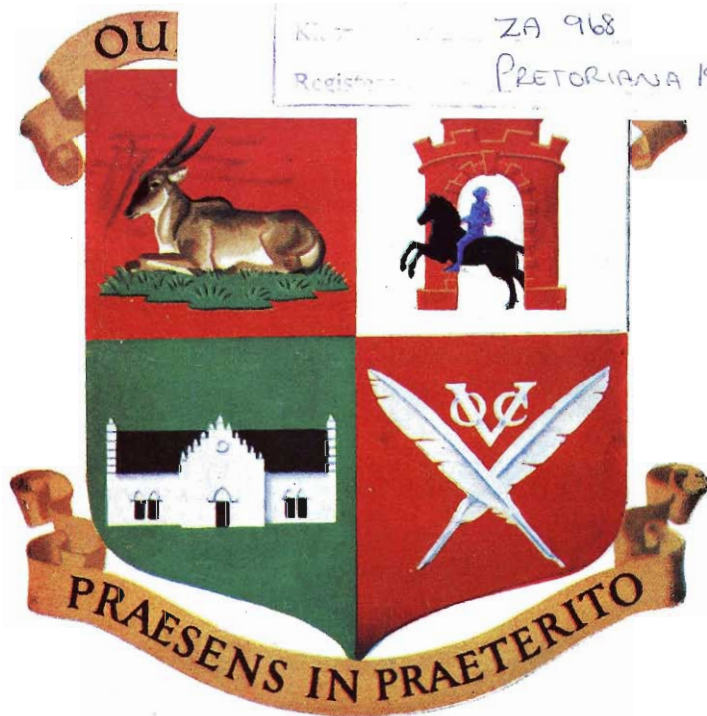

Pretoriana

TYDKSRIF VAN DIE GENOOTSKAP OUD-PRETORIA
(PRETORIASE HISTORIESE VERENIGING)

JOURNAL OF THE OLD PRETORIA SOCIETY
(THE PRETORIA HISTORICAL ASSOCIATION)

Prys R 4,00 PRICE

PRETORIANA nr/no 95 - April 1989

Bestuurslede van die Genootskap Oud-Pretoria (die Historiese Vereniging van Pretoria) op 1 April 1989

Dr. N.A. Coetzee, voorsitter

Mnr. W.J. Punt, ondervoorsitter, bewaring van geboue

Mev. M.J. Willmer, sekretaresse

Mnr. S. de K. Venter, verteenwoordiger van die Stadsraad van Pretoria

Mev. M. Andrews, organisasie van toere

Mnr. T.E. Andrews, "Nuusbrief", bewaring van begraaflase en forte

Mev. M. Bees, organisasie van byeenkomste

Mev. A. Dreyer, argief

Dr. C. de Jong, redakteur van "Pretoriana"

Mnr. C.J. Reinecke, penningmeester

Mev. I. Vermaak, posbestellings

Mnr. E. Zapke, skooltuinwedstryde

Die posbusnommer van die sekretariaat is 4063, Pretoria 0001, die telefoonnommer is (012) 703 052

- o -

"PRETORIANA" - AFRICANA

Offer to purchase back-copies of "Pretoriana"

Can you now buy a history book of 300 pages for under R50,00? No!

But you can buy over 2000 pages of Pretoria history for R20,00! Contact Anton Jansen at telephone number (012) 908 9406 after office hours or at (012) 706 456 during office hours to arrange for a set of "Pretorianas" to be collected by you or delivered to you. Only a few issues are now out of stock.

You can also obtain loose copies, issued before 1980, at R1,00 each, if in stock.

Anton Jansen's postal address is: P O BOX 33 704, GLENSTANTIA, PRETORIA 0010.

PRETORIANA No./Nr. 95, April 1989

TABLE OF CONTENTS/INHOUDSOPGAWE

	Page/ Bladsy
From the editor/Van die redakteur	2
The Old Pretoria Society/Genootskap Oud-Pretoria 1948-1988	3
Genootskap Oud-Pretoria - 1948-1988 - Old Pretoria Society - Toespraak van die voorsitter	3
Stigting Simon van der Stel vereer Genootskap Oud-Pretoria: Nominasie vir medalje-toekenning aan die Genootskap Oud-Pretoria	8
J. Ploeger, "Veertig jaar Genootskap Oud-Pretoria (2) - Die tydperk 1958-1968"	12
Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM)	31
Robert C. de Jong, "Beknopte geskiedenis van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij" (4)	31
Book review article: A third memorial work on the NZASM Review by C. de Jong of: R.C. de Jong, G.M. van der Waal and D.H. Heydenrych, "NZASM 100", Pretoria 1988	39
Nedbank 1888-1988	44
C. de Jong, "Uit die geskiedenis van die Nedbank (1) 1888-1938-1988, Die Nedbank 50 en 100 jaar"	44
C. de Jong, "Hendrik Jan de Graaff, Nedbankman en kultuurman, 1902-1988"	49
Afrikanerboere in Oos-Indië	54
Declaration of loyalty to the King	54
C. de Jong, "Die blanke boere in Oos-Indië, onder wie die laaste Afrikaners van Ceylon, 1903-1962 (3) - Die Onversoenlikes een vir een"	55
The Bushveldt Carbineers (BVCs)	77
Book review article: The Bushveldt Carbineers, no scapegoats of the Empire Review by C. de Jong of: Arthur Davey, "Breaker Morant and the Bushveldt Carboneers, edited with commentary", Van Riebeeck Society, Cape Town 1987	77
Poem by Henry Morant, the Breaker, "The Brigalow Brigade"	81

PRETORIANA no. 95, April 1989

FROM THE EDITOR

"Pretoriana" no. 95 opens with our Chairman's speech at the celebration of the 40th anniversary of the Old Pretoria Society on 2 September 1988 and with the commendatio at the granting of an honorary medal by the Simon van der Stel Foundation to the celebrating Society. Dr. J. Ploeger continues his history of our association.

The series on the Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (Dutch - South African Railway Company; NZASM) is continued with the fourth and last article by Robert C. de Jong, followed by a bookreview of the recently published jubileework by R.C. de Jong, G.M. van der Waal and D.H. Heydenrych, "NZASM 100". Dr. Ploeger has published a review of the same book in the "South African Journal of Cultural and Art History", volume 3 no. 2, Pretoria 1989.

In 1988 the Nedbank celebrated its centenary. C. de Jong offers his first article on the history of this bank and a short biography of a typical Nedbankman and Pretorian, Mr. H.J. de Graaff, who died on 7 December 1988. C. de Jong publishes his third contribution on the Afrikaner farmers in the East Indies, 1903-1962. - Professor Arthur Davey, ex-member of the board of our Society, has recently published a book on the Bushveldt Carbineers. It is reviewed in this issue. A poem of Henry Morant the Breaker, the most reputed of the Bushveldt Carbineers, appears on the last page.

VAN DIE REDAKTEUR

"Pretoriana" no. 95 begin met ons voorsitter se rede by die viering van die 40-jarige bestaan van die Genootskap op 2 September 1988 en met die commendatio by die toekening van 'n erepenning deur die Stigting Simon van der Stel aan die 40-jarige Genootskap. Kol. dr. J. Ploeger vervolg sy reeks oor die geskiedenis van ons vereniging.

Die artikelreeks oor die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) word voortgesit met die vierde en laaste bydrae van Robert C. de Jong oor die geskiedenis van dié Maatschappij en met 'n boekbespreking van die onlangs gepubliseerde jubileumwerk "NZASM 100" deur R.C. de Jong, G.M. van der Waal en D.H. Heydenrych. Dr. Ploeger het dieselfde boek bespreek in die "Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Kultuur- en Kunsgeskiedenis", jaargang 3 no. 2, Pretoria 1989.

In 1988 het die Nedbank sy 100-jarige bestaan herdenk. C. de Jong bied sy eerste artikel oor dié bank aan. Daarna volg 'n lewenskets van 'n tipiese Nedbankman en Pretorianer, mnr. H.J. de Graaff, wat op 7 Desember 1988 oorlede is. - C. de Jong vervolg sy reeks oor die Afrikanerboere in Oos-Indië, 1903-1962. - Professor Arthur Davey, oudbestuurslid van ons Genootskap, het onlangs 'n boek oor die Bushveldt Carbineers gepubliseer; dit word hier bespreek. 'n Gedig van Henry Morant the Breaker, die bekendste van die Bushveldt Carbineers, verskyn op die laaste bladsy.

GENOOTSKAP OUD-PRETORIA 1948-1988 OLD PRETORIA SOCIETY

'n Gesellige byeenkoms en vingerete op die aand van 2 September 1988 om die 40-jarige bestaan van die Genootskap Oud-Pretoria (Die Historiese Vereniging van Pretoria) te vier, is gehou. Die Voorsitter Dr. N.A. Coetzee het die feesrede voor ongeveer 250 gaste en lede in die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Boomstraat uitgespreek.

"Geagte meneer die Onder-Burgemeester Nico Vlok en mevrou Vlok, lede van die Genootskap en gaste, u is hartlik welkom by die 40ste verjaarsdag van hierdie historiese vereniging wat op 22 Maart 1948 onder die naam Genootskap Oud-Pretoria gestig is.

"Ons bring hulde aan die stigters vir hierdie vérsiende daad en noem hulle name hier om eer aan hulle te bewys.

"Dr. W.H.J. Punt (Voorsitter en dryfkrag), mnr. Melt van Niekerk, Dr. A.G. Ueckermann, mev. Estelle Lane, Dr. Coenraad Beyers, Dr. F.V. Fitzsimons, Dr. Jan Ploeger, prof. A.N. Pelser, mnr. P.J.H. Basson, mej. Cobie Court, mnr. Albert Kuit, mnr. H.P.N. Behrens, Dr. P.J. du Toit, Dr. S.P. Engelbrecht, mev. W. Cooper, Dr. F.C.L. Bosman, mnr. N.T. Cooper, mnr. J.H. Mouton, Dr. Danie Smal, mnr. S.L. van Wyk en Dr. F.J. du Toit Spies.

"Hierdie persone het ook op ander terreine hulle merk gemaak. Van hulle lewe nog net Dr. F.J. du Toit Spies en mnr. N.T. Cooper, wat ons vanaand hier verwelkom, asook Dr. J. Ploeger wat weens ongesteldheid nie teenwoordig kan wees nie; hy lewer egter bydraes aan ons tydskrif "Pretoriana" oor die ontstaan, riglyne en werksaamhede van die Genootskap wat u in die eerskomende publikasies sal lees. Ons dank hom vir hierdie navorsing. Daarom hoef ek u nie vanaand besig te hou om die prestasies van die Genootskap op te som nie. Buitendien het die Stigting Simon van der Stel se Nasionale Hoofbestuur besluit om 'n goue medalje aan die Genootskap Oud-Pretoria toe te ken vir sy uitstekende diens aan erfenisbewaring oor die 40 jaar. Daar sal 'n oorkonde op Vrydag 9 September op Potchefstroom saam met die goue medalje oorhandig word aan ons Voorsitter, met 'n opsomming van die prestasies wat daardeur erken word."

Die plaaslike voorsitter van die Stigting Simon van der Stel, Pretoria-Tak, dr. Albrecht Holm, word aan die woord gestel om die aankondiging te doen insake die toekenning van die goue medalje. Die volledige motivering vir hierdie toekenning word hier gepubliseer. Die Voorsitter bedank die Stigting Simon van der Stel by voorbaat.

Vervolgens het Dr. N.A. Coetzee hulde gebring aan die agt voorsitters van die Genootskap Oud-Pretoria wat oor 40 jaar die leiding in hande geneem het, soos deur die lede van tyd tot

tyd verkies.

Dr. W.H.J. Punt, 1948-1959, 11 jaar
 Dr. G. v.W. Eybers, 1960-1964, 5 jaar
 Dr. T.S. van Rooyen, 1965-1966, 2 jaar
 Dr. N.A. Coetzee, 1967-1969, 3 jaar
 Mnr. N.L. van der Walt, 1970-1973, 4 jaar
 Mnr. W.S. Robertson, 1974-1976, 3 jaar
 Dr. C.J.P. Jooste, 1977-1982, 6 jaar
 Dr. N.A. Coetzee, 1983-1988, reeds 6 jaar.

Dr. C.J.P. Jooste word by die vergadering verwelkom. Nog net die laaste twee genoemde voorsitters is in lewe en hier teenwoordig.

Nie alleen die Voorsitters was verantwoordelik vir die erfenisbewaring oor die 40 jaar nie, hulle is getrou bygestaan deur die bestuurslede van die Genootskap. Die Voorsitter bring eer en erkenning aan hierdie harde werkers deur die huidige bestuurslede een vir een op te roep en aan die vergadering voor te stel. Elkeen word ook toegelaat om kortliks 'n woord tot die byeenkoms te spreek om te sê wat hy of sy op die hart het. Hulle dien sonder vergoeding en elkeen het sy afsonderlike veld van aktiwiteit. Die volgende word deur die Voorsitter voorgestel en van harte bedank.

Mnr. Willem Punt, tans visie-voorsitter en seun van die stigter Dr. W.H.J. Punt. Mnr. Punt sê dat hy nog die tee bedien het by die stigtingsvergadering 40 jaar gelede, toe hy nog 'n seun was.

Mev. Mollie Willmer, tans sekretaresse, is verantwoordelik vir die notules van vergaderings en vir sekere deel van die korrespondensie.

Mev. Ina Vermaat is verantwoordelik vir die uitsending van alle korrespondensie, sirkulêres, die "Nuusbrief" en "Pretoriana" aan lede. Sy doen hierdie veeleisende taak met toewyding en vreugde.

Mnr. Sarel Reinecke is tans die penningmeester, hy hou die boeke wat jaarliks deur 'n geoktrooieerde rekenmeester geouditeer word, en hy stuur die rekenings vir lidmaatskapsgelede uit. Met hierdie inkomste kan die Genootskap voortgaan met sy werk en lede word bedank vir hulle getrouheid met die betaling van ledegeld.

Dr. C. de Jong, die huidige redakteur van "Pretoriana", is tans besig met die 94-ste uitgawe. Oor die 40 jaar het die tydskrif dus meer dikwels as elke halfjaar verskyn. Die gehalte is besonder hoog, "Pretoriana" is 'n gesogte blad in Suid-Afrika en oorsee. Sonder die ledegeld wat ontvang word, sal "Pretoriana" nie so getrou gepubliseer kan word nie, gesien die geweldige styging van drukkoste in ons tyd. Die eerste uitgawe van "Pretoriana" het in September 1951 verskyn. Daar is van die ou nommers beskikbaar vir R20 per bondel, waarin

slegs enkele uitgawes ontbreek.

Tom E. Andrews en Merl Andrews moet as huwelikspaar saam genoem word in verband met die bustoere wat die Genootskap elke maand en in vakansies aanbied. Tom Andrews ken Pretoria en omgewing se geskiedenis beter as baie ander en hy tree as gids op tydens toere. Merl doen die organisasie en verskaf die verversings. Die Genootskap Oud-Pretoria doen met die bustoere eintlik die werk van die Pretoriase Stadsraad om besoekers, sommige van oorsee, die beseienswaardighede van die stad en omgewing te laat sien, soos dit in Kaapstad en Durban deur die Stadsraad self gedoen word. Geen finansiële bystand word egter deur die Stadsraad verskaf met die huur van die busse nie. Ook word Tom en Merl bedank vir die organisasie van die uitstalling van die Genootskap met die afgelope Pretoria-Skou. Dit het duidelik geword dat die instelling van 'n museum deur die Genootskap dringend is. Tom Andrews word ook bedank vir die publikasie van die maandelikse "Nuusbrief" waarvan nommer 118 reeds verskyn het. Hy hou verder die lede op hoogte van sake in verband met die aktiwiteite van die Genootskap.

Mev. A. Dreyer, die argivaris, sorg vir die opberging van die dokumente en voorwerpe van die Genootskap in bruikleen in die Transvaalse Argief in die Uniegebou, waar dit vir navorsers ter insae gestel word. Sommige van hierdie materiaal hoort tuis in die voorgenome museum van die Genootskap.

Mnr. E. Zapke organiseer die jaarlikse Skooltuinekompetisie, wat nou vir laerskole en hoërskole in die Pretoriase Skoolraadsgebied gehou word. Ingestel in 1955 as die Genootskap se bydrae tot die 100-jarige fees van die stad Pretoria, dra dit by tot die opvoeding van die jeug om sy omgewing te verfraai, om inheemse plantegroei te bevorder, om arbeidsaam te wees in tuinmaak en om die omgewing skoon te hou. Daar is twee skilde en twee bekere waarom tans megeding word. Die hoofde van die skole word bedank vir hulle jaarlikse deelname en inskrywing in kompetisie.

Mnr. R. Tomlinson is verantwoordelik vir die bewaring van die forte in en om Pretoria. Hy het waardevolle diens gelewer in verband met die skoonmaak en oopstelling van die terreine van Wesfort en Fort Wonderboom as beseienswaardighede.

Ten laaste wil ons mevrou M. Bees bedank vir die organiseer van ons funksies. Ook vanaand se byeenkoms en die ete wat vir u wag, is grootliks haar en Merl Andrews se werk en alles verloop glad en effektief. Die Bestuur besluit op die datum en plek van 'n byeenkoms en dan word die res oorgelaat aan Martha Bees. Ons dank haar vir haar getrouheid.

Die verteenwoordigers van die Stadsraad op die Bestuur Dr. C.F. Swart en mnr. S. de K. Venter, word ook deur die Voorster bedank vir hulle diens en skakeling met die Stadsraad.

Vervolgens gee die Voorster 'n oorsig van sake waaraan in

die toekoms die Genootskap aandag sal moet skenk.

Die bewaring en restaurasie van die enigste tremhuisie wat in Pretoria oorgebly het, op die hoek van Kerk- en Zeederbergstraat, is onder hande. Anton Jansen word bedank vir sy advies en hulp daarby. Die Genootskap het die tremhuisie van vernietiging gered deur sy bereidwilligheid aan die Stadsraad te verklaar om dit te huur, soos bepaal, teen R48 per jaar, te restoreer en in diens van die gemeenskap te stel.

Ons dink aan die volgende landmerke en historiese geboue vir die toekoms en die verklaring daarvan tot Nasionale Gedenkwaardighede.

- Die Erasmus-kasteel en die twee naburige pioniershuise wat nou gerestoureer word en die oopstelling daarvan as moontlike museums vir die publiek.
- Die bewaring van die Doors Erasmus Huis, Pretoria-Noord.
- Die ou hoofkantoor van die Pretoriase Munisipale Slagpale in Mitchellstraat.
- Die Victoria Hotel naby die stasie in Paul Krugerstraat.
- Die Western Hotel in Mitchellstraat.
- Die Pierneef-Huis en -Ateljee in die Dieretuingronde, De Waalstraat 25, waarvan Pierneef self sketse van buite en binnehuis nagelaat het.
- Die gebruik van die interieur van die Capitol Teater aan Kerkplein en die behoorlike inrigting daarvan vir die doeleindes soos bepaal.
- Die ou tremloodse in Van der Waltstraat en die gebruik daarvan.
- Die aanbring van die derde J.J. Kirkness Gedenkplaat by Kirkney.
- Industriële terrein voor Brickor se steenoonde aan Van der Hoffweg.
- Die hele wesfasade van Kerkplein as Nasionale Gedenkwaardighede.
- Die bewaring van die Ou Reserwebankgebou en die gebou van Ons Eerste Volksbank, en die moontlike inrigting van 'n museum van die Genootskap op een van die vloere in samewerking met die Stigting Simon van der Stel.
- Die aanbring van twee gedenkplate aan die ou NZASM-spoorbrug by die Fonteinedal.
- Die versiering van die ou begraafplaas Du Preezhoek by die brug in Fonteinedal en die oprigting van 'n eremonument vir die grondleggers van Pretoria wat in 1842 hulle Voortrekkerwaens in die Fonteinedal uitgespan en besluit het om daar te bly, die families Bronkhorst, Minnaar, Du Preez, Schutte, Van der Walt, Du Toit, Pretorius en Fourie. Die ander bewaringsinstansies en die Stadsraad se samewerking sal hiertoe verkry

word met die 150-jarige herdenking van hierdie stigters van Pretoria, in 1992; hulle huisfondamente lê nog in Elandspoort.

Die Voorsitter sluit af deur die Onder-Burgemeester mnr. Nico Vlok te bedank vir sy teenwoordigheid saam met mev. Vlok, en die lede van die Genootskap wat hierdie 40-jarige herdenkingsfees van die Genootskap moontlik gemaak het deur dit (elk afsonderlik) te finansier. Almal word uitgenooi om aan die ete deel te neem en gesellig en feestelik met mekaar te verkeer.

- o -

Mnr. W.A. Cruywagen, nasionale voorsitter van die Stigting Simon van der Stel, oorhandig die Stigting se goue erepenning aan Dr. N.A. Coetzee, die voorsitter van die Genootskap Oud-Pretoria.

STIGTING SIMON VAN DER STEL VEREER GENOOTSKAP OUD-PRETORIA

Dr. Albrecht Holm, voorsitter van die tak Pretoria van die Stigting Simon van der Stel, het die volgende brief aan Dr. N.A. Coetzee as voorsitter van die Genootskap Oud-Pretoria gerig:

Stigting Simon van der Stel

5 Augustus 1988

Die Voorsitter
Genootskap Oud-Pretoria
p/a Dr N A Coetzee
Posbus 4063
PRETORIA
0001

Geagte dr Coetzee

TOEKENNING VAN GOUE MEDALJE

Dit doen ons genoeg om u mee te deel dat die Nasionale Raad van Stigting Simon van der Stel besluit het om aan die Genootskap Oud-Pretoria 'n goue medalje toe te ken vir sy jarelange bydrae tot erfenisbewaring. Die medalje sal oorhandig word op Vrydag 09/09/1988 om 18h00 in die Sinodesaal van die Gereformeerde Kerk te Potchefstroom en ons verneem graag of dit vir u moontlik sal wees om teenwoordig te wees. Aangeheg vind u 'n afskrif van die motivering van Pretoria-Tak wat gelei het tot die Genootskap se benoeming as een van die medaljeontvangers. Ons wil u graag hiermee van harte gelukwens en verneem graag spoedig of u die benoeming aanvaar en in Potchefstroom teenwoordig kan wees.

Met vriendelike groete
die uwe

w.g. A HOLM

25 Julie 1988

NOMINASIE VIR MEDALJE-TOEKENNING: DIE GENOOTSKAP OUD PRETORIA (OPGERIG 22 MAART 1948)

Deels na aanleiding van die toe reeds bestaande bedreiging vir die Wesfasade en Kerkplein is die Genootskap Oud Pretoria deur wyle Dr W H J Punt in die lewe geroep. Die Genootskap is die oudste plaaslike historiese vereniging opgeteken in Suid-Afrika.

Doelstellings is die bewaring, beskerming, bevordering en publisering van die plaaslike geskiedenis in al sy manifestasies: vertellings, boeke, dokumente, fotos, prente, geboue, plekke, omgewings en name.

Uitvoering vind plaas by wyse van:

- Opnames van vertellings van ou Pretorianers.
- Navorsing oor die plaaslike geskiedenis.
- Argiefbewaring van geskiedenis in die Genootskap se eie argiefversameling in die Staatsargief.
- Publisering veral deur Pretoriana, die Genootskap se tydskrif, sedert 1953 en die maandelikse Nuusbrief.
- Vergaderings, lesings en vertonings.
- Besoeke aan plekke van belang.
- Bustoere sedert 1973.
- Deelname aan bewaringsaksies met andere, bv. Lystingskomitee.
- Inisiëring van die bewaringsaksies.
- Merk van historiese plekke.
- Sedert sy totstandkoming verteenwoordig op die Stadsraad se Advieskomitee oor Straat- en Plekname.
- Lid van die Komitee vir Nouer Skakeling tussen die Stadsraad en Bewaringsinstansies.

Voorbeelde

- Gedenkplate by historiese plekke - Ou Raadsaal (brons), Kya Rosa (brons), J.F. Celliers-huis (brons op woonstelgebou), Kirkness-kantoor (brons Poskantoor Kerkplein), Kirkney (brons by Hercules), NZASM-brug (blou), J Punt- en W H J Punt-huise en Pierneef-huis (blou), marmarplate op grafte van H M Rex en W H J Punt.
- Die groot aksie destyds ongeveer 1950 vir die bewaring van die Bras Pereira-huis (nie geslaag).
- Bewaringsaksie vir behoud van Staatsmodel School (geslaag) en Staatsgimnasium (nie geslaag).
- Deelname aan die Kerkplein-stryd.
- "Pretoriana" het nou reeds 94 uitgawes bereik.
- Ledetoere, reeds in Pretoria-omgewing byna 100 kort toere (1 dag) aangebied en 10 lang toere (4 dae) na Oos-Transvaal, Suid-Transvaal, Kimberley, Wes-Transvaal en Natal.
- Genootskap is insteller van "Pretoria-dag". Elke jaar op Saterdag naaste aan 16 November (Pretoria se geboortedag) word 'n spesiale kort toer aangebied na die graf of huis van 'n Pretoria-Pionier waar daar 'n krans gelê en 'n kort lesing oor hom gegee word.
- Genootskap het gereël dat Stadsraad begin met byskrifte op Straatnaamborde. Genootskap het betaal vir die borde op al die kruisings van Paul Krugerstraat en Scheiding- tot Boomstraat.
- Genootskap verhoed sloop van Fort Wonderboom 1965.
- Dien tans op restaurasiekomitee.
- Bewaring van tremhuisie aan Kerkstraat.
- Aanvanklik onderhandelings met Krygkor wat lei na restaurasie van Erasmuskasteel en pionierswonings.

- Opsporings en dokumentering van fortifikasies in Pretoriaomgewing.

- Skooltuine-kompetisie word sedert 1955 elke jaar gehou om skoolkinders omgewingsbewus te maak en aandag op uitheemse plante te vestig (wisseltrofeë).

- Restourasie van Booysen Voortrekker Begraafplaas, Van der Hoffweg.

Die bestuur van die Genootskap werk op die portefeuljestelsel met posbekleërs vir Toere, Nuusbrief, Argief, Werksaamheid, Straatname, Pretoriana, Vergaderings, Grafte, Forte, Lysingskomitee, Finansies, Gedenkplate.

Die Genootskap Oud-Pretoria is hierdie jaar 40 jaar oud en dus ouer as Stigting Simon van der Stel. Alhoewel die styl en metodes heelwat verskil van dié van ons Pretoria-Tak, is die samewerking tussen die twee verenigings in jongste tyd baie goed. Ons streef dieselfde uiteindelijke doel na en vul mekaar op 'n gesonde manier aan. Baie van die lede van Genootskap Oud-Pretoria is ook lede van Stigting Simon van der Stel en andersom.

Ons is oortuig daarvan dat die toekenning van 'n medalje aan Genootskap Oud-Pretoria op hulle 40ste verjaardag 'n sinvolle teken van die uitreiking van die hand van vriendskap sal wees.

GETEKEN: A HOLM

Dr. N.A. Coetzee, voorsitter van die Genootskap Oud-Pretoria, het die goue medalje in ontvangs geneem en die volgende dankwoord uitgespreek:

"Mnr. die Nasionale President van die Stigting Simon van der Stel, Sy Edele mnr. W.A. Cruywagen,

"Namens die lede van die Genootskap Oud-Pretoria ontvang ek met dank en waardering hierdie goue medalje van die Stigting Simon van der Stel, om die veertig jare van diens van die Genootskap in die bewaring van ons geskiedkundige en kulturele erfenis in en om Pretoria te gedenk.

"In u oorkonde en motivering van hierdie toekenning het u met reg gewag gemaak van die uitstekende diens van die Genootskap Oud-Pretoria as die Historiese Vereniging van Pretoria, en ons dank u vir die lys van prestasies wat u nagespeur het met behulp van u Pretoria-Tak. Ons innige dank aan die voorsitter, mnr. Albrecht Holm, en sy Komitee. Ons is ook dankbaar vir die ondersteuning en samewerking wat ons verkry van u Raad en die Pretoria-Tak van die Stigting Simon van der Stel. Met reg doen u mee aan die uitbouing van die werksaamhede van plaaslike historiese verenigings wat in ons groot stede tot stand gekom het. In Pretoria kan ons, behalwe die sake in u brief en motivering genoem, ook nog meld die aanvoerwerk wat die Genootskap Oud-Pretoria gedoen het in die oprigting van

die Pioniershuis, die Sammy Marks-Museum, die Pierneef-Museum, die Willem Prinsloo-Museum en die Melrosehuis-Museum, asook die Erasmuskasteel met die twee pioniershuise op die terrein en die begraafplaas aldaar.

"U word van harte bedank vir u samewerking en hierdie blyk van waardering - 'n goue medalje van die Stigting Simon van der Stel op die veertigste verjaarsdag van die Genootskap Oud-Pretoria! In Pretoria is daar nog talle geboue wat bewaar, gerestoureer en as gedenkwaardighede verklaar moet word; ons werk daartoe, ons het u hulp verder baie nodig."

Die erepenning is oorhandig op die jaarvergadering van die Stigting Simon van der Stel te Potchefstroom op 9 September 1988.

Die voorsy van die goue erepenning wat deur die Stigting Simon van der Stel te Potchefstroom op 9 September 1988 aan die 40-jarige Genootskap Oud-Pretoria oorhandig is; die voorsy toon die Stigting se wapenskild.

Foto: T.E. Andrews

VEERTIG JAAR "GENOOTSKAP OUD-PRETORIA" (2)
DIE TYDPERK 1958-1968

deur Kol. Dr. Jan Ploeger

"Onder diegene wat hulle in die afgelope tyd daadwerklik beywer het vir die bewaring van die historiese Kerkplein-geboue .... mag ons egter nie vergeet of uit die oog verloor nie dat die twee organisasies wat die akker voorberei en die saad gesaai het waarvan ons op 26 Julie 1975 die ryke oes ingesamel het, die Genootskap Oud-Pretoria en die Stigting Simon van der Stel was, eersgenoemde plaaslik vanaf 1948 en laasgenoemde gedurende die afgelope aantal jare en met nasionale steun."

H.M. Rex: "Pretoriana", Kroniek van die Wesfasade, p.9.¹⁾

'n Mens vra jou af waarom alles so jammerlik misluk het. Miskien was daar nie genoeg daadwerklikheid om die ideale van Dr. Punt te steun nie. Dit sal nie help om die vinger na dié of daardie te wys nie. Almal het skuld daaraan: die Stadsraad, die Provinsie, en Departement van Onderwys, Kuns en Wetenskap en seker ook die Genootskap Oud-Pretoria self. Pretoria het 'n kultuurmonument armer geword."

Prof. Dr. F.J. du Toit Spies oor die Bras Pereira-huis, p.29.²⁾

1. Die tiende bestaansjaar (1958).

Op die algemene vergadering wat op 24 Maart 1958 in die Culemborg-hotel gehou is, is uitvoerig by die betekenis van die tiende bestaansjaar van die Genootskap stilgestaan. Sy Edele burgemeester, raadslid B. van Tonder, het die jubilerende Genootskap gelukgewens en die vereniging aangemoedig om hom vir die geskiedenis te bly beywer en die forte van Pretoria te beskerm.

Prof. Dr. S.P. Engelbrecht het 'n lesing oor Pretoria voor 1872 gehou en die bekende argitek, mnr. Norman Eaton, het 'n pleidooi gelewer om, met die oog op die toekomstige ontwikkeling van Pretoria, die praktiese met die estetiese te verenig. Die slotsom van sy betoog was

"dat Pretoria wonderlike moontlikhede het en een van die mooiste stede in Suid-Afrika kan word; maar dan moet die verantwoordelike persone bereid wees om onmiddellike wins daarvoor op te offer."³⁾

Verder is in beginsel besluit om 'n herdenkingsbord te laat vervaardig deur mev. Wilson. Mej. J.H. Davies, Dr. W.J. de Kock en mnr. Norman Eaton sou oor die ontwerp besluit.⁴⁾

Met betrekking tot naamgewing is besluit dat op versoek van die burgemeester, die busroete Mainstraat na Elandspoor

verdoop word. Die Genootskap se voorstel om die naam Zandfontein aan die nuwe begraafplaas te gee, is deur die stadsraad aanvaar.⁵⁾

2. Die bestuursvergadering van 19 September 1958.

Op dié vergadering is o.m. besluit om die Spoorweë te versoek om die naam Elandspoortbrug by 'n bepaalde brug te laat aanbring.

3. Die jaarvergadering van 26 November 1958.

Op hierdie vergadering is o.m. die volgende bestuur verkies: Dr. W.H.J. Punt (voorsitter), Dr. G. von W. Eybers (onder-voorsitter), prof. Dr. F.J. du Toit Spies (sekretaris), mnr. G. Rissik (penningmeester), mnr. (later: prof. Dr.) A.M. Davey (argivaris), mnr. (later: Dr.) H.M. Rex (redakteur), mnr. (later: prof. Dr.) J.M.H. van Aardt (sakebestuurder). Lede: mnr. J.F. Preller, mej. J.H. Davies, Dr. V. Fitzsimons, mnr. S.F. Naudé.⁷⁾

Op hierdie vergadering is die jongste jaarverslag ter tafel gelê. Die Genootskap het oor 170 lede, waaronder vyf skole en vyf lewenslede, beskik. Vir die gebruiklike tuinwedystryd het dertien skole ingeskryf.⁸⁾

4. Bestuursvergaderings, die jaarvergadering van 1959.

Die volgende bestuursvergaderings is op 1 Mei 1959 en 4 September 1959 gehou. Op die eersgenoemde vergadering het mnr. H.M. Rex geprotesteer teen die voorgenome afbreek van genl. P.J. Joubert se eertydse woning. Ook het die Smutshuis en die op te rigte opelugmuseum ter sprake gekom.⁹⁾

Die jaarvergadering is op 29 Oktober 1959 gehou. Dr. G. von W. Eybers het die voorsitterstoel oorgeneem nadat Dr. W.H.J. Punt redes verstrek het waarom hy nou nie weer beskikbaar kon stel as voorsitter van die Genootskap nie. As ondervoorsitter is mej. J.H. Davies, as sekretaris Dr. J.M.H. van Aardt, as penningmeester mnr. G. Rissik en as redakteur van "Pretoriana" mnr. H.M. Rex aangewys. Mnr. J.F. Preller, N.A. Coetzee en Dr. W.J. de Kock is as lede verkies.

Dr. Punt het die vergadering oor die moordplek in verband met die Van Rensburgtrek toegesprek. Daarna het mej. Davies en prof. Dr. F.J. du Toit Spies hulde aan die skeidende voorsitter van die Genootskap (1948-1959) gebring. Dr. Punt se dryfkrag, energie en belangstelling in die verlede is geloof en sy selfopofferende diens gewaardeer.¹⁰⁾

5. Die jaar 1960.

Op die volgende bestuursvergadering wat op 26 Februarie 1960 gehou is, is o.m. aandag gewy aan 'n opelugmuseum, die Smutshuis, die vertrek van Dr. W.J. de Kock en "Pretoriana".

As nuwe lede het mnr. T.E. Andrews, mev. V. Lodder, Dr. A. Kieser, Dr. J. Lion-Cachet en mnr. Nimmo Law toegetree.¹¹⁾ Verder is besluit om 'n uitgawe van "Pretoriana" aan die komende Unie-fees (1910-1960) te wy.¹²⁾

Die "Feesuitgawe" van "Pretoriana" het 'n paar bydraes wat aan die Uniewording gewy is, o.m. prof. Dr. F.J. du Toit Spies, "Pretoria se Eerste Uniedag", en prof. A.L. Meiring se bydrae oor die Uniegebou. Verder bevat die besondere uitgawe 'n aantal artikels oor verskillende aspekte van die verlede van Pretoria vanaf 1 Mei 1860, dié dag waarop die regering sy kantore van Potchefstroom na Pretoria verplaas het.¹³⁾ Dr. W.H.J. Punt het 'n woord van waardering aan prof. Dr. F.J. du Toit Spies opgestel wat ruim 10 jaar as sekretaris van die Genootskap gedien het (pp.5-6).

Op die bestuursvergadering van 6 Mei 1960 is o.m. gerapporteer dat die Bras Pereira-huis nie onmiddellik gesloop sou word nie.¹⁴⁾ Tewens is besluit om die algemene vergadering op 7 Junie 1960 te hou. Sprekers sou by dié geleentheid optree (adv. A.A. Roberts, mnre. C.A. Cilliers, Hansie Kleynhans, mev. Marais). "Pretoriana" se feesuitgawe is met voldoening en trots ontvang en die parkeer- en verkeersplan het heftige teenstand in die vergadering ondervind. Verder is aandag aan die opelugmuseum en die aanbring van naamplaatjies op geboue gewy. Mnr. (later: prof. Dr.) Davey het mnr. (later: Dr.) H.M. Rex as redakteur opgevolg, terwyl laasgenoemde sy werk as onder-redakteur voortgesit het.¹⁵⁾ Op die algemene vergadering van 7 Junie 1960 is o.m. aandag aan die opelugmuseum en stadsbeplanning gewy. In laasgenoemde geval het 'n afvaardiging van die Genootskap sy opwagting by die stadsraad gemaak en is uitdruklik gevra dat ou en historiese betekenisvolle plekke in die proses van die aanleg van deurpaaie geëerbiedig moet word. Die stadsraad het te kenne gegee dat die lede hierdie aangeleentheid goedge-sind is.

Dr. J.J.N. Cloete van die Universiteit van Pretoria het reeds in die verlede die planne insake stadsbeplanning bestuur en die Genootskap se bestuur het op die bestuursvergadering van 17 Augustus 1960 besluit om dié studie ter hand te neem, dan voorstelle aan Dr. Cloete te verstrek wat o.m. die skoonheid, karakter en historiese aspekte van Pretoria betref, en dan 'n afvaardiging na die Provinsiale Administrasie te stuur. Lede sou wees Dr. G. von W. Eybers, Dr. W.H.J. Punt, argitek Wepener, Dr. J.J.N. Cloete en sekretaris Dr. J.M.H. van Aardt.

Verder het straatname in Lukasrand ter sprake gekom. Die gedagte is uitgespreek dat daar eenvormigheid vir straatbenamings in nuwe stadsuitbreidings behoort te wees.¹⁶⁾

Op 6 Oktober 1960 is o.m. by straatname, gedenkplate, die skooltuinkompetisie, die redding van dokumente in die Bras Pereira-huis deur mnr. Davey en die naam Atteridgeville van ge-

dagte gewissel. Mnr. J.D. Bodel het as sekretaris van dié bestuursvergadering opgetree.¹⁷⁾

Die jaarvergadering van 1960 is op 3 November 1960 gehou.¹⁸⁾ Die voorsitter het die goeie samewerking met die stadsraad beklemtoon. Daarna het die op te rigte opelugmuseum, sowel as die Bras Pereira-huis onder bespreking gekom. Dié huis sou op die terrein van die opelugmuseum herbou word.

Die nuwe bestuur is soos volg saamgestel: Dr. G. von W. Eybers (voorsitter), mnr. Norman Eaton (onder-voorsitter), G. Rissik (penningmeester), A.M. Davey (redakteur), H.M. Rex (onder-redakteur), maj. (later: lt.-genl.) H. de V. du Toit. (argivaris), T.E. Andrews (sakebestuurder) en J.D. Bodel (sekretaris). Lede: Dr. N.A. Coetzee, Dr. W.H.J. Punt, Dr. J.J.N. Cloete, Dr. T.S. van Rooyen en mnr. J.F. Preller. Vervolgens het Dr. L.E. Codd 'n leersame lesing oor die bewaring van ons inheemse plantegroei gelewer.¹⁹⁾ Pretoria se Fonteinedal was vroeër die tuiste van vaderlandswilgers en witstinkhout en die dorp was o.m. bekend om sy vrugtebome en rose. Die spreker het vervolgens o.m. melding van Pretoria se Wonderboom en die nasionale botaniese tuin gemaak.

Op 7 Desember 1960 is 'n noodvergadering in verband met die Bras Pereira-huis (Fountain Lodge) gehou.²⁰⁾ Met die oog op die oordrag van die huis (19 Desember 1960) en die beoogde slooping om plek te maak vir 'n parkeerterrein, is o.m. besluit dat die bedreigde woning gered kon word. Mnr. Eaton se firma sou opmetings verrig en fotografiese materiaal insamel om, in geval van slooping, tot heropbou te kan oorgaan. Meubels sou deur die Transvaalse museum bewaar word, maar verder is geen besluite geneem nie. Die notule openbaar 'n gees van onsekerheid.

Terloops kan hier vermeld word dat die notule van 27 Junie 1961 melding maak van die feit dat die stadsraad wil weet wanneer die Bras Pereira-huis verwyder kan word. Die voorsitter het voorgestel dat die slooping, hangende die besluit van die Minister van Onderwys, Kuns en Wetenskap, uitgestel moet word.²¹⁾

6. Verdere verwickelinge in verband met die Bras Pereira-huis, "Overvaal", Kerkplein (1961).

Op die bestuursvergadering van 10 Februarie 1961 is, in verband met deurgangspaaie verklaar dat die stadsraad en die Provinsiale Administrasie nie op briewe van die Genootskap gereageer het nie. Die terrein van die opelugmuseum (Fonteinedal, by die Voortrekkermonument) en die onmoontlikheid dat die Meesterbouersvereniging die afbreek van die Bras Pereira-huis kon onderneem, het die uitvoering van planne in verband met die reeds genoemde huis weer eens belemmer.²²⁾

Op die bestuursvergadering van 26 Julie 1961 is die begerde van die Transvaalse Provinsiale Administrasie, nl. dat

die Administrasie graag 'n geskiedenis van "Overval", die Administrateurswoning, wou hê, bespreek. Dr. Wm. Nicol het die voorstel geopper na aanleiding van die gepubliseerde ampswoning van die Kaaplandse administrateur "Leeuwenhof". Mnr. J. van Veyeren het namens die Provinsiale Administrasie met die Genootskap onderhandel. Dr. W.H.J. Punt het die skrywer van hierdie oorsig voorgestel en op 1 Augustus 1961 is verklaar dat Dr. Ploeger gewillig was om die werk aan te pak.²³⁾

Straatname vir Mountain View is bespreek en besluit is om 'n lys aan die stadsraad te stuur.

Die jaarvergadering is op 21 November 1961 gehou. By dié geleentheid is o.m. vermeld dat planne van die Bras Pereira-huis deur mnr. Norman Eaton opgestel en foto's geneem was. Die naam "Wes-Mootskool" is deur die Genootskap voorgestel en deur die skoolkommissie aanvaar. Tewens het die Genootskap die herbegraving van lt. dr. Hermanus Jacob Coster (1865-1899) gereël. Mnr. P. Roelf Botha het die vergadering oor 'n nuwe voorkoms van Kerkplein toegesprek. Mnr. P.F. Coetzee se toespraak "Die Opelugmuseum te Arnhem" is deur mnr. P. Westra voorgelees. Dr. T.S. van Rooyen het sy gedagtes oor die onderwerp "Dieper waardes uit ons verlede - faktore wat die geskiedenis bepaal" laat gaan.²⁴⁾

Daarna het die onderwerp "Die aandeel van die Stadsraad in die bewaring van die stad se skatte" onder bespreking gekom. Daar is voorgestel dat die Genootskap in die stadsraadsverkieping van 1962 dié kandidate steun wat onderneem om hulle vir die bewaring van Pretoria se historiese skoonheid en geboue te beywer.

Die volgende bestuur is verkies: Dr. G. von W. Eybers (voorsitter), mnr. Norman Eaton (onder-voorsitter), mnr. A.M. Davey (sekretaris), mnr. G. Rissik (penningmeester), Dr. N.A. Coetzee (argivaris), mnr. H.M. Rex (redakteur "Pretoriana") en mnr. T.E. Andrews (assistent-redakteur, sakebestuurder). Lede: Dr. W.H.J. Punt, Dr. J.J.N. Cloete, mnr. J.F. Preller, Dr. T.S. van Rooyen.

7. Bestuursvergadering, jaarvergadering (1962).

Op die bestuursvergadering van 12 Februarie 1962 is verneem dat die burgemeester die stad se beplanningskema sal verduidelik. Die Bras Pereira-huis staan nog, maar moet voor 30 Junie 1962 gesloop word. Die Genootskap se komitee het 'n versoek aan die Sekretaris van Onderwys, Kuns en Wetenskap gestuur om geldelike steun van R2 000,00 te verkry om die huis te sloop en in die voorgestelde opelugmuseum her op te rig. In verband met die opelugmuseum is besluit dat die museumterrein by die Fonteine behoue moet bly.

Mnr. Rex het vir die bewaring van Wierdabrug en die plasing van 'n gedenkplaat aan die brug gepleit. In verband met

die Harmoniebrug het die stadsklerk berig dat gedeeltes van dié NZASM-brug sal bly bestaan. Verder is 'n pleidooi gelewer om die nuwe spoorwegbrug te Harmonie die naam Elandsportbrug te gee.

Die tuinskild is deur die Rachel de Beerskool gewen.²⁵⁾

'n Besondere algemene vergadering het op 23 Februarie 1962 gevolg om die ontwikkelingsplanne van die binnestad, veral Kerkplein, te bespreek.

Burgemeester T. Janse van Vuuren het die stadsraad se beleid verduidelik en verskeie lede van die Genootskap het die woord gevoer. Die voorsitter het, aldus die notule, verklaar:

"One should look ahead and, where necessary, make adjustments so as to permit of development."²⁶⁾

Op die bestuursvergadering van 9 Augustus 1962 het die voorsitter voorgestel dat die Minister van Onderwys, Kuns en Wetenskap versoek word om 'n deputasie te woord te staan wat die noodsaaklikheid van die daarstelling van 'n nasionale opelugmuseum op Pretoria bepleit.

In verband met die Bras Pereira-huis het die sekretaris meegedeel dat die Transvaalse Provinsiale Raad, kragtens 'n wet van 1945, verbied word om uitgawes vir sloping en heroprigting van die betrokke huis te magtig.

Dr. W.H.J. Punt het, met betrekking tot Kerkplein, die moontlikheid van gesamentlike optrede deur die Genootskap, die Historiese Monumente-Kommissie, die Stigting Simon van der Stel en 'n groep plaaslike argitekte, geopper. Dr. Punt is uitgenooi om te vra dat verteenwoordigers van genoemde organisasies en die groep hulle voorstelle verduidelik.

Die Genootskap spreek hom uit teen toekenning van grond in oop gedeeltes van Groenkloof en in die Fonteinedal ten weste van die pad na Delmas. Die stadsraad sal Wierda in verband met die toekenning van 'n straatnaam in gedagte hou. Dr. W.H.J. Punt en Dr. F.C.L. Bosman het 'n gunstige verslag oor die geskiedenis van "Overvaal" voorgelê. Die werk nader voltooiing.²⁷⁾

Op die bestuursvergadering van 18 September 1962 het mnr. Andries Snyman en prof. A.L. Meiring die resultate van hulle onderhoud met minister Marais Viljoen oor die opelugmuseum aan die vergadering meegedeel. Die minister was, aldus die verslaggewers, die gedagte aan 'n nasionale opelugmuseum goedgesind, maar die uitvoering sou moes oorstaan in verband met oorweging ten opsigte van die begroting.

Met betrekking tot die Bras Pereira-huis se sloping het die stadsraad R50,00 beskikbaar gestel. Reëlins moes met mnr. Naudier (firma Zijlstra) of mnr. Beetge getref word en die afbreekmateriaal sou op die perseel bewaar word. In verband met die toekoms van Kerkplein is die Pretoriase Forum in die lewe geroep. Die Forum sou van die Genootskap se standpunt verwittig word.²⁸⁾

Die volgende bestuursvergadering is op 12 November 1962 gehou. Meegedeel is dat die Bras Pereira-huis byna gesloop was en dat die materiaal op 'n erf aan die suidekant van Skinnerstraat bewaar sou word tot tyd en wyl die opelugmuseum opgerig sou word.

Op die jaarvergadering van 12 November 1962 het mnr. F.J. Wepener oor probleme van bewaring in die moderne lewe gepraat. Dr. Punt het die aandag daarop gevestig dat daar byna niks in Pretoria oor is om te bewaar nie en dat daar min geproklameerde monmente in die stad is.

Na die pouse het prof. Otto Klar oor die ontwikkeling van die moderne kuns gepraat en vervolgens is die volgende nuwe bestuur verkies: Dr. G. Eybers (voorsitter), Dr. T.S. van Rooyen (onder-voorsitter), mnr. G. Rissik (tesourier), Dr. J.M.H. van Aardt (sekretaris), mnr. T.E. Andrews (assistent-sekretaris), mnr. H.M. Rex (redakteur), Dr. N.A. Coetzee (argivaris). Lede: mnr. F.J. Wepener, Dr. W.H.J. Punt, Dr. J.J.N. Cloete, mnr. A.M. Davey en mnr. J.H. Mienie.²⁹⁾

8. Gedenkplate, die grondwethersiening, die wapen (1963).

Op die bestuursvergadering van 12 Februarie 1963 het mnr. H.M. Rex as sekretaris opgetree. Die laerskool Tuine het die eerste prys in verband met die skooltuinwedstryd behaal en die stadsraad het besluit om geld vir gedenkplate in die volgende begroting te oorweeg. Die Genootskap sou die bewoording opstel. Verder is bespreek: Die hersiening van die grondwet van die Genootskap, die ontwikkeling van die Fonteinedal oos van die Delmaspad en die opelugmuseum. Besluit is om die Genootskap se argief aan die Staatsargief oor te dra. Voorgestel is om Parlementstraat in Wierdastraat te verander en die herbenaaming aan die stadsraad voor te lê.³⁰⁾

Op die volgende bestuursvergadering (9 April 1963) is o.m. drie nuwe pryse in verband met die skooltuinwedstryd ingestel. Wat die te stigte opelugmuseum betref, was daar slegs geringe vordering te bespeur. Die onthulling van 'n gedenkplaat aan die voormalige Staatsmodelskool is op 23 Mei 1963 bepaal. Besluit is dat Dr. Eybers namens die Genootskap 'n toespraak sou hou. Die vraag is gestel of die Genootskap se wapen geregistreer was of nie.³¹⁾

Die volgende bestuursvergadering is op 4 Junie 1963 gehou. Bespreek is o.m. die gedenkplate, die ontwerp-grondwet en die opelugmuseum. In laasgenoemde verband is aangekondig dat die adjunk-minister van Onderwys, Kuns en Wetenskap aangekondig het dat die regering die oprigting van 'n opelugmuseum naby die Voortrekkermonument in beginsel goedgekeur het. Die kabinet kan ewenwel, weens te veel ander geldelike verpligtings, nie nou geld daaraan spandeer nie. In verband met die begroting van 1964/1965 sal dit weer oorweeg word.

Die Genootskap se wapen was nie geregistreer nie. Staats-heraldikus Dr. C. Beyers het verklaar dat die "huis" op die wapen heraldies nie aanvaarbaar is nie en dat dit moeilik sal wees om die "huis" te beskryf. Dr. Beyers doen registrasie as 'n kenteken aan die hand. 'n Kenteken laat meer vryheid toe as 'n wapen. Daar is besluit om die bespreking tot die volgende vergadering te laat oorstaan.³²⁾

Op die bestuursvergadering van 6 Augustus 1963 is die ontvangs van R100,00 vir gedenkplate van die stadsraad erken. Die hersaamgestelde, herbewoorde konstitusie het geen kommentaar van kenners laat ontstaan nie. Dr. T.S. van Rooyen het, in verband met die wapen, die vraag gestel of bo twyfel vasgestel kan word dat die Britse "College of Heraldry" jare gelede laat weet het dat die Genootskap se wapen heraldies korrek is.³³⁾

Op 23 Augustus 1963 is 'n ledevergadering gehou. Mnr. W.R. Nel, voorsitter van die skoolkomitee van die Tuine-laerskool, het 'n beker, die Willie Nel-trofee, as die nuwe tweede prys vir die skooltuinwedstryd geskenk. Foto's is deur mnr. en mev. Bartie en mev. L.R. Barness geskenk en Dr. Jan Ploeger het 'n lesing oor "Overvaal, geskiedenis van 'n ampswoning" gehou.³⁴⁾

Op die bestuursvergadering van 8 Oktober 1963 het Dr. W.H.J. Punt verklaar dat die Genootskap se wapen deur mnr. R. Gerard by die firma Bradbury Wilkinson (Engeland) is vervaardig. Die wapen is nie geregistreer nie en dit is die bedoeling om dit nou te laat doen.

Die Voortrekkerbeweging en die Stigting Simon van der Stel sal die opknapping van die Wonderboomfort onderneem, terwyl die restaurasie van die Wesfort in die hande van die stadsraad en die Historiese Monumentekommissie (HMK) is, maar weens gebrek aan fondse stillê.³⁵⁾

Op die bestuursvergadering van 29 Oktober 1963 is deur mnr. E. de V. Stegman verklaar dat hy die Genootskap se ontwerpgrondwet nagesien het. In verband met die opelugmuseum sal die minister van Onderwys, Kuns en Wetenskap versoek word om voorsiening op die nuwe begroting te maak.

In verband met die sloping van geboue om Kerkplein lê 'n gerug rond dat etlike geboue, soos die Nederlandse bankgebou, Café Riche e.a. eersdaags gesloop gaan word. Aan mnr. Rex is gevra om foto's van dié geboue te verkry.³⁶⁾

Die oprigting van die opelugmuseum het nader gekom deurdat die minister van Onderwys, Kuns en Wetenskap die oprigting in beginsel aanvaar het. Dit was die gevoel op die Genootskap se jaarvergadering van 5 Desember 1963. Die wenners van die jaarlikse skooltuinwedstryd was die volgende laerskole: Tuine, Rachel de Beer, Danie Malan (1962); Pretoria-Oos, Rachel de Beer, Die Poort (1963). Die nuwe bestuur het bestaan uit: Dr. G. van W. Eybers (voorsitter), dr. T.S. van Rooyen (onder-voorsitter), mnr. J.H. Minnie (sekretaris), mnr. T.E. Andrews (assis-

tent-sekretaris), mnr. G. Rissik (penningmeester), mnr. H.M. Rex (redakteur), Dr. N.A. Coetzee (argivaris). Lede: Dr. J.J.N. Cloete, prof. Dr. F.J. du Toit Spies, mnr. F.J. Wepener, Dr. W.H.J. Punt.

In verband met die toekoms van Kerkplein het Dr. W.H.J. Punt as hoofspreker opgetree, terwyl mnr. R. Botha die standpunt van die argitektervereniging gestel het. Mnr. J.M. van der Westhuyzen het die mening van die Krugergenootskap toegelig. Besluit is om die burgemeester te vra om 'n advieskomitee oor Kerkplein saam te roep. Die Genootskap se inkomste was R1 668 en die balans op 31 Oktober 1963 R1 179,42.³⁷⁾

9. 'n Lesing oor 'n Belgiese opelugmuseum, die Bras-Pereira-huis, opelugmuseum in Europa (1964).³⁸⁾

Die verrigtings van die Genootskap het in 1964 met 'n lesing oor die opelugmuseum in Limburg (België) begin. Dié lesing is op 29 Januarie 1964, onder beskerming van die Staatsinligtingskantoor en die Genootskap deur goewerneur Dr. L.I.J.H. Roppe aangebied.

Bestuursvergaderings het op 27 Februarie 1964 en 21 Mei 1964 gevolg. Op die laasgenoemde byeenkoms is afskeid geneem van mnr. J.H. Mienie wat na Kaapstad vertrek het.³⁹⁾

Op die bestuursvergadering van 19 Junie 1964 is bevestig dat die Genootskap se wapen nie geregistreer en heraldies nie heeltemal korrek was nie. Dr. Punt het onderneem om registrasie te verkry. Verder is beklemtoon dat die blokhuis op Strubenkop verwaarloos is. Wie is die eienaar? Kan dit opgeknip word?⁴⁰⁾

In die loop van die bestuursvergadering van 21 Augustus 1964 is o.m. vermeld dat die Registrateur van Maatskappye verklaar het dat die wapen van die Genootskap geen ooreenkoms met enige ander wapen toon nie. Daar kan met die registrasie voortgegaan word.

Verder is verklaar dat vir 'n periode van drie jaar 'n verteenwoordiger van die Genootskap op die raad van die Opelugmuseum sal dien. Die reste van die Bras Pereira-huis sal, indien hulle dit wil hê, aan die nuwe stadsraad oorgedra word.⁴¹⁾

Daar is vasgestel dat Strubenkop aan die "Lynnwood Township" behoort. Die bekende Nederlandse bewaringsdeskundige mnr. Ton Koot sal Suid-Afrika besoek. Die Genootskap bied sy dienste in verband met straatname aan die naamgewingskomitee van die stadsraad aan.⁴²⁾

Twee afdrukke van die Genootskap se wapen is, met die versoek of dit heraldies korrek is, volgens 'n besluit op die bestuursvergadering van 18 September 1964 aan die staatsheraldikus voorgelê. Daar is verder besluit om, met die oog op die koste (R35,00-R100,00) met die saak voort te gaan.

Die Opelugmuseum se museumraad het sy eerste vergadering

gehou en dr. T.S. van Rooyen het die Genootskap verteenwoordig. Die betrokke minister het die raad aangestel. Die Genootskap het 'n lewenslid van die Stigting van Simon van der Stel geword.⁴³⁾

Op die bestuursvergadering van 16 Oktober 1964 is o.m. verklaar dat die stadsraad op die verwydering van materiaal van die voormalige Bras Pereira-huis aandring en dat die stadsraad geen verdere steun in verband met gedenkplate oorweeg nie.⁴⁴⁾

Die volgende nuwe bestuur is op die jaarvergadering van 20 November 1964 verkies: Dr. T.S. van Rooyen (voorsitter), Dr. N.A. Coetzee (onder-voorsitter), Dr. M.C. van Zyl (argivaris), Dr. G. Rissik (penningmeester), adv. D.G. van der Bijl (sekretaris), prof. Dr. F.J. du Toit Spies (hulpsekretaris). Lede: mnr. J.P. Lotz, Dr. F.C.L. Bosman, mnr. J.H. Hattingh, Dr. J.J.N. Cloete, prof. Dr. P.C. Coetzee en mnr. E. de V. Stegmann.

Mev. K. Roodt-Coetzee het 'n lesing met ligbeelde in verband met opelugmuseums in Europa aangebied.⁴⁵⁾

10. Mnr. Ton Koot se besoek, die Bras Pereira-huis se einde, die Nederlandse Bank-gebou, Strubenkop, verdere werksaamhede (1965).

Op die bestuursvergadering van 19 Februarie 1965 is die gedagte uitgespreek dat die stadsraad dalk die Melrosehuis gaan aankoop. Die besoek van mnr. Ton Koot het o.m. die aandag op die Genootskap gevestig en die jongste skooltuinwedstryd het die volgende resultate opgelewer: 1. Pretoria-Oos-laerskool, 2. Die Poort-laerskool, 3. Die Heuwel-laerskool.⁴⁶⁾

Die volgende bestuursvergadering is op 1 April 1965 gehou. O.m. is vermeld dat die materiaal van die eertydse Bras Pereira-huis teen 'n koste van R25,00 verwyder is. Dr. N.A. Coetzee het 'n verslag gelewer in verband met sy onderhoud met die administrateur van Transvaal. Laasgenoemde het hom teen die bewaring van die voorkant van die vroeëre Nederlandse Bankgebou verklaar. Besluit is om 'n brief aan die administrateur te stuur.⁴⁷⁾

Op die volgende bestuursvergadering (11 Junie 1965) het hierdie onderwerp weer ter sprake gekom. Onlangs is die Kunstvereniging se nuwe lokaal in dié gebou geopen en die bestuur van die Genootskap het die hoop uitgespreek dat die gebou nie gesloop sal word nie.

In verband met Strubenkop is verklaar dat die blokhuis op erf no. 206 geleë is. Die bestuur het voorgestel dat die familie Struben dié terrein aan die munisipaliteit van Pretoria aanbied.⁴⁸⁾

n Kleinseun van een van die ontdekkers van die Witwatersrandse goudveld, mnr. Struben van Nederland, het Pretoria besoek en die Genootskap het, by dié geleentheid, goeie publisi-

teit geniet. Die bestuur het 'n besoek aan die Britse fort, op Cornwallheuwel, Irene, beplan.⁴⁹⁾

Die aanbring van gedenkplate, bewoord, bekostig en onthul deur die Genootskap, aan bestaande geboue is op die bestuursvergadering van 19 Oktober 1965 bespreek. Besluit is om R100,00 vir die beoogde registrasie van die Genootskap se wapen te betaal. Argiefmateriaal is vir opname in die museum aan mev. K. Roodt-Coetzee oorhandig. Die nuwe grondwet was, soos verneem is, klaar voorberei.⁵⁰⁾

Die gewysigde grondwet is op die jaarvergadering van 23 November 1965 bespreek. By dié geleentheid het prof. A.L. Meiring 'n lesing oor die onderwerp "Hoedat Pretoria die argitektoniese kunsmekka van ons land geword het." In die jaarverslag is o.m. vermeld dat die wapen heraldies korrek is en binnekort geregistreer sal word. Toestemming is verleen dat gedenkplate aan die Ou Raadsaal en die Paleis van Justisie aangebring word. In verband met die opelugmuseum is verklaar dat stappe gedoen word om die terrein te verkry en planne vir die hoofgebou te bespreek. Die Raad van die Opelugmuseum het die materiaal vir die heroprigting van die Bras Pereira-huis nie aanvaar nie. Dit is toe weggery. Die eertydse Nederlandse Bank-gebou word voorlopig nie gesloop nie omdat die gebou deur die administrateur tydelik ter beskikking van die Suid-Afrikaanse Kunstvereninging gestel is.

Die nuwe grondwet is bekragtig en die volgende nuwe bestuur is verkies: Dr. N.A. Coetzee (voorsitter), prof. Dr. P.C. Coetzee (onder-voorsitter), Dr. G. Rissik (penningmeester), adv. D.G. van der Bijl (sekretaris), prof. Dr. F.J. du Toit Spies (hulpsekretaris), Dr. M.C. van Zyl (argivaris). Lede: Dr. F.C.L. Bosman, mnre. C.A. Cilliers, J.H. Hattingh, J.P. Lotz, H.M. Rex, W.S. Robertson en mnre. E. de V. Stegmann.⁵¹⁾

Die laaste bestuursvergadering van 1965 is op 6 Desember 1965 gehou. Dié vergadering is belê i.v.m. deelname deur die Genootskap aan die Republiekfees van 1966. 'n Sub-komitee om inligting te verstrek met betrekking tot Suid-Afrikaanse presidente en 'n soortgelyke komitee om 'n uitstalling te reël, is aangewys. Besluit is om met die Nasionale Kultuurhistoriese Museum saam te werk. Dié versoek is deur die direkteur, mev. K. Roodt-Coetzee, aan die Genootskap gerig.

Mnr. Dotman Pretorius, 'n bekende stedelike fotograaf, het al die ou foto's (-1950) van sy voorganger, mnr. A. Yates, aan die Genootskap geskenk.⁵²⁾

11. Strubenkop, die wapen, gedenkplate, die jaarverslag (1966).

Op die bestuursvergadering van 1 Februarie 1966 is besluit dat die April-uitgawe (1966) van "Pretoriana" as 'n gids vir die uitstalling van die Nasionale Kultuurhistoriese Museum sal dien. Dr. N.A. Coetzee (voorsitter) verteenwoordig die Genoot-

skap op die Opelugmuseumraad.⁵³⁾

Strubenkop was 'n deel van die besprekings op die bestuursvergadering van 17 Februarie 1965. Mnr. M.J. Metelerkamp het verduidelik dat die boonste gedeelte van die kop minstens twee morge groot is. Dit is, as 'n publieke oop plek, afgeskei van die res van die gebied en geregistreer op naam van die boedel van P.E.B. Struben, Roderick Struben en Rosemary Struben. Die genoemde gedeelte moet onbebou bly, ofschoon die stadsraad van Pretoria versoek het dat die suidelike deel vir woonstelle aangewend word.

Die Genootskap wil graag die blokhuis aan die hand van ou afbeeldings restoureer. Volgens mnr. Metelerkamp moet aansoek gerig word nadat die applikasie omtrent die suidelike deel afgehandel sal wees. Die familie Struben wil graag 'n tuin hê en daar sal geen beswaar teen die noordelike deel as 'n historiese monument wees nie. Die voorsitter moet 'n brief aan die Historiese Monumente Kommissie (HMK) rig en vra dat 'n ondersoek ingestel word dat die noordelike deel as 'n historiese monument geproklameer en die ou fort (blokhuis) opgeknop word. Dan kan die stadsraad later gevra word om die gebied as 'n oop terrein te verfraai.⁵⁴⁾

Die bestuursvergadering van 19 April 1966 is gedeeltelik aan die Genootskap se wapen gewy. Die aansoek vir registrasie het in die Staatskoerant van 4 Maart 1966 verskyn. Vermeld is dat die vroegste verwysing na die straatnaam St. Andriesstraat in die Staatskoerant van 1863 aangetref is.⁵⁵⁾

Die toestand van Wesfort en Wonderboomfort is op die bestuursvergadering van 21 Junie 1966 bespreek en besluit is om 'n brief aan die Stadsraad te stuur om herstel aan te moedig. Verder is, in verband met naamverandering van sekere dorpsgebiede, die beginsel neergelê om geen verandering te bewerkstellig nie.⁵⁶⁾

Gedenkplate sal gegiet en op 10 Oktober 1966 (Krugerdag) aan die Ou Raadsaal en die Paleis van Justisie aangebring en onthul word. Aldus lui 'n besluit wat op die bestuursvergadering op 18 Augustus 1966 geneem is. Hulde is gebring aan die heengegane Pretoriase argitek, mnr. Norman Eaton.⁵⁷⁾ Met leedwese is kennis van sy afsterwe geneem. Daar is gekla dat sekere funksies Kerkplein in 'n slordige agterbuurt omskep en nadruklik verklaar dat dié plein nie 'n kermisplek is nie.

Op die bestuursvergadering van 13 Oktober 1966 is kennis geneem van die finale besluit oor 'n terrein van 80 morg by die ou kwekery in die Fonteinedal, wat vir 'n opelugmuseum gebruik sal word. Foto's is van "The Pretoria News" en ander ontvang.

Die volgende stigterslede is o.m. tot erelede van die Genootskap verklaar: mnr. H.P.H. Behrens, Dr. G. von W. Eybers, Dr. Jan Ploeger, Dr. W.H.J. Punt. By die notule van 13 Oktober

1966 is die Afrikaanse teks van die nuwe grondwet gevoeg.⁵⁸⁾

Die Genootskap se jaarvergadering is op 1 Desember 1966 gehou.⁵⁹⁾ Allereers is stilgestaan by die heengaan van mev. G.W. Eybers en mnr. Norman Eaton. Daarna het die gewysigde grondwet, die spesiale uitgawe van "Pretoriana" (nrs. 50/51) tydens die Republiekfees en die skooltuinwedstryd onder bespreking gekom. Die Staatskoerant van 4 Maart 1966 het besonderhede oor die registrasie van die Genootskap se wapen bevat. Historiese materiaal is ontvang en 'n konstitusie vir die Vriende van die Nasionale Kultuurhistoriese- en Opelugmuseum is ter tafel gelê.

Die volgende nuwe bestuur is verkies: Dr. N.A. Coetzee (voorsitter), prof. Dr. P.C. Coetzee (onder-voorsitter), Dr. G. Rissik (penningmeester), adv. D.G. van der Bijl (sekretaris), prof. Dr. F.J. du Toit Spies (hulpsekretaris), mnr. J.H. Hattingh (redakteur), mnr. H.M. Rex (argivaris). Lede: mnre. T.E. Andrews, C.A. Cilliers, J.P. Lotz, W.S. Robertson, E. de V. Stegmann en H.L.P. van der Walt. Daarna het Dr. W.H.J. Punt twee rolprente, t.w. "Fort Merensky" en "Spieël uit die verlede" vertoon en 'n lesing oor die onderwerp "Ons sigbare erfenis van Pretoria" gegee.

12. Boodskappe van gelukwensing (1966).

In 1966 het "Pretoriana" 15 jaar bestaan. Dié geleentheid is deur die "Pretoria"-uitgawe 1951-1966 Pretoriana Edition" aan die vergetelheid ontruk.⁶⁰⁾

Sy Edele Raadslid J.F. Becker, burgemeester van Pretoria, het in sy boodskap van gelukwensing o.m. verklaar:

"Omdat hy die waarde van die tydskrif besef, het die Stadsraad hand bygesit en feitlik vanaf die begin geldelik en andersins bygedra om die bestaan daarvan te verseker" (p.1).

Dr. N.A. Coetzee, die Genootskap se vierde voorsitter, het o.m. getuig:

"'n Geskiedkundige vereniging waarin albei seksies van die blanke bevolking betrek word, kon ongesteurd met die werk van nasiebou voortgaan en daarbenewens die bande met die verlede verstewig, sodat ons alles wat mooi en edel uit die verlede as fondamentstene vir die toekoms kan gebruik" (p.3).

Van Dr. W.H.J. Punt, die stigter en die eerste voorsitter van die Genootskap (1948-1959) is o.m. die volgende woorde afkomstig:

"Dit strek ons Stadsraad en Pretoriase firmas tot eer dat hulle soveel vir die optekening en bewaring van die geskiedenis van ons stad gedoen het" (p.4).

Die tweede voorsitter van die Genootskap, Dr. G. von W. Eybers, (1960-1964) se woorde het soos volg gelui:

"Die Genootskap besit tot ons groot vreugde die nodige leiers wat die vrug van die vereiste studie besef en na waarde

skat. Ons groet al die lede van die Genootskap en ons dank hulle vir hul inspanning en hulle liefde en leiding" (p.6).

Mnr. J.H. Hattingh, bestuurslid en lid van die redaksie-kommissie van "Pretoriana" (1964-1965) het o.m. Dr. T.S. van Rooyen (voorsitter) lof toegeswaai as redakteur, lid van die bestuur, vise-voorsitter en voorsitter, en daaraan toegevoeg dat hy hom ook graag wil voorhou

"as 'n liefhebber van ons eie en as yweraar vir die kweek van 'n groter liefde en waardering by ons volk vir sy erfenis en historiese gefundeerdheid" (p.8).⁶¹⁾

13. Die jaar 1967: Kerkplein, besigtigingsreise, kerkdeure, Melrosehuis.

Op die bestuursvergadering van 17 Maart 1967 is 'n subkomitee, bestaande uit adv. D.G. van der Bijl, mnr. Hermann M. Rex en mnr. W.S. Robertson in verband met Kerkplein verkies. Die Genootskap het die lewenslidmaatskap van die Stigting Simon van der Stel aanvaar. Aan die stadsraad is gevra om die name De **Rapperstraat** en Atteridgeville te behou. Die grondwet van die vriende van die Museumvereniging is aanvaar en Yskor is gevra om oorweging te skenk aan die oprigting van 'n standbeeld van Cornelis Delfos, die stigter van dié nywerheid, naby die nuwe Yskorgebou. Verklaar is dat "Jess' Cottage", in Railwaystraat 94, binnekort gesloop sou word. Rider Haggard het daar gewoon en gewerk (1878-1897). 'n Komitee is gevorm om die gebou te probeer red.⁶²⁾

Op die bestuursvergadering van 8 Junie 1967 is hulde aan Dr. W.H.J. Punt betuig in verband met die verkryging van 'n erepenning vir kultuurhistoriese werk. Mnr. T.E. Andrews bepleit dat die Genootskap besoeke en reise van geskiedkundige belang in en om Pretoria reël.⁶³⁾

Daar is op die bestuursvergadering van 24 Augustus 1967 besluit om met die giet van wapens vir gedenkplate te wag tot die finale vorm van die wapen van die afdeling Heraldiek terug ontvang is. Daarna is 'n komitee in die lewe geroep om die stigting van die Vereniging Vriende van die Museum te reël. Die komitee het uit Dr. N.A. Coetzee, prof. Dr. P.C. Coetzee, prof. Dr. F.J. du Toit Spies, mnr. T.E. Andrews en mev. K. Roodt-Coetzee bestaan.⁶⁴⁾

'n Volgende bestuursvergadering is op 26 Oktober 1967 gehou. Elf skole het vir die skooltuinwedstryd ingeskryf. Van die Bras Pereira-huis is 'n tafel, 'n klavier en 'n stoel in die museum (Boomstraat) se stoorkamer gebêre. Besluit is dat dié voorwerpe daar bly. Mnr. T.E. Andrews het verklaar dat besoeke en toere vroeg in 1968 gereël word. Op Krugerdag het prof. Dr. F.J. du Toit Spies, namens die Genootskap, 'n krans gelê. Die voorsitter het 'n brief geskryf om deure en vensters van die vroeëre kerk op Kerkplein vir die Genootskap te probeer

red. Hy het reeds 'n mate van welslae behaal.⁶⁵⁾

Die jaarvergadering is op 23 Noyember 1967 gehou. In die jaarverslag is o.m. die heengaan van mev. De Zwaan, een van die ou lede en 'n dogter van wyle mnr. J.J. Meintjes, herdenk. Sy was getroud met mnr. De Zwaan, argitek van die Ou Nederlandse Bankgebou en die Landbank.⁶⁶⁾ Verder is na die uitgawe van "Pretoriana" van Desember 1966 (nr. 52) en die herdenking van die vyftienjarige bestaan van dié blad verwys. Ander aangeleenthede was o.m. die bepleiting van die redding van die forte rondom Pretoria, die feit dat die Genootskap lugfoto's en ander foto's van ou geboue in Pretoria laat neem het endie vermelding dat op 10 Oktober 1967 gedenkplate sonder wapens aan die ou Goewermentsgebou en die Paleis van Justisie aangebring is.

Verder is beklemtoon dat die bestuurskomitee by die stadsraad aanbeveel het om Melrosehuis met sy inboedel teen 'n redelike prys te koop. Die vergadering het die vertroude uitgespreek dat die stadsraad die aanbeveling sal aanvaar.

Sertifikate is aan aanwesige erelede uitgereik en die volgende nuwe bestuur is verkies: Dr. N.A. Coetzee (voorsitter), prof. Dr. P.C. Coetzee (onder-voorsitter), Dr. G. Rissik (penningmeester), prof. Dr. F.J. du Toit Spies (hulpsekretaris), mnr. W.S. Robertson (hulpredakteur) en ds. F. du Toit (argivaris). Lede: mnre. T.E. Andrews, C.A. Cilliers, P.O. Kraamwinkel, E. de V. Stegman, N.L.P. van der Walt. Die bestuur is gemagtig om 'n sekretaris en 'n redakteur aan te stel.

Vervolgens het Sy Edele Regter J.F. Marais, voorsitter van die Advieskomitee op Beplanning van die Hoofstad, die aanwesiges oor die onderwerp "Die taak van die hoofstadbeplanningskomitee aangestel deur die Minister van Beplanning" toegespreek.⁶⁷⁾

14. Bestuursvergaderings in 1968.

Op die bestuursvergadering van 21 Maart 1968 is, met betrekking tot die nuwe bestuur, verneem dat adv. D.G. van der Bijl nie meer as sekretaris beskikbaar is nie. Mnr. P.O. Kraamwinkel is as sy opvolger verkies. Ds. François du Toit het die benoeming as argivaris nie aanvaar nie, terwyl Dr. G. Rissik nie meer as penningmeester beskikbaar was nie. Prof. Dr. F.J. du Toit Spies, mnr. W.S. Robertson en mnr. T.E. Andrews is as redaksiekomitee verkies, terwyl prof. Dr. P.C. Coetzee as argivaris aangewys is.

Met betrekking tot skooltuine kan vermeld word dat die Rachel de Beerskool die skild op 20 Maart 1968 ontvang het. Tweede en derde in die kompetisie was die Pretoria-Ooskool en die Mountain Viewskool.

Melrosehuis is deur die stadsraad aangekoop. Die inisiatief het van die Genootskap uitgegaan. Onder die ander onderwerpe wat bespreek is, was snelweë. Die Genootskap het beklemtoon dat die bestaande beeld en karakter van Pretoria behoue

moet bly.⁶⁸⁾

In verband met die Helde-akker het die Genootskap hom teen herbegrafnisse en die gelykmaak van grafte of verwydering van grafstene van ander ontslapenes en teen die onoordeelkundige verwydering van bome uitgespreek en verklaar dat die ou begraafplaas (Kerkstraat) in sy geheel behoorlik omhein behoort te word.

Die bestuur was bekommerd oor die toekoms van die eertydse Nederlandse Bankgebou en het ten gunste van behoud gepleit. In verband met die heengaan van Dr. T.S. van Rooyen is 'n mosie van roubeklag aangeneem.⁶⁹⁾

Op die bestuursvergadering van 20 Junie 1968 het die Genootskap kennis geneem dat grond vir 'n opelugmuseum verkry is, dat 'n nuwe museumgebou opgerig sal word en dat 'n fondsinsamelingsveldtog geloods is om fondse vir geboue te bekom.

'n Memorandum in verband met snelweë is opgestel en aan die stadsraad gestuur.⁷⁰⁾

W.H. Kruger is op die bestuursvergadering van 8 Augustus 1968 as penningmeester verkies. In verband met Strubenkop is besware teen die toepassing van 'n beplanningskema geopper. Totdat dié saak opgelos is, kan niks gedoen word nie.⁷¹⁾

Op die laaste bestuursvergadering van 1968, op 30 Oktober 1968, is die stigtingsvergadering van Vriende van die Museum op 5 November 1968 vasgestel. Die aanbring van 'n gedenkplaat by 'Kaya Rosa', op 21 Oktober 1968, was 'n groot sukses. Verder is 'n verslag oor die kranslegging by die Kruger-standbeeld gelewer.⁷²⁾

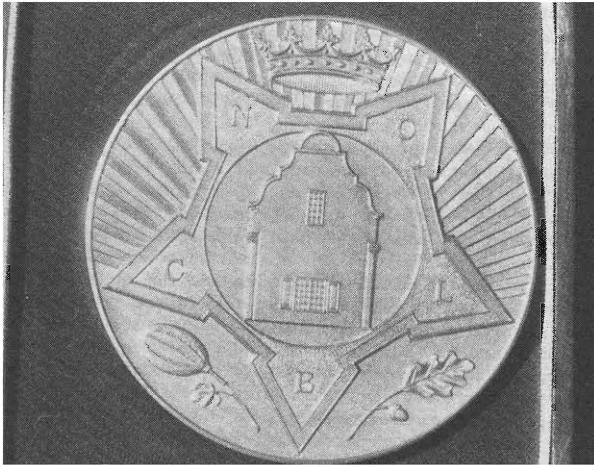
Verwysings.

1. "Pretoriana" nr. 72, Des. 1975, p.9.
2. "Pretoriana" nr. 84, Julie 1983, p.29.
3. A1266, notule algemene vergadering 24 Maart 1958, artikel 511-513.
4. Ibid., art. 514.
5. Ibid., artt. 518-519.
6. Ibid., art. 532. Daarna ontbreek die nommering van die artikels in A1266.
7. Ibid., notule jaarvergadering, 26 November 1958.
8. Ibid., jaarverslag oor 1958.
9. Ibid., notule bestuursvergadering, 1 Mei 1959, 4 September 1959.
10. Ibid., notule jaarvergadering, 29 Oktober 1959. Kyk ook "Pretoriana" nr. 84, Julie 1983 Prof. Dr. F.J. du Toit Spies, "Dr. Willem Punt en die Genootskap Oud-Pretoria", pp.17-29. Die leser se aandag word ook gevestig op "Pretoriana" nr. 30, byskrif by foto van Dr. G.W. Eybers (p.13) en nr. 31, J.H. Davies, "Our Indebtedness to Dr. Punt" (pp.2-3), Prof. Dr. F.J. du Toit Spies, "Dr. Willem Punt en die Genootskap Oud-Pretoria" (pp.3-6), G.W. Eybers, "Ons nuwe voorsitter se waardering vir die werk van Dr. Punt" (pp.8-9).
11. A1266, notule bestuursvergadering, 26 Februarie 1960.
12. "Pretoriana", nr.s 32 en 33, April-Augustus 1960, pp.132...

13. O.m. mnr. J.D. Bodel , "How Pretoria became Seat of Government of the South African Republic in 1860 and Administrative Capital of the Union in 1910", mnr.H.M. Rex, "Die stigting van Pretoria en die voorsiening van gewone en godsdiensonderwys tot 1 November 1859", Dr. J. Ploeger, "Pretoria's first Government School". Verdere bydraes van o.m. Dr. J.J.N. Cloete, mnr. F.C. Calitz, mnr. P.J. Nell, prof. Dr. W.J. de Kock, mnr. A.M. Davey, mnr. Steph. J. Schoeman.
14. A1266, notule bestuursvergadering, 6 Mei 1960. Kyk "Pretoriana" nr. 30, Augustus 1959, "Pretoria's oldest house to be demolished and dumped on a waste lot!" (pp.7-8, met foto).
15. A1266, notule algemene vergadering, 7 Junie 1960. I.v.m. die opelugmuseum kyk "Pretoriana" nr. 30, Augustus 1959, memorandum van 25 Januarie 1959 van Dr. G.W. Eybers m.b.t. onderhoud met Minister Serfontein op 19 November 1958 (pp.9.11).
16. Ibid.
17. Ibid., notule bestuursvergadering, 6 Oktober 1960. In "Pretoriana" nr. 34 is op pp.17-19 die toespraak afgedruk wat deur inspektrise H. van Rooyen by geleentheid van die oorhandiging van die Genootskap se wisselskild aan die Rachel de Beerskool, Wolmer, gehou het. Dié skool het die skooltuinkompetisie van 1959 gewen.
18. Ibid., notule jaarvergadering, 3 November 1960. Gedeeltelik afgedruk in "Pretoria" nr. 34, pp.21-22-
19. Pretoriana" nr. 34, "The Flora of Pretoria", pp.9-16.
20. A1266, notule noodvergadering, 7 Desember 1960.
21. Ibid., notule bestuursvergadering, 27 Junie 1961.
22. Ibid., notule bestuursvergadering, 10 Februarie 1961.
23. Ibid., notule bestuursvergadering, 27 Junie 1961 en 1 Augustus 1961. Dr. Punt is deur sy skool (Hillview High School) na die Administrasie gesekondeer. Kyk "Pretoriana" nrs. 36 en 37, Augustus-Desember 1961, p.7.
24. Ibid., "Pretoriana" nrs. 42 en 43, Augustus-Desember 1963, pp.26-35.
25. Ibid., notule bestuursvergadering, 12 Februarie 1962.
26. Ibid., notule besondere algemene vergadering, 23 Februarie 1962.
27. Ibid., notule bestuursvergadering, 9 Augustus 1962.
28. Ibid., notule bestuursvergadering, 18 September 1962.
29. Ibid., notule jaarvergadering, 12 November 1962.
30. Ibid., notule bestuursvergadering, 12 Februarie 1963.
31. Ibid., notule bestuursvergadering, 9 April 1963. "Pretoriana" nrs. 42 en 43, Augustus - Desember 1963. "Amptelike onthulling van gedenkplaat by die Staatsmodelskool", pp.44-47; ibid., W.H. Rood, "Herinneringe aan die eertydse Staatsmodelskool", pp.47-50.
32. Ibid., notule bestuursvergadering, 9 April 1963.
33. Ibid., notule bestuursvergadering, 6 Augustus 1963.
34. Ibid., notule ledevergadering, 23 Augustus 1963.
35. Ibid., notule bestuursvergadering, 8 Oktober 1963.
36. Ibid., notule bestuursvergadering, 29 Oktober 1963.
37. Ibid., notule jaarvergadering, 5 Desember 1963. Die jaarverslag is in "Pretoriana" nrs 42 en 43, Augustus-Desember 1963, pp.54-57. Met

- Engelse teks, pp.58-60. Met bestuursfoto, teenoor p.57. I.v.m. die standpunte oor Kerkplein kyk "Pretoriana" nr. 44 April 1964(Kerkplein-uitgawe), pp.3-25.
38. Ibid., notule lesing, 29 Januarie 1964. "Pretoriana" nr. 44, April 1964, pp.36-44.
  39. Ibid., notule bestuursvergaderings, 27 Februarie 1964, 15 April 1964, 21 Mei 1964.
  40. Ibid., notule bestuursvergadering, 19 Junie 1964.
  41. "Pretoriana" nr. 44, April 1964, T.S. van Rooyen, "How much longer?" (met foto's).
  42. A1266, notule bestuursvergadering, 21 Augustus 1964.
  43. Ibid., notule bestuursvergadering, 18 September 1964.
  44. Ibid., notule bestuursvergadering, 16 Oktober 1964.
  45. "Pretoriana" nr. 46 Desember 1964, Kotie Roodt-Coetzee, "n Opelugmuseum vir Pretoria", pp.7-21. Ibid., notule jaarvergadering, 20 November 1964.
  46. Ibid., notule bestuursvergadering, 19 Februarie 1965.
  47. Ibid., notule bestuursvergadering, 1 April 1965.
  48. Ibid., notule bestuursvergadering, 11 Junie 1965.
  49. Ibid., notule bestuursvergadering, 17 Augustus 1965.
  50. Ibid., notule jaarvergadering, 19 Oktober 1965.
  51. Ibid., notule jaarvergadering, 23 November 1965.
  52. Ibid., notule bestuursvergadering, 6 Desember 1965.
  53. Ibid., notule bestuursvergadering, 6 Desember 1965. Die gids is gedruk en het onder die titel "Republieke/en onafhanklike gemeenskappe/in Suid-Afrika/Uitstalling/1966/Exhibition/Republics/and independent communities/in southern Africa" (pp.72) verskyn. Die inhoud is dieselfde as van "Pretoriana" nrs. 50 en 51, April en Augustus 1966 (pp.72).
  54. Ibid., notule bestuursvergadering, 17 Februarie 1966.
  55. Ibid., notule bestuursvergadering, 19 April 1966.
  56. Ibid., notule bestuursvergadering, 21 Junie 1966.
  57. Ibid., notule bestuursvergadering, 18 Augustus 1966. I.v.m. wyle mnr. Norman Eaton, "Pretoriana" nr. 52, Desember 1966, pp.50-54, A.L. Meiring, "Norman Eaton was the finest architect in the country" en "Biographical Notes compiled by Mr. Norman Eaton on special request in 1961". In dieselfde uitgawe is hulde aan die op 23.5.1966 ontslape mnr. Johan Christiaan Vlok, lid van die eerste redaksieraad van "Pretoriana" gebring deur Dr. Jan Ploeger (pp.47-50). "Pretoriana" nr. 52, Desember 1966, "Onthulling van Twee Gedenkplate aan Historiese Geboue van Pretoria op Krugerdag, 1966" (pp.67-69) met teks van toespraak deur Dr. N.A. Coetzee by dié geleentheid (pp.71-78).
  58. Ibid., notule bestuursvergadering, 13 Oktober 1966. In die jaarverslag (1966) is die volgende stigterslede in dieselfde verband genoem: mnr. P.J.H. Basson, Dr. C. Beyers, Dr. F.C.L. Bosman, mev. G. Gosselink, Dr. P.J. du Toit, prof. Dr. S.P. Engelbrecht, Dr. V. Fitzsimons, Dr. J.A. Mouton, prof. Dr. A.N. Pelzer, mev. P.E. Punt, Dr. P. Smal, mnr. Melt van Niekerk en Dr. S.L. van Wyk.
  59. Ibid., notule jaarvergadering, 1 Desember 1966. Afgedruk (met bestuursfoto) op p.78 e.v. van "Pretoriana" nr. 52, Desember 1966.

60. "Pretoriana" nr. 52, Desember 1966 (pp.88).
61. Ibid., dit is slegs paar waarderings. Kyk verder na die woorde van mnr. W.S. Robertson (pp.9-11), Dr. Jan Ploeger (pp.11-31), prof. Dr. F.J. du Toit Spies (pp.33-34).
62. A1266, notule bestuursvergadering, 17 Maart 1967.
63. Ibid., notule bestuursvergadering, 8 Junie 1967.
64. Ibid., notule bestuursvergadering, 24 Augustus 1967.
65. Ibid., notule bestuursvergadering, 26 Oktober 1967.
66. Die jaarverslag is in "Pretoriana" nr. 55, Desember 1967 gepubliseer (pp.13-16).
67. A1266, notule jaarvergadering, 23 November 1967. In 1968 is besluit om die einde van die boekjaar van 31 Oktober na 31 Desember te verskuif. Die jaarverslag oor 1968 is aan die begin van 1969 ingedien. Kyk "Pretoriana" nr. 59, April 1969, pp.1-2.
68. "Pretoriana" nr. 59, April 1969, pp.2-4 "Memorandum insake voorgenome snelweë/deurpaaie.
69. A1266, notule bestuursvergadering, 21 Maart 1968.
70. "Pretoriana" nr. 59, April 1969, pp.2-4. A1266, notule bestuursvergadering, 20 Junie 1968.
71. A1266, notule bestuursvergadering, 8 Augustus 1968.
72. Ibid., notule bestuursvergadering, 30 Oktober 1968.

Agtersy van die goue erepenning wat deur die Stigting Simon van der Stel te Potchefstroom op 9 September 1988 aan die 40-jarige Genootskap Oud-Pretoria toegeken is; die agtersy toon die vyfhoekige omtrek van die Kasteel te Kaapstad met die eerste letters van die bastions se name wat na titels van die vorstehuis van Oranje-Nassau verwys: Oranje, Nassau, Catzenellenbogen, Leerdam en Buren.
Foto: T.E. Andrews

BEKNOPTE GESKIEDENIS VAN DIE NEDERLANDSCHE ZUID-AFRIKAANSCH
SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ (NZASM) (4)

deur Robert C. de Jong

Rollende materieel.¹⁾

Dink ons aan 'n spoorwegbedryf dan kom in die eerste plek voor ons geestesoog lokomotiewe, rytuie en trokke wat voortsnel oor die ysterpad na 'n sekere bestemming. Dit gaan dus om die rollende materieel¹⁾ waarsonder 'n spoorwegbedryf uiteraard sy taak nie kan vervul nie. Ook die NZASM het beskik oor 'n omvangryke lokomotief- en wapark. Hierdie artikel sal daaraan aandag gee.

Soos die aantal treinkilometers en die personeel jaarliks toegeneem het, het ook die aantal lokomotiewe, rytuie en trokke gegroei. Die begin was beskeie: In 1890 was daar 25 klein lokomotiewe, 32 ligte rytuie en 255 klein vragwaens of trokke. Ons moet let op die besondere belang wat die NZASM aan die goederevervoer geheg het - die passasiersvervoer het voorlopig slegs bysaak gebly. Einde 1895 was die lokomotief- en wapark nie alleen aansienlik groter nie, maar daar was ook swaarder materieel in gebruik: 152 lokomotiewe, 127 rytuie en 2459 trokke. By die uitbreek van die Tweede Anglo-Boere-oorlog in 1899 het 230 lokomotiewe, 238 rytuie en nie minder as 5230 trokke nie die trajekte van die NZASM bery.

Die NZASM het sy lokomotiewe ingedeel volgens hul gewig en nie volgens alfabetiese of nommerklas nie, soos wel gebruik by die Kaaplandse, Natalse en Vrystaatse spoorweë was. So het daar 10-, 14-, 18-, 19-, 40- en 46-ton lokomotiewe of "tonners" bestaan.

Die NZASM had in 1899 5 14-tonners, 24 19-tonners, 3 10-tonners, 6 18-tonners, 1 13-tonner, 20 40-tonners, 4 32-ton tandratlokomotiewe en 167 46-tonners in diens. Die meeste lokomotiewe was afkomstig van die "Maschinenfabrik Emil Kessler" te Esslingen, suidoos van Stuttgart in Wes-Duitsland. Die Machine-fabriek "Breda" in Nederland het 6 19-tonners en die genoemde 3 10-tonners gelewer. Werkspoor in Amsterdam het die laaste 2 46-tonners vir die NZASM gebou. Die 18-tonners was die enigste NZASM-lokomotiewe van Britse fabrikaat, gelewer deur Manning, Wardle & Co.

Die eerste lokomotiewe in Transvaal was die 14-tonners wat in 1889 op die toneel verskyn het. Lokomotief no. 1 het gelukkig bewaar gebly. Dit staan tans as nasionale monument in die sentrale hal van die ou Johannesburgse hoofstasie.

Die 46-tonner was feitlik 'n vergrote en verbeterde vorm van die 40-tonner. Uit die groot aantal daarvan is af te lei dat hierdie tipe die NZASM se standaardlokomotief was. Net

soos alle NZASM-lokomotiewe was die 46-tonner 'n sogetete tenklokomotief, ook tenderlokomotief genoem, d.w.s. sonder aanhangwa vir kole en water. Die 46-tonner was gekenmerk deur drie gekoppelde dryfasse en 'n bogie of draaibare onderstel (draaistel) met twee loopasse onder die agterent.

'n Merkwaardigheid van die 32-, 40- en 46-tonners was dat hulle nie slegs die gebruiklike nommers gedra het nie, maar ook allerlei opvallende name. So was die 32-tonners vernoem na vlâe en staatkundige begrippe. Die 40-tonners het name van Transvaalse en Voortrekkerleiers, lande, Kaaplandse goewerneurs en Nederlandse vorste, mitologiese figure, Nederlandse seehelde, ontdekkingsreisigers en kunstenaars, ekonomiese begrippe en die eerste Kaaplandse vryburgers gedra.

Omdat die personevervoer van ondergeskikte belang geag is, het die NZASM in die eerste jare met ligte rytuie gery. Daar was 'n aantal vierwielige rytuie in diens, waarvan enkeles 'n eerste- en 'n tweedeklas gehad het. Die origes was wel heel primitiewe derdeklas rytuie vir gekleurdes. Die sogetete tweelingrytuie was ietwat talryker. Dit was 'n tipiese NZASM-rytuig wat vrywel nêrens elders in Suid-Afrika aangetref is nie. Elke stel het bestaan uit twee kortgekoppele redelik klein rytuie, elk op vier wiele. Die geheel is te beskou as 'n poging vir verkryging van 'n langere eenheid met vermyding van die gebruiklike lang en groot vier-assige rytuie op draaistelle.

Tot die tweelingrytuie het die mees luukse NZASM-rytuie behoort, naamlik die salonrytuig van die Staatspresident en 'n direksie-en-gasterytuig. Albei stelle bestaan nog. Die eerste staan agter die Krugerhuis-Museum en die tweede op die groot, oordekte perron van die hoofstasie te Pretoria.

Wat die tweelingrytuie betref, was daar verskillende vorme. Sommige was gemengde of gekombineerde rytuie met slaapgeleentheid vir eerste- en tweedeklas passasiers. Daar was ook eersteklas tweelingrytuie met slaapgeleentheid asook bagasiekaste. Weer ander rytuie was eerste- of tweedeklas en had slegs sitplekke. Daar was ook tweelingrytuie vir gekleurdes in gebruik.

Die vierwielige en die tweelingrytuie waarmee die NZASM die passasiersvervoer onderhou het, kan nie baie indrukwekkend genoem word nie as ons hulle vergelyk met die ruim en goed ingerigte rytuie van die Kaaplandse en Natalse spoorweë. Die reisigers het nie slegs gekla oor die taamlik spartaanse inrigting nie maar ook oor die onrustige gang by hoë snelhede - 'n spoed van 35 tot 40 km per uur was vir NZASM-begrippe hoog! Eers teen 1895 het verbetering gekom toe die NZASM groot en lang korridorrytuie op twee-assige draaistelle in gebruik geneem het. Hierdie rytuie van die "Natalse tipe" het so in die smaak geval dat hulle gewoonlik eerste deur die reisigers beset is. Om die onrustige gang van die tweelingrytuie uit te skakel

is talle stelle aan mekaar gesweis en op 'n lang onderstel met twee draaistelle geplaas. Dit het ook gebeur met die Presients- en die direksierytuie.

Amper alle rytuie was afkomstig uit die fabriek van J.J. Beijnes te Haarlem. Hierdeur was die NZASM een van die grootste klante van dié onderneming.

Van die 46-tonners het slegs vyf oorleef. Een van hulle - no. 203, "Telegrafie" genoem - is 'n nasionale monument en staan op die oordekte perron van die hoofstasie in Pretoria, gekoppel aan die NZASM-direksierytuig. Die tweede is in die James Hall Transportmuseum te Johannesburg, 'n derde is by die masjienfabriek van Dunn's te Witbank, 'n vierde - no. 197, "Kracht" genoem - bevind hom by die stasie op Waterval-Boven en 'n vyfde - no. 61, "Roos" genoem - is te Germiston gestasioneer. Laasgenoemde is die enigste nog werkende NZASM-lokomotief in Suid-Afrika.

In teenstelling tot die bouwerke het van die rollende materieel van die NZASM min oorgebly. Dit is 'n besit waarop met suinigheid prys gestel moet word.

Bouwerke.

Die NZASM het 'n taamlik groot aantal bouwerke agtergelaat as sigbare tekens van sy werk in Transvaal. Langs al die lyne van die voormalige NZASM word stasiegeboue, loodse, wonings, brûe, duikers (culverts) en ander bouwerke aangetref. Daarvan is 'n aansienlike aantal nog in gebruik. Met uitsondering van die groot geboue soos belangrike stasies, kantore en gespesialiseerde bouwerke was alle stasiegeboue, goedereloodse, lokomotiefloodse, toilette, huise en dergelike min of meer gestandaardiseer wat ontwerp betref. Die ontwerpe het tot stand gekom in Transvaal in die eerste jare van die NZASM se bedrywigheid. Hiervoor was die tekenkamer in Pretoria onder leiding van V. van Lissa verantwoordelik. Die geboue en ander bouwerke van die NZASM is waarskynlik ook beïnvloed deur die ontwerpe van die Kaaplandse en Natalse spoorweë wat reeds oor jarelange ervaring beskik het.

In die begin is dikwels die hulp van die hoofkantoor in Amsterdam ingeroep, veral wanneer daarby die ontwerp van redelik groot en ingewikkelde bouwerke betrokke was, soos die stasies te Pretoria, Vereeniging en Elandsfontein (nou Germiston). Van die geboue op hierdie stasies het niks oorgebly nie. In 1894 het die Amsterdamse argitek-ingenieur Jacob F. Klinkhamer ook die nuwe Parkstasie te Johannesburg ontwerp. Hiervan het slegs die oorkoepeling van die eilandperron tot stand gekom. Hierdie indrukwekkende bouwerk van staal en glas is nou in Esselenpark.

Met verloop van tyd kon die NZASM-ingenieurs en -tekenaars

in Suid-Afrika self alle geboue ontwerp, ook die redelik groot en ingewikkelde. Daarvan getuig die tans nog bestaande stasiegeboue te Kaapmuiden, Middelburg, Heidelberg, Volksrust, Krugersdorp en Klerksdorp. Van die kleinere "standaardstasies" is slegs dié te Clever, Pan, Elandshoek, Alkmaar, Malelane en Hectorspruit - almal aan die Oosterlyn -, Rooikop en Zandspruit aan die Suidoosterlyn en Welverdiend aan die Suidwesterlyn nog oor.

Die NZASM het verskeie kantoorgeboue opgerig, waarvan dié te Pretoria en Waterval-Boven as goeie voorbeelde bewaar is. Ook enkele goedereloodse doen hede nog diens, te wete te Randfontein, Middelburg, Standerton en Volksrust.

Opvallend is die goeie kwaliteit en afwerking van die NZASM-messelwerk. Dit is toe te skryf aan die streng voorskrifte ten opsigte van grootte en afwerking van die stene of klippe en samestelling van die messelklei, die grootte en afmeting van die messelvoeë, die steen- of klipverband en so meer.

Alle yster-boboumateriale van brûe en die ysterwerk van geboue en amper alles wat vloerplanke, sponnings, plafons, deure, vensters, verf, sement ensovoorts betref, is deur die NZASM uit Europa ingevoer.

Brûe is ontwerp in oorleg met die kantore van die "Regerings-Commissaris van Spoorwegan" wat die Transvaalse regering in die bestuur van die NZASM te Pretoria verteenwoordig het. 'n Belangrike oorweging waarmee rekening gehou moes word, was die te verwagte hoeveelheid water na swaar en langdurige reënval. Daarom moes brûe hoog en breed genoeg wees om verspoeling te voorkóm. Ook die aantal duikers (culverts) en ander deurlate of waterafvoerkanale moes voldoende wees om die water onderdeur en weg van die spoorbaan te lei.

Die NZASM het verskillende soorte brûe ontwerp en gebou. Die tipe daarvan het afgehang van die grootte en uitvoering van die ysterbobou. Wat die ontwerp van die landhoofde betref, is deurgaans dieselfde eenvormige model gehandhaaf. Waar die hoogte meer as ses meter bedra het, is die landhoofde met een of meer spaargewelwe versterk.

Die kleinere brûe had plaatyster-lêers van 5, 10, 15 of 20 meter lengte. Enkele brûe had paraboliese vakwerklêers van 25 meter. Die groter brûe was voorsien van vakwerkoorspanning van 20, 30 of 35 meter lengte. Vir brûe van aanmerklike lengte is dikwels meer as een plaatyster-lêer of vakwerkoorspanning bruik.

'n Groot aantal NZASM-brûe is nog in gebruik. Met enkele uitsonderings is die ysterbobou egter nie meer die oorspronklike nie. So word vandag nog die brûe oor die Komatirivier, Kaaprivier, Klein en Groot Olifantsrivier, Groot-spruit, Kliprivier, Wonderboomspruit en tal van ander riviere en spruite deur treine bery.

'n Enkele maal het die NZASM viadukte van klipwerk gebou, soos die bekende Vyfboogbrug by Waterval-Onder.

Daar was drie soorte duikers en deurlate of afvoerkanale: (1) gewelfde duikers, redelik algemeen, (2) deurlate met regstandige mure en (3) buise. 'n Groot aantal daarvan het oorleef en doen nog steeds diens.

'n Baie bekende NZASM-bouwerk is ten slotte die tunnel by Waterval-Boven. Die bou daarvan het meer as 'n jaar geduur. Dit moet toegeskryf word aan die rotsmassa wat deurboor moes word en aan die inwendige bemesseling wat noodsaaklik geblyk het. Met 'n lengte van 211 meter en 'n helling van een op 20 meter was die tunnel vir destydse begrippe 'n ingenieursprestasie van die eerste rang wat ook vandag nog bewondering afdwing.

Die talle bouwerke van die NZASM, of hulle tans in gebruik is of nie, is stil en dikwels beskeie en vergete "monumente" van die tegniese vernuf en deursettingsvermoë van die spoorwegmaatskappy. Helaas het die meeste stasies en ook talle wonings en ander geboue slagoffers van sloping geword. Dit is daarom saak om suinig te wees op die oorblywende voorbeelde van die spoorwegargitektuur waarmee die NZASM die boukuns in Transvaal verryk het.

Oorlog en ondergang.²⁾

In September 1899 het die oorlog tussen Groot-Brittanje en die republieke in Transvaal en die Vrystaat naderby gekom en op 29 September is die NZASM en sy personeel onder staatsbeheer geplaas. Die Transvaalse regering het hom die reg daartoe voorbehou in Artikel 22 van die NZASM-konvensie.³⁾ By die uitbreek van die oorlog op 11 Oktober 1899 is die hele NZASM-personeel gekommandeer tot die verrigting van dienste, nie alleen volgens instruksies van die direksie nie maar ook op bevel van die militêre outoriteite. Die diensorder van 8 September 1899 het die verhouding tussen die Maatskappy en sy personeel tydens die oorlogstoestand gereël. So byvoorbeeld mog geen personeel deelneem aan oorlogshandelinge nie, tensy hulle daartoe gekommandeer is; dit was hulle ook verbied om vrywillig dienste aan die vyand te bewys. Diensorders het die posisie van vrywilligers onder die NZASM-personeel vir verrigting van krygsdiens gereël.

As militêre spoorwegdepartement van die Zuid-Afrikaanse Republiek (ZAR) het die NZASM die volgende aan die oorlogvoering bygedra. Hy het hele kommando's en die Transvaalse geskut tydens die mobilisasie vervoer, besondere ambulanstreine ingerig vir die vervoer en versorging van gewondes, brêe en oorpaaie bewaak en gewerk aan 'n mislukte poging om die beleërde dorp Ladysmith te inundeer deur die lê van 'n damwal in die Kliprivier. Daarby moet ons onthou dat die NZASM nie slegs 'n

sleutelplek moes inneem in die militêre logistiek nie, maar bowendien die gewone siviele diens gaande moes hou.

Vir die Transvaalse en Vrystaatse strydkragte was die Centrale Werkplaats van die NZASM in Pretoria van groot militêre betekenis. Dié werkplaas het feitlik die funksie van arsenaal van die ZAR vervul. Daar is hoefysters gemaak, perde beslaan, kanonne herstel en selfs nuwe onderdele gemaak, ammunisie-onderdele vervaardig en vier volledige hospitaaltreine ingerig.

Einde Februarie 1900 het die groot terugtog van die Boereleërs ná die ineenstorting van die fronte in die Kaapkolonie en Natal deur Britse militêre suksesse begin. Ook in hierdie fase van die oorlog het die NZASM 'n heel goeie figuur geslaan. Deur die vernieling van talle brêe en duikers het hulle gepoog om die Britse opmars soveel moontlik te vertraag. Die vernielingswerk is aan NZASM-werknemers toevertrou wat in die verlede by die genie in Nederland gedien het. Op afgesnyde baanvakke is die lokomotiewe ongeskik vir spoedige hergebruik gemaak. Op die stasies is die telegraaf-toestelle weggehaal, pompe onklaar gemaak en waterhoers verniel.⁴⁾

Ná die Britse besetting van Pretoria op 5 Junie 1900 het die NZASM aktief gebly, hoewel slegs op die Oosterlyn waarlangs hy saam met die Boerekommando's en artillerie teruggetrek het. Reeds tevore was die nodige maatreëls geneem vir 'n gereëlde voortsetting van die eksploitasie op dié deel van die Oosterlyn wat nog nie deur Britse strydkragte beset was nie. Ook langs hierdie lyn het die NZASM die nodig geagte vernielings aan stasies en die spoorbaan verrig.

Op 18 September 1900, kort voor die Britse besetting van Komatipoort, het die eksploitasie geheel geëindig. 'n Dag later het die "Transvaal Concessions Commission" sy hoorsittings begin. Hy moes onder meer 'n kritiese ondersoek instel na die konsessie van die NZASM. Reeds op 3 Augustus 1900 het die Britse outoriteite beslag gelê op alle boeke en dokumente van die NZASM. Op grond van inligting wat in briewe gevind is, het die Britse regering op 12 September 1900 formele beslag gelê op alle eiendomme van die Maatskappy. Hiermee het die bedryf van die NZASM in Suid-Afrika geëindig. Al sy eiendomme is onder regstreekse beheer van die "Imperial Military Railways" (MIR) geplaas. Dié organisasie het die spoorwegnet in die voormalige Boererepublieke ten behoeve van die Britse leër geëksploiteer.

Die lywige verslag van die Transvaal Concessions Commission het in April 1901 verskyn. Hierin is aangevoer dat die Britse regering regtens nie verplig was om die verpligtings van die ZAR jeens die NZASM as die syne te erken nie en dat, indien hy dit sou doen ten behoeve van die aandeelhouers en obligasiehouers, dit uitsluitend "uit genade" sou geskied. Die Commissie was van mening dat die aandeelhouers alle aansprake

op hierdie "genade" verbeur het, omdat die NZASM gedurende die oorlog die neutraliteit gebreek het en daardeur die konsessie vanself verval het. Die Commission het aanbeveel om die konsessie dus op te skort.

Die NZASM het ernstige besware teen die verslag geopper en tot sy verdediging aangevoer dat hy ingevolge Artikel 22 van die konsessie geen keuse gehad het om neutraal of nie te wees nie. Verder het hy gewys op sy morele plig jeens die ZAR om hom in die oorlog soveel moontlik by te staan. Hierdie en ander argumente het egter niks verander aan die beslissing van die Commission nie.

Die grootste deel van die NZASM-kapitaal was afkomstig van aandeelhouders wat geen seggenskap in die beleid van die Maatskappy kon uitoefen nie. Ter beskerming van hul belange het die Nederlandse, Duitse en Franse aandeelhouders reeds "beskermingskomitees" gestig wat begin het om druk op die Britse regering uit te oefen. Op advies van prof. Meili te Zürich, deskundige op die gebied van internasionale privaatreë en volkerereg, het die Britse regering in Augustus 1903 besluit om alle aandele wat nie aan die ZAR-regering of 'n direkteur van die NZASM behoort nie, aan te koop. Op hierdie wyse het die Nederlandse en Duitse aandeelhouders van hul aandele ontslae geraak. Die Franse het egter hul aandele van die ZAR-regering gekoop. Hulle het met groot moeite daarin geslaag om in Augustus 1906 ook hul aandele aan die Britse regering te verkoop.

Intussen het die Nederlandse regering hom ingespan vir die saak van die NZASM. Die saak was met die verkoop van die aandele nog lank nie afgedaan nie en hy het by die Britse regering op arbitrasie aangedring. Die Britte het hiervoor min gevoel, maar was wel bereid om 'n skikking te tref. In November 1907 is in Londen 'n konferensie gehou waarop die twee NZASM-direkteure, Ir. R.W.J.C. van den Wall Bake en Ir. J.A. van Kretschmar van Veen, 'n verteenwoordiger van die Transvaalse koloniale regering en 'n amptenaar van die Britse Colonial Office aanwesig was. Die konferensie het geresulteer in 'n ooreenkoms. Die Britse regering sou alle opgekoopte aandele vernietig, die Transvaalse koloniale regering sou 'n bedrag beskikbaar stel om deur die NZASM aan sy skuldeisers te betaal. Ook sou die Transvaalse regering voldoen aan die skuldeise van die Natalse en Kaaplandse regerings jeens die NZASM.

Die ooreenkoms was aan sekere voorwaardes gebonde. Die NZASM moes sy besittings aan Delagoabaai en sy skuldbewyse aan die Transvaalse koloniale regering oordra, sou geen verdere skadevergoeding kon eis nie en moes binne 'n kort tyd likwideer. Aldus het geskied. 'n Algemene vergadering van NZASM-aandeelhouders het op 10 Augustus 1908 die skikkingsvoorstelle van die Britse regering aanvaar. Nadat op 1 Oktober 1908 die bedrag aan die skuldeisers betaal is, is ooreenkomsdig die aandeel-

houers se besluit verklaar dat die NZASM op 13 Oktober 1908 ontbind is. Op 3 April 1909 is die eindlikwidasierekening aan die aandeelhouders aangebied.

Hiermee het die kort, maar roemryke bestaan van die NZASM geëindig. Die ster van die NZASM het saam met dié van die ZAR gerys en saam met dié staat het hy ondergegaan.

(SLOT)

Verwysings toegevoeg deur die Redakteur.

- 1) Rollende materieel, nie rollende materiaal nie. Die "Gesamentlike Militêre Woordeboek, S.A. Weermag", 1983, omskryf materiaal as "verwerkte stof waaruit enigiets bestaan of waaruit dit saamgestel kan word", bv. tekstiel, en materieel as "(1) alle fisiese bronne soos materiaal, toerusting of middele wat deur 'n organisasie aangewend word vir doelwitbereiking; dit sluit personeel uit; (2) alle roerende, nie-lewende kommoditeite (bedoel is goedere), items of voorwerpe sowel as lewende hawe..."
- 2) Kyk ook die artikel van C. de Jong, "Die NZASM in die oorlog 1899-1902", in "Pretoriana" no. 93, April 1988, p.13-21.
- 3) Artikel 22 van die konsessie-ooreenkoms tussen die ZAR-regering en die NZASM lui:
 "Bij oorlogsgevaar, in oorlogstijd en in geval van binnenlandsche onlusten, kan de Regeering, in het belang der verdediging of van de openbare rust, over den spoorweg en al hetgeen tot gebruik daarvan wordt vereischt beschikken en het gewone vervoer daarop geheel of gedeeltelijk doen staken en alle haar noodig vóórkomende maatregelen gebiedens, behoudens schadeloosstelling aan den Concessionaris."
 Bron: "In memoriam NZASM", sonder skrywers, plek en jaar, Amsterdam 1910, p.10 van die Bylaes.
 Die Uitvoerende Raad van die ZAR het op 13 September 1899 besluit om Artikel 22 in werking te stel. Hy het dit reeds eerder gedoen by die inval van L.S. Jameson vanuit Bechuanaland in Transvaal aan die einde van 1895.
- 4) Die Britse propaganda tydens die oorlog het gepoog om die Vrystaters van die Transvalers en die republikeine van die Nederlanders te vervreem deur te beweer dat die NZASM-personeel die spoorlyne en -brûe in die Vrystaat op groot skaal verniel het maar dit in Transvaal nagelaat het. Dié propaganda is aanwesig in die volgende aanhaling uit Rayne Kruger, "Good-bye Dolly Gray" (Cassell, London, May 1960) p.314, oor die terugtog van kommandant-generaal L. Botha na Pretoria: "He had not been helped either by the fact that the Hollander railway employees who had shown much skill in breaking up the railway line through the O.F.S., left their own sector of the line in the Transvaal untouched, to the bitterness of the Free Staters who saw nothing but mercenary self-interest in this omission." Die NZASM-personeel het die spoorbrug oor die Vaalrivier by Vereeniging opgeblaas, geen ander brug tussen Vereeniging en Pretoria nie, maar die meeste brûe op die Oosterlyn en Suidoosterlyn. Die Komatirivierbrug is egter gespaar, na bewering in opdrag van president Kruger.

Book review article.

A THIRD MEMORIAL BOOK ON THE NZASM

Review by C. de Jong of R.C. de Jong, G.M. van der Waal and D.H. Heydenrych, "NZASM 100, The buildings, steam engines and structures of the Nederlands South Africa Railway Company", Chris van Rensburg Publications (Pty) Ltd, published on behalf of the Human Sciences Research Council, Pretoria 1988, 265 pp., ill., price ca. R60 plus GST.

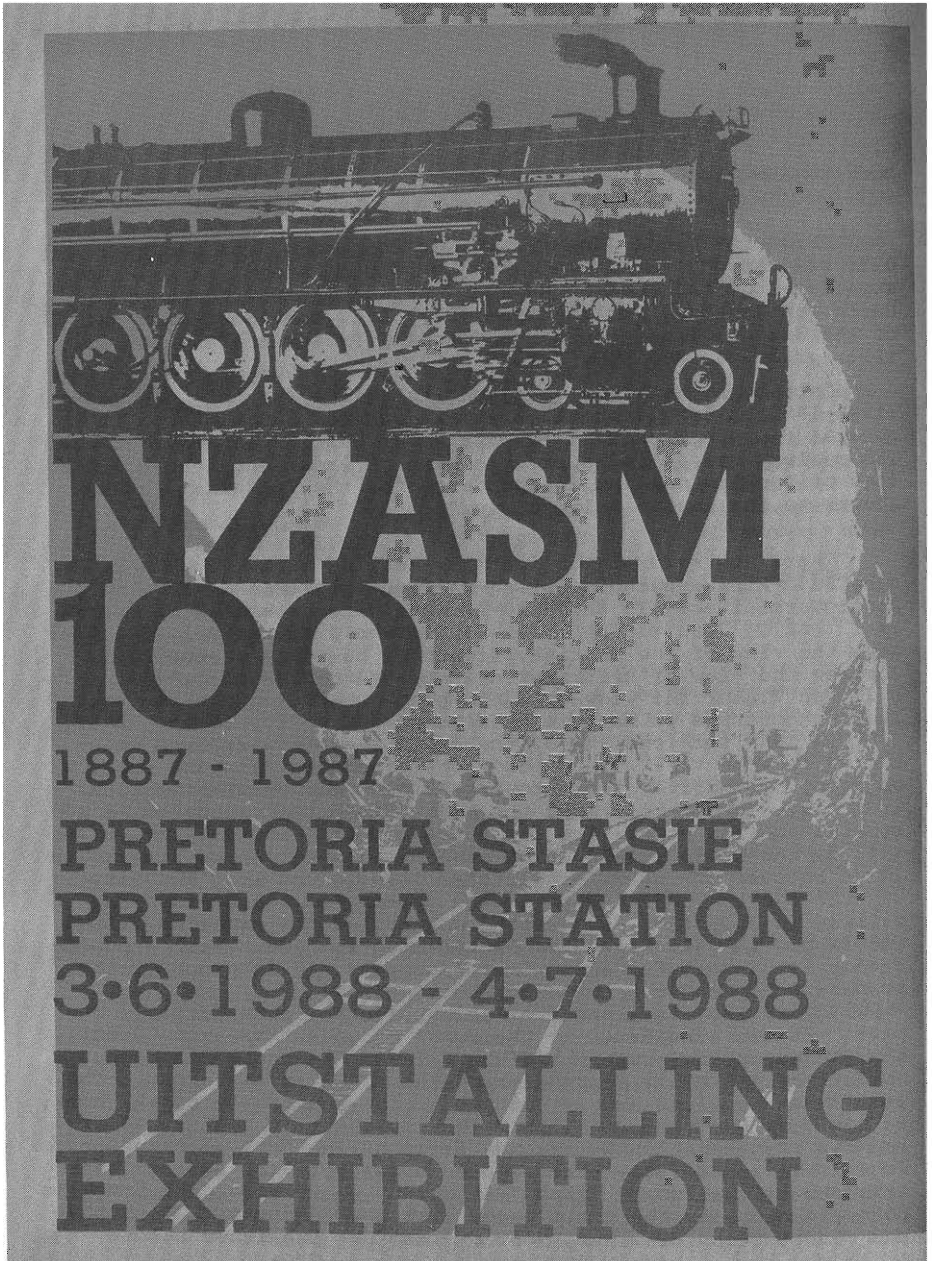
"Although the NZASM operated its railway(s) only ten years (1890-1900), its historical significance for South Africa in general and the Transvaal in particular was indeed considerable. The railway was an indispensable part of President Kruger's policy of seeking maximum independence for the Transvaal through access to the sea in Delagoa Bay."

NZASM 100, p.11.

There are several publications dealing with the Nederlandse Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) as a very controversial body in the Zuid-Afrikaansche Republiek in Transvaal (ZAR). Jean van der Poel (1933) and J.J. van Helten (1978) gave the view of the British orientated business sector, D.J. Coetzee the view of Afrikaner critics of the NZASM, (1940), P.J. van Winter the view of NZASM-people and the other Dutch. They concentrate on matters of finance and policy of the NZASM.

In 1987 the founding of the NZASM a century ago was celebrated in Transvaal with expositions of photographs and other objects, by memorial train tours and publication of historical articles. In December 1988 the book "NZASM 100" appeared as a special jubilee work. The first two memorial books were published by the NZASM itself which gave much attention to its public image because of the wide criticism levelled at it. The first was the "Gedenkboek" issued at the opening of the Delagoa Bay railway in July 1895, the second was called "In memoriam NZASM" and issued in 1910 after its liquidation in 1908. Such a publication is unusual for a liquidated company, it is proof of the pride which the Dutch nurtured in the NZASM.

"NZASM 100" is a proof of this pride on South Africa's part. It was subsidized by the Human Sciences Research Council, the SA Transport Services and the Zuid-Afrikaansche Stichting Moederland (ZASM), a descendant of the NZASM at Amsterdam. The publisher has given much attention to the appearance of the book. He has borrowed many details of the lay-out of the ZASM-Gedenkboek of 1895 which shows the art style of the "art nouveau" or Jugendstil round 1900; the reputed architect H.P. Berlage contributed to that work. Also "NZASM 100" shows President Kruger's portrait opposite the title page. The book contains 125 photos and construction drawings, most of them not published before,

Muurplakkaat ter bekendstelling van die tentoonstelling in 1988 te Pretoria ter herdenking van die stigting van die NZASM in 1887.

and sketch maps, a long list of sources, references to sources in the text and index.

"NZASM 100" concentrates not on finance and policy, but on the structures and rolling stock of the NZASM, as the subtitle indicates. The three authors are Gerhard-Mark van der Waal of the Human Sciences Research Council, who wrote most of the history of the NZASM architecture and acted as the leader of the project; Robert C. de Jong who contributed the largest part of the book and described the construction of the separate lines of the NZASM; and H.D. Heydenrych, also of the Human Sciences Research Council, who wrote most of the general history of the Company.

Contents.

Dr. E.L. Grové, general manager of the S.A. Transport Services, and Dr. G.J. Schutte, historian and chairman of the Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging at Amsterdam, whose members founded the NZASM in 1887, have written forewords. The introduction states that the book is based on extensive archival research and fieldwork and that also the archives of the NZAV at Amsterdam and for the first time the main NZASM archive in the Algemeen Rijksarchief in The Hague were used. Chapter 1, "The country and the Company", offers a general history of the NZASM before the Anglo-Boer War 1899-1902. The following chapters describe the construction and architecture of the Rand Tram line from Springs through Johannesburg to Krugersdorp, the Eastern line from Komatipoort to Pretoria, the Southern line, the South Eastern line, the South Western line and the branch lines, inter alia the railway from Kaapmuiden to Barberton. In spite of many technical details the story of these railways is presented in an interesting way. Chapter 8 describes the activities of the NZASM during the War in 1899-1900, its downfall after the British occupation of the Boer republics and its liquidation in 1908. The book pleads for preservation of what is left of the NZASM structures. Many thereof have disappeared but the rest is still considerable, partly in daily use and partly declared national monument. The authors and the publisher deserve a fine compliment for the publication of this attractive work.

Criticism and appreciation regarding the NZASM.

The authorities and the public in South Africa paid homage to the NZASM in 1934 when a simple monument for the NZASM personnel was unveiled at Waterval-Boven, in 1945 when the opening of the Eastern line 50 years before was commemorated at Pretoria, in 1987 when the NZASM centenary was celebrated in Transvaal, and in 1988 when the jubileebook "NZASM 100" was offered to the authorities. This homage stands in stark contrast to the general criticism levelled at the Company during its operations 1887-1900. On some pages the authors of "NZASM 100"

refer to this criticism. (p.42-43 inter alia). The general reason was that the NZASM was a foreign company with a concession for construction and operation of railways in the ZAR, that is a monopoly, further that it was a pillar of the strongly criticized Kruger-administration. D.J. Coetzee calls the Company a department of that Administration, but that is an exaggeration. He and other critics think that the concession gave the ZAR government too little influence in the NZASM and too much income to the shareholders of the NZASM: Coetzee thinks that a guaranteed dividend of 6% was too high, 4 or 5% would have been sufficient. One should point out here that of the rest of the net income of the Company the treasury received 85%, which is no pittance, and the shareholders 15%, something less. The NZASM was certainly not a drain on the treasury. As a private company under Dutch directors it was accused by non-Dutch immigrants and the opposition in the ZAR of misuse of its economic and political power. It shared in the anti-Hollander campaign under the ZAR.

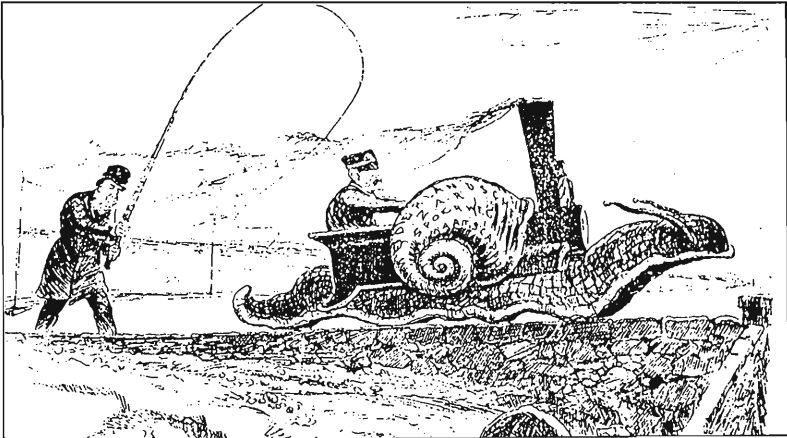
During the construction of the railways the NZASM was criticized because of the low speed of that construction. A cartoon by W.H. Schröder on p.22 of "NZASM 100" depicts the Company as a snail creeping along the Eastern line under construction. After the completion of the lines the NZASM was criticized for the following reasons:

- (1) In the first years the service was insufficient because of lack of punctuality and comfort for the passengers and because of accidents;
- (2) Tariffs were too high and raised the already high cost of living in the ZAR; in 1897 the tariffs were lowered by 20% on the average;
- (3) The dividends for the shareholders were too high;
- (4) High-Dutch was used by the NZASM in its notices, because this was the official language of the ZAR - and of the Orange Free State; but immigrants complained that they did not understand Dutch and claimed notices in English.

The NZASM encountered formidable technical, sanitary, financial, political and diplomatic difficulties, greater than was the case in railway construction and operation elsewhere in Southern Africa. Therefore a detailed study of criticism levelled at it will probably reveal that a large part of the criticism was unjustified or exaggerated and inspired by the political tensions under the ZAR. Now the critics and the much criticized ZAR government (and its right arm, the NZASM) belong to the past. But the structures of that Company remain as solid memories of that hated Company. They are the main subject of the memorial work "NZASM 100" and inspire a justified feeling of pride in its achievements.

References - literature

- Jean van der Poel, "Railway and customs policy in South Africa 1885-1910", London etc., 1933, 151 pp.
- P.J. van Winter, "Onder Krugers Hollanders, Geschiedenis van de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij", 2 delen, J.H. de Bussy, Amsterdam, 1937-38, 289 + 377 pp.
- D.J. Coetzee, "Spoorwegontwikkeling in die Suid-Afrikaanse Republiek 1872-1899, met spesiale verwysing na die botsing tussen die onafhanklikheidstrewes van die Boere en die Britse imperiale belange", Nasionale Pers, Kaapstad ens. 1940, 233 pp.
- J.J. van Helten, "German capital, the Netherlands Railway Company and the political economy of the Transvaal 1880-1900", in "Journal of African history", volume 19 nr. 3, 1978, p.369-390.

BOSSING UP THAT SNAIL.

Cartoon drawn by the artist William H. Schreuder (an inhabitant of Pretoria who hailed from Cape Town) which was published in "The Press Annual", Pretoria 1892. The cartoon is directed at the alleged slow progress of the construction of the Easter line by the NZASM between Komatipoort and Nelspruit. President Kruger handles a whip to drive on the NZASM-snail. But the criticism was unfounded and the President never reprimanded the NZASM.
From "NZASM 100", p. 23

UIT DIE GESKIEDENIS VAN DIE NEDBANK (1)
 1888 - 1938 - 1988: die Nedbank 50 en 100 jaar
 deur C. de Jong

Onder die talle herdenkings in Suid-Afrika in die jare 80 mag die 100-jarige bestaan van die Nedbank - oorspronklik die "Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika" - nie vergeet word nie. Hy was ná die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) die grootste Nederlandse onderneming in Suid-Afrika. Die NZASM is gestig te Amsterdam op 21 Junie 1887, na 'n kort maar roemryke bestaan deur die Britse besetter in 1900 oteien en in 1908 gelikwieder.¹⁾ Die "Nederlandsche Bank en Credietvereeniging voor Zuid-Afrika" (NBCV)²⁾ is gestig te Amsterdam op 6 April 1888 - nie toevallig op Stigtingsdag nie. Hy het die Anglo-Boere-oorlog 1899-1902 redelik goed deurstaan; danksy sy staatkundige neutraliteit het die Britse besetter nie teen hom gediskrimineer nie. Ná die oorlog het hy tot omstreeks 1950 veel stadiger as die twee grootste handelsbanke, die Standard Bank en Barclays Bank, en selfs as die veel jongere Volkskas gegroei. Sy bedryf in Suid-Afrika is in 1951 ondergebring in 'n Suid-Afrikaanse maatskappy, die Nederlandse Bank van Suid-Afrika Beperk (NBSA) wat in 1971 sy naam tot Nedbank verkort het. Nedbank was die telegrafiese naam van die NBCV en herinner nou nog aan sy Nederlandse oorsprong.

Hy het na 1950 die vlerke wyer uitgeslaan, gelei deur energieke en waaglustiger bestuurders as voorheen. Hy het hom vinnig uitgebrei en gediversifiseer, dit wil sê meersydiger geword, en meermale die leiding geneem by nuwe ontwikkelinge in die Suid-Afrikaanse bankwese.

By die nadering van sy 100-jarige bestaan het die direksie aan drie studente van die Departement Geskiedenis in die Randse Afrikaanse Universiteit te Johannesburg (RAU) opgedra om elk 'n verhandeling oor 'n tydperk in die geskiedenis van die Nedbank te skryf. Hulle is mev. Ansoffie Joubert, mnr. Johan van der Merwe en mev. Grietjie Verhoef. Een van hul studieleiers, prof. P.J. Nieuwenhuizen van die RAU, het 'n uitgebreide samevatting van hul omvangryke werk saamgestel wat ek mag gebruik. Hulle dank veel aan die uitvoerige aantekeninge wat mnr. J. Pfundt, voorheen sekretaris van die direksie, oor die bank se geskiedenis geskryf het en wat netsomin gepubliseer is nie.

Ek staan eers stil by die herdenking van die 50-jarige bestaan. Die samevatting van prof. P.J. Nieuwenhuizen deel daaroor die volgende mee. (Die toevoegings tussen hakies is van die redakteur, C. de Jong.)

1938: vyftig jaar Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika.

"Die vyftigjarige bestaan van die bank is op luisterryke

wyse te Amsterdam en Pretoria gevier. Die verrigtinge in Amsterdam is bygewoon deur die waarnemende gesant van Suid-Afrika, mnr. W.C. du Plessis, en die Nederlandse Minister van Buitelandse Sake, mnr. J.N.A. Patijn, wat die gehoor meegedeel het dat Haar Majesteit (koningin Wilhelmina) mnr. J.J.D. Pruissen, die oudste lewende direkteur van die bank, benoem het tot Offisier in die Orde van Oranje-Nassau. Die feesmaal in Pretoria, onder die presidentskap van Dommissie, is bygewoon deur die Nederlandse gesant in Suid-Afrika, Zijne Excellentie Jonkheer W.F. van Lennep, die ministers J.C. Smuts en A.P.J. Fourie, en J. Postmus, president van die Suid-Afrikaanse Reserwebank. Gen(eraal) (J.C.) Smuts se verbintenis met die bank - die Pretoria Hypotheek-Maatschappij³⁾ - het ... net nā die Anglo-Boere-oorlog begin toe hy as praktiserende advokaat in Pretoria waargeneem het as gedelegeerde van die Raad van Kommissarisse in Amsterdam.

"Die netto wins vir die finansiële jaar 1938 was ietwat laer as dié van die vorige jaar as gevolg van die effense resessie, stygende bedryfskoste en 'n dertiende (maand)tjek aan die personeel as gebaar van welwillendheid vir hulle toewyding en harde werk. Die personeel het 'n bedanking in die vorm van 'n herdenkingsbord van Delftse aardewerk ontvang. Elke personeelid se naam is op sy of haar bord aangebring. Pensioentrekkers en weduwees van gestorwe amptenare (van die bank) het ook elk 'n bord ontvang. Die direksie het verder toestemming verleen dat die pensioen van pensioentrekkers wat langer as 30 jaar in diens van die bank was, verhoog word. Vir dié doel is die pensioenfonds met 'n bykomende bedrag van 150 000 gulden versterk. Die personeel het 'n beeld, "Kaffer met die handboor" van Anton van Wouw, aan die direksie oorhandig. Die Nederlandse vlag het op 6 April 1938 (die datum van die bank se stigting in 1888) by al die agentskappe van die bank gewapper.

"Die bylae tot die (bank se) verslag van 1938 is ryklik geïllustreer met die pragtige geboue van die bank, die Uniegebou, die toegang tot die Johannesburgse stasie, die Mynbouskool van die Witwatersrand (later omskep in die Universiteit van die Witwatersrand), die gebou van die Kamer van Mynwese van Suid-Afrika, 'n Suid-Afrikaanse goudmyn, die Raadsaal in Bloemfontein, die stadsale van Johannesburg, Durban, Oos-Londen en Port Elizabeth, die Universiteit van Kaapstad en 'n foto van die dokdrooglegging in Kaapstad (waar die Hollandsche Aannemingsmaatschappij in dié jaar begin het). Die sprekende foto's is enersyds getuienis van die bank se betrokkenheid by sovele fasette van die Suid-Afrikaanse samelewing, en andersyds spreek hulle van die trots van die bank in (d.i. op) 'n vaderland waarmee hy oor vyftig jaar soveel lief en leed gedeel het."

1988: honderd jaar Nedbank.

Die direksie van die Nedbank het ook die eeufees van sy in-

stelling met glans gevier. Hy is voornemens om 'n wetenskaplike boek oor dié instelling uit te gee; die stof daarvoor is ruimskoots beskikbaar, mede danksy die werk van die drie RAU-studente. Hy het in 1988 die eeufees gevier met die uitgifte van 'n besondere tjekboek vir al sy kliënte, waarin afbeeldings verwys na besondere gebeurtenisse in die Nedbank se geskiedenis, en met enkele feesmaaltye. Die hoofbyeenkoms was die dinee in die Centurionsportpark te Verwoerdburg op 15 September 1988. Gasheer was prof. O.P.F. Horwood, voorsitter van die direksie. Daar was ongeveer 200 gaste. Toesprake is gehou deur prof. Horwood, mnr. K.D.S Durr, minister van die begroting, mnr. P.J. Liebenberg, hoofbestuurder, en enkele ander persone. Die toesprake was kort en goed. Dr. D. Kesting, die voorsitter van die Stigting Jan van Riebeeck (Suid-Afrika), opgerig vir handhawing van die geskiedkundige bande tussen Suid-Afrika en die Lae Lande, het tydens die feesmaaltyd die Stigting se goue erepenning aan prof. Horwood as voorsitter van die direksie oorhandig. Mnr. W.J. Punt, sekretaris van die Stigting, het die oorkonde, waarin die oorhandiging gemotiveer word, voorgelees. Die teks van die oorkonde is die volgende:

Stigting Jan van Riebeeck

OORKONDE

Hiermee word bevestig dat die Stigting Jan van Riebeeck Erepennig toegeken is aan

1888 NEDBANK 1988

Die bekroning geskied ter geleentheid van die Bank se Eeufees uit erkenning van die plek wat die

NEDERLANDSCHE BANK EN CREDIET VEREENIGING VOOR ZUID-AFRIKA

ingeneem het in die Zuid-Afrikaansche Republiek, Transvaalse Kolonie en Unie van Suid-Afrika. Dié Bank se deelname aan die ekonomiese en finansiële infrastruktuur van die ZAR en Transvaal, veral op gebied van partikuliere kredietverlening en handelsbankdienste, het bygedra tot opheffing van die gewone burger en klein sakeman en die handhawing van handelsbetrekkinge tussen die Nederlandse Ryk en Suid-Afrika. Ook dien eervol verwys te word na die bydraes van die Bank gelewer tot die stigting van die Suid-Afrikaanse Reserwebank en sy bestuur. Die SARB is 'n wêreldpionier op die gebied van die sentrale bankwese.

Na die Tweede Wêreldoorlog het die Nederlandse Bank onafhanklik van sy Nederlandse oorsprong geword en voortgegaan om 'n gewaardeerde

bydrae te bly lewer tot die landse ekonomie en internasionale handelsbetrekkinge van die Republiek van Suid-Afrika.

In opdrag van die Raad van die
Stigting Jan van Riebeeck

(w.g.) D.P. Kesting
voorsitter

(w.g.) W.J. Punt
sekretaris

Pretoria, 15 September 1988

Verwysings.

- 1) Robert C. de Jong het oor die NZASM vyf artikels gepubliseer in "Pretoriana" nos. 91, 92, 93, 94 en 95 in die jare 1987-1989.
- 2) In 1902 is die naam Nederlandsche Bank en Crediet Vereniging voor Zuid-Afrika (NBCV) verkort tot Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika (NBZA).
- 3) Die Pretoria Hypotheek-Maatschappij was 'n dogterinstelling van die NBCV en het bestaan van 1890 tot 1933.

- o -

Die eerste advertensie van die Nedbank

In die koerant "De Volksstem" van 11 Junie 1888, bladsy een, het die onderstaande advertensie verskyn wat die opening van die eerste kantoor van die Nederlandsche Bank en Crediet-Vereeniging voor Zuid-Afrika te Pretoria aankondig. Die opening het in Augustus 1888 plaasgevind.

Die ou Nederlandsche-Bankgebou aan die wessyde van Kerkplein is omring deur herinneringe uit dieselfde tyd van die Zuid-Afrikaanse Republiek, naamlik die Ou Raadsaal, die beeld van President Kruger en regs van die Bankgebou die wit Law Chambers; die argitek was W.J. de Zwaan.

Foto: C. de Jong, 1965

(Advertentie in de courant "De Volksstem" te Pretoria, 11 Juni 1888, blz. een)

Ned. Bank- en Credietvereniging voor Zuid-Afrika
te Amsterdam

Aandeelen kapitaal £ 200,000

Hoofdkantoor voor Zuid-Afrika te Pretoria Kerkstraat-Oost
schuin over de "Volksstem"

Telegramadres VASCOGAMA

Deze Maatschappij heeft ten doel:

Het verrichten van Bank- en Crediet operatiën, als beleeningen op vaste eigendommen en goederen, het disconteeren van Wissels, enz.
Het administreeren, liquideern en beredderen van Boedels
Het beheeren van waarden en goederen
Het waarnemen van Assurantiezaken
Het in het leven roepen van, en de deelname in Vennootschappen onder beperkte verantwoordelijkheid, tot bevordering van den Landbouw, de Nijverheid, het Mijnezen, en den Handel in Zuid-Afrika, en verder alles wat kan strekken tot dit laatste doeleinde.

M. Hogerzeil
Bestuurder

Pretoria, Junij 1888

HENDRIK JAN DE GRAAFF, NEDBANKMAN EN KULTUURMAN, 1902-1988

deur C. de Jong

Op 7 Desember 1988 het in Pretoria 'n verdienstelike Suid-Afrikaner heengegaan. Hy was Hendrik Jan de Graaff, gebore in Amsterdam op 7 Oktober 1902, die jongste van twee seuns van Gerrit de Graaff en Alida Johanna Nieuwenhuis uit Lochem in Gelderland. Die vader het 'n suiwelwinkel gehad en reeds in 1904 gesterf. Sy weduwee het met haar twee kinders na Lochem gegaan. Ondanks haar beperkte inkomste het die seuns 'n goeie skoolopleiding geniet. Hendrik Jan het die MULO-skool (Meer Uitgebreid Lager Onderwijs) besoek. Dit was 'n skooltipe tussen die laer en die middelbare skool in Nederland en destyds deeglik.

Op 'n voorstel van twee susters van Gerrit de Graaff, wat met Nederlandse bouers getrou en in Pretoria gewoon het, mev. Leemhuis en mev. Roepe, het mev. De Graaff met haar seuns in 1920 na Pretoria geëmigreer en op 31 Mei 1920 in Kaapstad aangekom. Hulle het hulle gevestig in die huis Malanstraat 27 in Riviera wat deur mnr. Leemhuis gebou en aan haar verhuur is. Sy het loseerders in huis geneem. Een van hulle wat heel lank by haar gewoon het, was mnr. J.J. Bosman, later medestigter van die Volkskas.

Haar oudste seun Johannes het as boekhouer in diens van die boekhandel J.L. van Schaik in Pretoria getree. Hy is in 1960 te Bloemfontein oorlede. Haar jongste, Hendrik Jan, het hom 18 jaar oud by die hoofkantoor van die Nederlandsche Bank voor Zuid-Afrika (NBZA) in Amsterdam aangemeld, is daar in diens geneem vir uitsending na Suid-Afrika en eers drie maande op die hoofkantoor te werk gestel. Hy het op 15 Junie 1920 diens aanvaar in die NBZA se hoofkantoor in Suid-Afrika in die Nederlandsche Bankgebou aan Kerkplein in Pretoria onder takbestuurder J. Dommissie en rekenmeester Plantema. Hy het hom verder bekwaam en in 1924 gematrikuleer en Staatseksamen afgeleë na voorbereiding deur onderwyser Hendrik de Bruijn, lid van die bekende familie van skoenwinkeliers in Pretoria. Henk de Bruijn was Gereformeerd en oortuigde Afrikanernasionalis en het later skoolhoof geword. Hendrik Jan het na 'n paar jaar burger van die Unie geword.

Hy het 'n voorspoedige loopbaan by die NBZA gehad en vinnig promosie gemaak danksy skrandtheid en ywer. Hy is in 1928 bevorder tot sekretaris van Dommissie wat in 1927 hoofagent word, en is in 1932 bevorder tot rekenmeester en oorgeplaas na die NBZA-kantoor in Durban. Hy is inmiddels getroud met Bertha Roepe, gebore uit Nederlandse ouers te Pretoria in 1900. In Desember 1931 is hul enigste kind gebore en na sy grootvader Gerrit genoem. Hy het met groot sukses biologie in die Universiteit van die Witwatersrand gestudeer en sy graad Bsc Biologie

behaal; hy het in 1965 by prof. P. Eloff in die Universiteit van Pretoria tot doktor gepromoveer; is benoem tot hoofbioloog van die Nasionale Parkeraad in Pretoria en die skrywer van 'n standaardwerk oor die knaagdiere van Suider-Afrika.

Mnr. H.J. de Graaff is in 1934 oorgeplaas van Durban na die nuwe NBZA-kantoor aan Von Brandisstraat te Johannesburg en tot bestuurder daarvan benoem. Hy is in 1938 oorgeplaas na Kaapstad om mnr. Plantema as bestuurder van dié belangrike kantoor op te volg. Hy het 10 jaar in Kaapstad gebly. Ook buite die NBZA was hy hier aktief. Daar was 'n bloeiende Nederlandse gemeenskap in die Moederstad en mnr. G.A. Leyds en mev. Loopuyt het hom voorgestel as voorsitter van die tak Kaapstad van die Algemeen Nederlands Verbond wat ongeveer 500 lede had. Dr. F.C.L. Bosman was in dié jare ondervoorsitter van die tak tot sy vertrek as sekretaris na die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns in Pretoria kort na 1945. Hulle het groot vriende geword en goed in Kaapstad saamgewerk.

Hendrik Jan was in 1938 ook voorsitter van die feeskomitee vir die voering van die 40-jarige regeringsjubileum van koningin Wilhelmina. Tydens die fees het hy die Ministers Hertzog en Smuts, en die burgemeester van Kaapstad amptelik ontvang op 'n groot byeenkoms in die stadsaal. Dit moes vir hom 'n hoogtepunt in sy lewe gewees het.

Hy is in 1948 oorgeplaas na die grootste kantoor van die NBZA, gevestig aan die Foxstraat in Johannesburg. Hy het ook daar mnr. Plantema as takbestuurder opgevolg en tien jaar in Northcliff in die Goudstad gewoon. Hy was in 1948-54 senior-takbestuurder in Johannesburg en is opgevolg deur mnr. C. de Braal toe hy in 1954 tot assistent-hoofbestuurder van die Bank - toe die Nederlandse Bank van Suid-Afrika Beperk geheet (NBSA) - benoem is.

Die nuwe koers.

Inmiddels het die NBZA 'n nuwe koers ingeslaan; dit blyk onder meer uit die bovermelde verandering van sy naam in 1951. Hy was tot omstreeks 1950 'n klein handelsbank, geheel oorskadu deur die twee Britse Banke, Standard Bank en Barclays Bank - Nasionale Bank, en die vinnig opkomende Volkskas as bank van die Afrikaners. Na die inlywing van die Boererrepublieke deur Brittanje in 1902 het die Nederlandse kapitaalverskaffers min of geen belangstelling meer vir Suid-Afrika getoon nie om die volgende redes: (1) Hulle het Transvaal en die Vrystaat beskou as Britse vrygeweste met Britse gebruike en handelsgewoontes, oorheers deur Britse banke; (2) hulle het Suid-Afrika ten dele as 'n Derde-Wêreldland beskou - tereg of ten onregte -; (3) hulle het in Nederlands Oos-Indië en nie te vergete Nederlands Wes-Indië 'n uitgestrekte en baie aantreklike gebied vir hul as klein nasie beperkte fondse vir investering en belegging beskikbaar gehad.

Die direksie van die NBZA in Amsterdam het daarom meestal moeite om kapitaal aan te trek, ondervind en hom blykbaar na dekades neergelê by die geringe groei van die NBZA wat in hierdie opsig by die ander handelsbanke in Suid-Afrika agtergebly het. Wel het die NBZA 'n reputasie as 'n baie betroubare en soliede bank verwerf. Hy herinner aan die dienskneg in die gelykenis van die talente (Mattheüs 25 vers 24-25, Lukas 19 vers 26-27) wat sy ene talent begrawe in plaas van daarmee te werksaf.

In hierdie konserwatiewe, uiters versigtige, tipies Nederlandsgeaarde handelsbank het mnr. H.J. de Graaff opgeklim. In 1938 het die NBZA sy 50-jarige bestaan luisterryk gevier en het J.P. Kakebeeke hoofagent geword. Hy was 'n vriend van De Graaff. Hy het besef dat die NBZA trots mog wees op sy goeie reputasie, maar origens geen rede tot selfvoldaanheid had met die oog op die vinnige groei en ontwikkeling van die Unie in die jare 30. Hy het by die direksie in Amsterdam gepleit vir die omsetting van die Nederlands gerigte bank in Suid-Afrika in 'n Suid-Afrikaanse instelling onafhanklik van Amsterdam.

In Mei 1940 het Duitsland Nederland beset en tot die bevryding van Nederland in Mei 1945 was die verbinding tussen die NBZA in Pretoria en Amsterdam verbreek en is die bank in Suid-Afrika as 'n selfstandige bedryf gelei. By die herstel van betrekings met Amsterdam in 1945 het Kakebeeke en sy assistent, J. Keuning, gepleit vir handhawing van die selfstandigheid. Keuning het na Nederland teruggekeer om lid van die direksie in Amsterdam en in 1949 hoofbestuurder te word. Hy het die direksie tot sy standpunt oorgehaal.

Veral die opkoms van Volksskas na die Tweede Wêreldoorlog het die direksie oortuig van die noodsaak om 'n nuwe koers in te slaan. Hulle het in 1947 Dr. B.H. Holsboer, handelsbankier met baie ervaring in Nederland, as assistent-hoofagent langs Kakebeeke na Pretoria gestuur as toekomstige leier van die bank in Suid-Afrika. Hy was 'n oortuigde voorstander van 'n onafhanklike bank in Suid-Afrika. Hy is in 1949 as algemene bestuurder onder Kakebeeke as besturende direkteur aangestel en het 'n nuwe, kragtige beleid van uitbreiding en diversifikasie ingelui. Die nuwe koers het gelei tot omsetting van die bedryf van die NBZA in Suid-Afrika in die "Nederlandse Bank van Suid-Afrika Beperk" (NBSA) in 1951 wat stap vir stap 'n volledig Suid-Afrikaanse instelling geword het, tot die verskuiwing van die bank se hoofkantoor weg van die amptenare- en bestuurshoofstad Pretoria na Johannesburg as sentrum van die ekonomie, finansies en verkeer van die land, in 1961, en tot verandering van die bank se naam in Nedbank, weer 10 jaar later, in 1971.

Daar het wrywing in die NBSA ontstaan tussen die ou garde, verteenwoordig deur J.P. Kakebeeke en H.J. de Graaff, en die nuwe garde verteenwoordig deur Holsboer, nie oor die suidafri-

kanisering van die bank nie, want dit was almal se doel, maar oor die tempo daarvan en oor die uitbreiding. Toe Zeilinga uit Kaapstad in 1958 tot lid van die hoofbestuur benoem is, voel De Graaff hom gepasseer en het hy sy pensioen aangevra. Hy was toe 56 jaar oud en het 30 jaar van sy pensioen geniet.

Hy het 'n paar jaar later ter wille van die gesondheid van sy vrou, sy moeder en skoonmoeder wat by hom ingewoon het, verhuis van Northcliff in Johannesburg na Waterkloof, Milnerstraat, in Pretoria, die stad waar sy eggenote opgegroeï het. Hul huwelik het 44 jaar geduur en was gelukkig. Sy is helaas in 1974 tydens 'n byeenkoms van susters van die Nederduits-Gereformeerde Kerk in Waterkloof aan hartversaking oorlede. Hy het ruim 'n jaar later hertrou met 'n Suid-Afrikaanse dame uit Kaapstad. Sy was ongeveer 20 jaar jonger, hulle het nie by mekaar gepas nie en het na 5 jaar geskei. Hy het oor hierdie huwelik veel selfverwyt gehad.

Bedrywighede buite die NBZA.

Hy was sowel bankman as kunstenaar en 'n verdienstelike amateurskilder van talle Suid-Afrikaanse en enkele Nederlandse landskappe. Hy was trots op sy verkiesing tot "Fellow of the Royal Society of Art" in Londen en het van sy werk tentoongestel en verkoop in die Queen's Hall te Johannesburg in 1960 en die Klein Teater te Pretoria in 1976. Hy het graag op die kleure in sy omgewing gelet wat hy met skildersoog waargeneem het.

Hy was talle jare aktief lid, onder meer bestuurslid, van 'n groot aantal organisasies en verenigings vir bevordering van kultuur of van die betrekkings tussen Suid-Afrika en Nederland. Hy was baie belese en kon vlot en geestig die woord voer. Hy was in 1938-48 voorsitter van die bloeiende afdeling Kaapstad van die Algemeen Nederlands Verbond, in 1950-53 van die Nederlandse Vereniging te Johannesburg en in die jare 70 enkele jare van die Stigting Jan van Riebeeck (Suid-Afrika) en drie jaar voorsitter van die Genootskap Nederland-Suid-Afrika, gestig in 1931. Hy was bestuurslid van die Zuid-Afrikaans Hospitaal te Pretoria, gestig in 1912, van die tak Pretoria van die Stigting Simon van der Stel en van die Van Ewijck-Stigting te Kaapstad. Hy was lid van die Genootskap Oud-Pretoria, die Afrikaans-Nederlandse Werkgemeenskap en die Nederlands-Zuid-Afrikaanse Vereniging te Amsterdam, gestig in 1881; laasgenoemde vereniging het hom die goue erepenning toegeken.

Oom Hennie as mens.

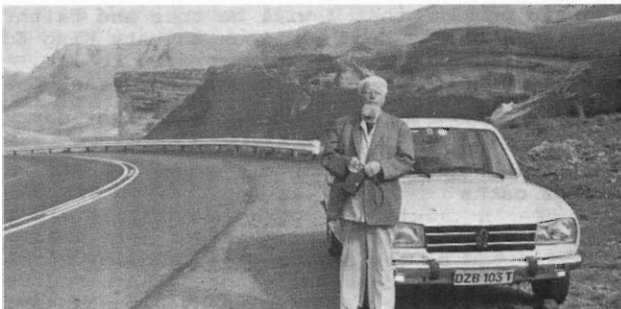
Hy het sy lewe lank 'n uitstekende gesondheid geniet en slegs eenmaal 'n hospitaaloperasie - 'n klein - ondergaan. Sy vader is jonk oorlede, maar sy moeder het 96 jaar oud geword. "Oom Hennie", soos sy vriende hom genoem het, het 'n opgewekte gees en veel gevoel vir humor besit. Hy was 'n lewensge-

nieter en lewenskunstenaar en ook 'n innig godsdienstige mens. Hy versuim selde kerkbesoek, meestal in die Nederduits-Gereformeerde Kerk waaraan sy eggenote behoort het. Merkwaardig is dat hy nooit belydenis afgelê het en hom nooit as lidmaat van 'n kerk laat inskryf het nie; hy wou hom nie bind nie. Hy was hoog in aansien by sy talle vriende. Tot sy beste vriende het behoort J.P. Kakebeeke, Dr. W.H.J. Punt en Dr. F.C.L. Bosman. Op hoë leeftyd was hy enkele jare lank bitter oor mense en toestande, veral na sy egskeiding, maar dié bitterheid het verbygegaan.

Tot sy 85ste jaar was hy verwonderlik vitaal en helder van gees en wou hy sy woonstel in "Josephine" in Groenkloof nie veruil vir 'n versorgingshuis nie. Sy groot wit hardos en baard het hom 'n opvallende persoon gemaak. Daarna het hy liggaamlik en geestelik vinnig agteruitgegaan en in Junie 1988 moes hy na 'n versorgingshuis Fleurenville in Pretoriusstraat oorgebring word. Hy is op 7 Desember 1988 in 'n hospitaal oorlede. Die dood het vir hom as verlossing gekom. Hy is op 12 Desember begrawe in die begraafplaas aan die Rebekkastraat in Pretoria langs sy eggenote en moeder. Sy lewe is te beskou as geslaag, vol en ryk.

Dinkend aan die gelykenis van die talente meen ek dat hy veel verrig het met die waardevolle talente wat die Skepper hom toevertrou het. Hy is op 7 Desember 1988 tot Hoër Diens geroep soos vroeër in oorlydensberigte graag geformuleer is. Mag vir nom geld wat die Heer gesê het aan sy dienskneg wat die hom toevertroude talent uitmuntend beheer het: "Mooi so, goeie en getroue dienskneg, oor weinig was jy getrou, oor veel sal ek jou aanstel. Gaan in tot die vreugde van jou Heer" (Mattheüs 25 vers 21).

- o -

Saam met Mnr. H.J. de Graaff in die Golden-Gate-dal in Desember 1981 waar hy met skildersoog die kleure van die berge bewonder het.
Foto: C. de Jong

DECLARATION OF LOYALTY TO THE KING

After the peace of Vereeniging had been concluded on 31 May 1902 the British authorities had to repatriate round 24 000 Boer and foreign prisoners of war, 4 000 in camps in South Africa and 20 000 in camps overseas. The British claimed as a condition for repatriation that the prisoners would sign a declaration of loyalty to King Edward VII. Most of the prisoners signed. This declaration is seldom shown or reprinted, probably because the signing of this document was very unpleasant to most prisoners. It is perhaps no coincidence that the copy which was handed to me, came from a foreign volunteer, the Norwegian-born Axel Onsum, whose biography appeared in the "Dictionary of South African Biography" (volume 5, Pretoria 1987). Possibly as a foreign-born he had less scruples to sign the declaration than South African republicans. A facsimile print was published in "Pretoriana" no. 94, November 1988, p.70. A transcription of this document follows below.

WHEREAS at the time of the outbreak of hostilities between the Government of Her Late Majesty Queen Victoria and the Governments of the late South African Republic and the late Orange Free State, I the undersigned Axel Frank Onsum of Witpoort, Potchefstroom, now residing at Alcobaça, Portugal, was a Burgher of the Transvaal, and whereas the said Transvaal has been annexed to, and become part of the Empire of His Majesty King Edward the Seventh; And whereas I am desirous of formally claiming and securing all and sundry the rights and privileges of a British Subject to which by reason of the fact of annexation I am now fully entitled;

I do now therefore hereby formally declare that I acknowledge myself to be a subject of His Majesty Edward the Seventh, and I do sincerely promise that I will be true and faithful and bear true allegiance to His Most Glorious Majesty King Edward the Seventh, his heirs and successors according to law.

Signature of applicant: (was signed) Axel Frank Onsum

Sworn and declared before me at Alcobaça this eight day of July 1902

(was signed: Errol Mac...)
Comm(issioner) of oaths

Stamp: British Consulate Lisbon

DIE BLANKE BOERE IN OOS-INDIË, ONDER WIE DIE LAASTE
AFRIKANERS VAN CEYLON (1903-1962) (3)

Die Onversoenlikes een vir een.

deur C. de Jong

21 Boerekrygsgevangenes in kampe op Ceylon (nou Sri-Lanka) het na die Vrede van Vereeniging in 1902 geweier om die verklaaring van trou aan die Britse koning af te lê en mog daarom nie na Suid-Afrika terugkeer nie. 20 van hulle is in die gevangenis Welikada te Colombo gesit. Hulle het in die begin van 1903 vergunning van die regering van Nederlands Oos-Indië ontvang om hulle as boer op Java te vestig. Hulle het in Maart 1903 op die Franse skip 'La Seyne' van Colombo na Tandjong Priok, die hawe van Batavia, gevaar. Inmiddels is twee van hulle oorlede, H.P. Geldenhuys kort voor hul reis en J.F. van Straaten kort daarna.¹⁾ Die name van die 20 Afrikaners wat deur die Britte "the Irreconcilables", die Onversoenlikes, genoem is, is die volgende:²⁾

Johan Gerrit van Ham, kommandant; Willem Johannes Hefer, Edward John Tremlett, Cornelis Janse Uys, luitenants; Johannes R. Bothma, Johannes François Corbitt, Hendrik Pieter Geldenhuys, Frederik Carel Hefer, Louis Hirschland, Arnold François O'Brien, Matthijs Johannes Olivier, Hendrik Frederik Prinsloo, H.F. Roos, J.F. van Rooyen, Petrus L. Smit (of Smidt), Jacobus van Straaten, J.H. Strating, J.D. de Villiers, Christoffel Johannes van Zyl, Willem Gerhardus van Zyl.

Daar was nog 'n een-en-twintigste Onversoenlike, Theodor Christoph Sandrock, maar hy het afgesonderd van die bogenoemde 20 lotgenote sy eie weg na Java gegaan en daar geen boer, maar werknemer van 'n handelsbank geword.³⁾

Hulle het die leiding van kommandant J.G. van Ham, gebore in Batavia en toegerus met 'n deeglike skoolopleiding, aanvaar, van Ceylon na Java gevaar en hulle in April 1903 op 'n plaas by Lembang gevestig wat hulle Vrijheidslust genoem het. Die plaas was geleë in die bergland van Wes-Java tussen 1500 en 1800 meter bo die see. Die reënval is daar hoog, die nagte koel en die klimaat is heel geskik vir Europese landbou. Hulle sou saam melkveeteelt, byery, hoenderboerdery en tuinbou beoefen. Spoedig het tweedrag onder hulle uitbreek en hulle het almal Vrijheidslust aan die begin van 1904 verlaat. Elkeen het daarna op homself 'n eie bestaan gesoek.

Vir die Afrikaners op Vrijheidslust, uitgesonderd Van Ham wat sy eerste tien lewensjare in Oos-Indië deurgebring het, was Oos-Indië 'n volkome vreemde land met 'n bodemgesteldheid, klimaat, landboumetodes en 'n inheemse bevolking, wette en gewoontes wat ver van dié in Suid-Afrika afwyk. Hulle was bowendien jarelank opgesluit en ingehok in kampe op Ceylon waar hul lewe vir hulle gereël en gedikteer is. Op Java moes hulle opeens vir hulself sorg en handel en ook intiem met mekaar saamwerk.

Die 20 Onversoenlike oudkrygsvangenes op Ceylon —

Van links na regs staande: F.C. Hefer; M.J. Olivier; W.G. van Zyl; P.L. Smit; J.G. van Ham, kommandant; W.J. Hefer, luitenant; J.R. Bothma; H.F. Prinsloo; J.F. van Rooyen
Sittende: L. Hirschland; J.D. de Villiers; J.F. Corbitt; H.P. Geldenhuys; C.J. Uys, luitenant; H.F. Roos; J.J. Strating

Liggende: A.F. O'Brien; E.J. Tremlett, luitenant; C.J. van Zyl; J.F. van Straaten

Foto uit besit van J.G. van Ham

Verskeie van hulle, soos Van Ham, Tremlett en Hirschland, was geen boer nie. Dit is daarom nie vreemd dat elkeen sy eie weg wou volg, tweedrag onder hulle uitgebreek en hulle uiteen gegaan het nie. Slegs drie omstandighede was vir hulle min of meer bekend, naamlik die Nederlandse taal, die Europees georganiseerde goewernment met sy stiptheid en onomkoopbaarheid en die primitiewe Derde-Wêreld onder die gekleurde bevolking.

Van die verdere lotgevalle van sommige Onversoenlikes is besonderhede bekend, soos oor J.G. van Ham, C.J. Uys en die pioniers op die Generaal-de-Wetplaas, Louis Hirschland en die broeders Van Zyl. Van die meeste is niks of min bekend, hulle verdwyn in Oos-Indië of Suid-Afrika in die onbekendheid. Sommige het na Europa gegaan en na 'n paar jaar teruggekeer na Oos-Indië, met name Van Ham en Willie Hefer. Andere het na enkele jare na Suid-Afrika teruggegaan, omdat die roepstem van hierdie land en/of hul familie vir hulle te sterk geword het. Hulle is Willie Hefer, Japie de Villiers, Thys Olivier, Mot Smit, Jannie van Rooyen en Christoffel van Zyl. Laasgenoemde het in 1923 na die Generaal-de-Wetplaas teruggegaan. Sommige het kleinboer gebly, soos J.R. Bothma, H.F. Roos en E.J. Tremlett. Andere het werknemer op een van die talle plantasies geword, met name J.G. van Ham, J.F. Corbitt, F.C. Heder, A.F. O'Brien en H.F. Prinsloo. Verskeie van hulle het later weer selfstandige en klein- of grootboere geword, soos Van Ham en F.C. Hefer.

Die meeste Afrikaners op Vrijheidslust was eenvoudige platelanders met min skool- en vakopleiding en het ná die verlating van dié plaas kleinboer of werknemer op een van die talle plantasies - waarskynlik as opsigter oor inheemse arbeiders - geword en gebly. Slegs sommige het bo hierdie sosiale peil gestyg. Hulle was A.F. O'Brien wat bestuurder of assistentbestuurder op plantasies geword het en na die Tweede Wêreldoorlog gepoog het om 'n boereplaas op Nieu-Guinea te begin, J.G. van Ham, wat 'n ingenieurstudie in Nederland voltooi het, C.J. Uys, lid van 'n vooraanstaande Afrikanerfamilie, en die drie stigters van die Generaal-de-Wetplaas by Lembang wat van kleinboer tot grootboer gevorder het, Louis Hirschland en die broers W.G. en C.J. van Zyl.

Hulle is in Oos-Indië net soos in Nederland meestal Transvalers genoem, hoewel verskeie van hulle uit die Oranje-Vrystaat afkomstig was.

Die meeste van hulle het 'n lewensgesellin in Indië gesoek. Blanke vroue was skaars in Europese kolonies, ook in Oos-Indië, maar sommige Afrikaners het daar met 'n blanke vrou getrou, naamlik J.R. Bothma, A.F. O'Brien, M.J. Olivier, H.F. Prinsloo en E.J. Tremlett. Andere het 'n Javaanse vrou as huishoudster geneem en 'n Indiese huwelik met haar gesluit, soos talle blankes gedoen het, en somtyds amptelik met haar ge-

trou. Onder hulle was Louis Hirschland en W.G. van Zyl. C.J. van Zyl het 'n eggenote in Suid-Afrika gevind en haar saamge-
neem by sy terugkeer na die Generaal-de-Wetplaas.

Daar is twee bronne waaruit ek gegewens oor die Onversoenlikes geput het en wat oor sommige van hulle aangevul kon word. Die eerste bron is die Britse gedrukte naslaanwerk "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901" met aanvullings. Dit kon my oor enkele Onversoenlikes nie inlig nie. Die tweede bron is "Indisch familienamenboek" van O.A. Visker (Den Haag, jaar nie vermeld nie), onder die opskrif "De Onverzoenlijken", p.91-93; hy noem alle 20 Onversoenlikes, maar sy inligting is beknopt en oor sommige van hulle waarskynlik onjuis.

Hieronder volg die besonderhede oor die afsonderlike Onversoenlikes wat ek gevind het.

Die vier offisiere.

Johan Gerrit van Ham (Batavia 1874 - Pengalengan 1932)⁴⁾

Hy is gebore te Batavia, 30 April 1874 as seun van P.P.H. van Ham, offisier van die Koninklijk Nederlandsch-Indische Leger (KNIL). Kort na sy geboorte het sy ouers verhuis na Atjeh op Noord-Sumatra. Die bevolking van Atjeh was sedert 1873 in oorlog met die Nederlandse gesag en offisier Van Ham het met vrou en seun gewoon op die buitepos Toengkob. Johan het dus in sy eerste lewensjare opgegroeï in die skaduwee van 'n fel en langdurige koloniale oorlog. Hy is 10 jaar oud vir sy skoolopleiding na Nederland gestuur, soos gebruik was onder Nederlanders in Oos-Indië. Hy het die eindeksamen aan die Hogere Burgerschool te Breda in Nederland afgelê en is omstreeks 1892 as student aan die tegniese universiteit in Delft ingeskryf. Inmiddels is sy vader bevorder tot majoor-generaal en benoem tot tweede bevelhebber van die KNIL-leër wat in 1894 op die eiland Lombok geland het om die bewoners daarvan te bevry van onderdrukking deur vorste van die naburige Bali. Tydens die stryd het generaal-majoor Van Ham gesneuwel.⁵⁾ Spoedig daarna het Johan weens sy groot aandeel in 'n studentereel sy studie in Delft afgebreek en na Suid-Afrika geëmigreer. Hy tree in diens van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) te Johannesburg.

By die uitbreek van die oorlog op 11 Oktober 1899 sluit hy hom aan by die kommando Johannesburg. Hy het deelgeneem aan die geveg op Nicholsonsnek by Ladysmith op 29 Oktober 1899, waarin die Johannesburgers hulle onderskei het, en aan gevegte by Ladysmith en in die Vrystaat. Hy het hom onderskei in gevegte by Bethlehem in Junie 1900 onder generaal C.R. de Wet, onder meer deur enkele kanonne onbruikbaar te maak sodat hulle nie in Britse hande sou val nie, en is bevorder tot kommandant.⁶⁾ Hy was onder die burgers in die Brandwaterbekken by Fouriesburg waar generaal Marthinus Prinsloo hom met 4500 man op 30 Julie 1900

aan die Britte oorgegee het. Ongeveer 1500 burgers het hulle aan die oorgawe onttrek en deur die Golden-Gate-dal uitgewyk. Onder hulle wat oor moeilik begaanbare bergpaaie uitgekam het, was Van Ham met 25 manskappe. Hy het die stryd voortgesit, en was by sy manskappe gewild weens sy moed en opgewektheid. Hy is op 11 November 1900 te Pienaarsrivier by Pretoria gevang en op die skip 'Catalonia' na Ceylon gestuur. Na 'n verblyf in die ruimste en aangenaamste gevangenkamp Dyatalawa is hy oor-geplaas na die kamp Ragama.⁷⁾ Dit was bekrompener van ruimte en die klimaat was veel warmer en ongesonder as in die hooggeleë kamp Dyatalawa. Dit was in die besonder bestemd vir ver-stokte republikeine en vreemdelinge onder die Boerekrygsgevangenes. Ook ontsnapte en weer gevange krygsgevangenes is na Ragama gestuur, onder meer J.R. Bothma, J.F. Corbitt, L. Hirschland en W.G. van Zyl. Hul name is op die lys van Onversoenlikes wat na die tronk in Colombo gestuur is en in Maart 1903 na Java mog vertrek.

Van Ham het uit hoofde van sy rang, leiersgawe en ontwikkeling - onder meer sy kennis van vreemde tale - ondanks sy jong leeftyd - in 1902 28 jaar - woordvoerder en leier van die Onversoenlikes geword. Omdat hy in Oos-Indië gebore is, het hy waarskynlik geopper om die regering van Oos-Indië om toelating te vra. Hy was leier van die groep van 18 Afrikaners wat 'n gesamentlike landbou-onderneming op 'n stuk grond by Lembang gestig het, wat hulle "Vrijheidslust" genoem het. Hy het gepoog om arbeidstug onder hulle te handhaaf, maar het spoedig gefaal. Hul samewerking en gemeenskapsin was onvoldoende en onenigheid het onder hulle uitgebreek. Een van die moeilikste Afrikaners was blykbaar J.R. Bothma. Volgens die koerant "Het Nieuws van den Dag van Nederlandsch-Indië" van 15 Maart 1904 was Bothma die vernaamste spelbreker. Moontlik vertrouend op sy vriendskap met die assistent-resident Maurenbrecher te Bandoeng het hy Van Ham in 'n in Engels gestelde brief meegedeel dat hy die leiding op Vrijheidslust oorneem en nie langer die gesag van Van Ham en die drie ander Boere-offisiere erken nie.⁸⁾

Die Afrikaners op Vrijheidslust het hulle in belangegroepes gesplits. Vriende en aanhangers van Van Ham was Willie Hefer, sy kleinneef Frikkie Hefer en Cornelis J. Uys. Willie het Van Ham na Europa vergesel. Van Ham het na sy terugkeer op Java 'n vennootskap met C.J. Uys gesluit wat toe op Pengalengan gewoon en daar sake gedoen het. Vriende en aanhangers van J.R. Bothma was E.J. Tremlett, J.F. Corbitt, P.L. Smit en H.F. Prinsloo wat Bothma as hoof in plaas van Van Ham erken het, maar weldra uiteengegaan het.

Dit is begryplik dat Van Ham spoedig daarna as hoof van die onderneming bedank het. Hy het na Nederland teruggegaan en sy ingenieurstudie in Delft voltooi. Hy is in Nederland getroud met Carolina Anna Henriëtte de Vries, gebore in Batavia

op 25 Mei 1882 as dogter van H.R. de Vries, later besturende direkteur van die Nillmij, 'n groot versekeringsmaatskappy in Oos-Indië. Hy het omstreeks 1910 na Oos-Indië teruggegaan en daar talle en uiteenlopende betrekkings beklee. Dit was moontlik die gevolg van 'n ongestadige gees. Hy was agtereenvolgens hoof van die werkplaas in die suikerfabriek Boedoeran op Oos-Java, daarna wiskunde-onderwyser in die Hogere Burgerschool te Semarang, die derde stad op Java, tussen 1910 en 1911, deelgenoot in 'n winkel met slagtery te Pengalengan, 'n dorp 30 km suid van Bandoeng in 'n streek met Europese veeteelt, saam met Cornelis J. Uys omstreeks 1912, werknemer op die rubberplantasie Batoe Lawang by Bandjar op Midde-Java, hoof van die suikerproefstasie Kagok te Pekalongan op Midde-Java van 1914 tot 1918, hoof van die werkplaas in die suikerfabriek Remboen te Remboen op Midde-Java van 1918 tot 1920 en hoof van die werkwinkel van die Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij te Djokja op Midde-Java van 1920 tot 1922.

Hy het inmiddels aan C.J. Uys te Pengalengan geld geleen om 'n boereplaas te stig, maar Uys het die geld in 'n outoverhuurbedryf gesteeek en die boerdery verwaarloos. Terwyl Van Ham met sy gesin in 1922 of 1923 met verlof in Nederland was, het hy van die outoriteite op Java 'n telegram ontvang om hom te waarsku. Die grond vir die boerdery was naamlik in sogehete klein-erfpag uitgegee, soos gebruik was, en mog nie ongebruik bly nie. Van Ham het teruggegaan en die bestuur van die plaas by Pengalengan van Uys oorgeneem. Dit was geleë by die kampong Bodjong Waroe. Van Ham het aldus teruggekeer na die boerdery waarmee hy sy loopbaan op Java op Vrijheidslust in 1903-1904 begin het. Daar is hy op 21 Mei 1932 oorlede, 58 jaar oud.

Hy het 'n moedige, ondernemende, maar ongedurige geaardheid gehad.

Hy en sy eggenote het twee dogters en twee seuns gehad. Albei seuns, Piet Paul Herman (genoem na sy grootvader) en Hendrik Roelof, het albei offisiere in die KNIL geword, die oorlogsjare 1942-45 in Japannese krygsgevangenskap deurgebring, na die oorlog verder in Oos-Indië gedien en na Nederland teruggekeer, waar hulle gepensioeneer is. Ek dank luitenant-kolonel H.R. van Ham die gegewens oor sy vader Johan Gerrit.

Willie Hefer, Boer se kind.

Willem Johannes Hefer, Willie genoem, is gebore op 1 Junie 1882 op die plaas Blauwboschfontein by Rouxville in die Suid-oos-Vrystaat. Sy vader het deelgeneem aan die Tweede Anglo-Boere-oorlog. Willie het 17 jaar oud hom by die uitbreek van die oorlog aangesluit by die afdeling van die Vrystaatse artillerie wat die kommando van Rouxville vergesel het. Die kommando het die Noordelike Kaapkolonie ingetrek en by Stormberg geveg. Na die besetting van Bloemfontein deur die Britse leër op

13 Maart 1900 het die kommando uit die Kaapkolonie in die Vrystaat teruggetrek. Hefer het met die burgers van Rouxville 'n agterhoedegeveg gelewer by die oorsteek van die Oranjerivier by Aliwal-Noord. Hy het daarna onder luitenant Keuleman van die Vrystaatse artillerie deelgeneem aan generaal C.R. de Wet se veldtogte in Maart-Julie 1900, onder meer die aksies by Sannaspost op 31 Maart 1900, Dewetsdorp op 4 April, waar 'n groot Britse afdeling hom oorgegee het, die stasie Roodewal op 7 Junie, waar die boere enorme buit aan goedere verkry het, en die stryd in die Noordoos-Vrystaat rondom Bethlehem in Junie en Julie. By die gevegte om Bethlehem raak die ammunisie van die twee Kruppkanonne van Hefer se afdeling gedaan en Britse granaat dood 7 van die 10 trekperde. Die kanonne moet prysgegee word en onder leiding van kommandant J.G. van Ham stoot die Boere hulle van 'n krans af. Van Ham bevorder daar die 18-jarige Willie Hefer van sersant tot luitenant, so vermeld Willie met geregverdigde trots op p.255 in sy oorlogsherinneringe.⁹⁾

Na die besetting van Bethlehem deur die Britte wyk die Vrystaatse kommando's binne die Brandwaterbekken, dit is die omgewing van Fouriesburg. Weens die gevaar van omsingeling trek De Wet met die Vrystaatse regering en 'n groot kommando daar op 15 Julie snags weer uit. Willie bly agter en word by die verdediging van Slabbertsnek op 27 Julie in die heup geskiet en deur die Britte gevang. Hy sien by Fouriesburg die gekapituleerde burgers van generaal Marthinus Prinsloo wat hom op 30 Julie 1900 oorgegee het. Na sy bewering word hy sonder enige geneeskundige behandeling na Kaapstad gestuur, as aangeklaagde beskou. Hy wys daar die gebruiklike aanbod om National Scout by die Britte te word, van die hand, word nietemin nie gevonnissen nie en op die skip 'Bavarian' in Kaapstad geplaas. Daar kry hy volgens sy bewering die eerste mediese behandeling. Met ander krygsgevangenes word hy na Ceylon gestuur. Die 'Bavarian' het tevore Britse militêre na Suid-Afrika vervoer en was baie vuil en vol ongedierte. Na ses weke in die Mont Laviniahospitaal word hy in die kamp Dyatalawa geplaas. Na 'n vegparty met 'n Britse wag is hy na die halwe strafkamp Ragama oorgeplaas.¹⁰⁾

Hy vertel op p.262 oor sy ontsnapping met Tielie Roos en Louis Hirschland uit Ragama deur 'n vuilwaterkoker en oor die graaf van 'n tunnel uit sy hut onder die draadheining na buite die kamp, maar sy mededelings stem nie ooreen met ander, geverifieerde berigte nie en sy besonderhede lyk ontleen aan ander ontsnappingspogings te wees. Hy beweer dat hy na sy herarrestasie tronkstraf in die Welikadagevangenis te Colombo moes ondergaan.

Hy was een van die Onversoenlikes in Ceylonese kampe wat geweier het om die verklaring van trou aan die Britse koning af te lê na die Vrede van Vereeniging en is met 19 andere, on-

der wie J.G. van Ham, na die Welikadagevangenis gestuur. Soos eerder berig is, het Hendrik Pieter Geldenhuys in Colombo gesterf. Die 19 origes het in Maart 1903 van Ceylon na Java gemigreer. Hulle het gesamentlik op 'n plaas by Lembang melkveeteelt, hoenderboerdery, byery en tuinbou uitgeoefen en die plaas Vrijheidslust genoem. Hefer beskryf in kleurryke taal die optrede van die Onversoenlikes teen die Britse outoriteite-waarskynlik oordrewe -, die reis op die Franse skip 'La Seyne' van Colombo na Tandjong Priok, die hawe van Batavia, die luis-terryke ontvangs by hul aankoms en die hartlike samewerking op Vrijheidslust, maar hy swyg oor die onderlinge rusie op die plaas en die aanleiding vir hul uiteengaan. Hy het saam met Van Ham in 1904 na Nederland vertrek, Nederland, Duitsland en Frankryk besoek en teruggegaan na Oos-Indië. Tot einde Mei 1905 werk hy by die spoorweë op Sumatra. Sy verlange na Suid-Afrika het blykbaar te sterk geword en hy gaan terug na dié land. Op 13 September 1905 kom hy per skip in Lourenco Marques aan. Hy reis na sy familie op Burgersdorp. Oor aflegging van die verklaring van trou vermeld hy niks nie. Sy vader het as stryder in die oorlog omgekom en dié se graf is nie gevind nie. Van sy verdere lewe is my niks bekend nie.

In 1940 publiseer hy sy oorlogsherinneringe. Ons dank daaraan die uitvoerigste, hoewel hier en daar opgesmukte en onbetroubare verslag oor die Onversoenlikes op Ceylon en hul reis na en vestiging op Java.⁹⁾

Edward John Tremlett

Daar is min oor hom bekend. Hy is gebore in of omstreeks 1869 van Britse ouers, was speurder by die polisie van die Zuid-Afrikaansche Republiek in Johannesburg en het hom by die uitbreek van die oorlog in Oktober 1899 by die veldkornetskap Johannesburg onder veldkornet Lombard aangesluit. Hy is tot luitenant bevorder en op 18 Junie 1900 in Johannesburg gevang en na Ceylon gestuur.¹¹⁾ Hy sluit hom aan by die Onversoenlikes onder kommandant J.G. van Ham en volg hom na Java. Hy belas hom op die plaas Vrijheidslust wat deur 18 Afrikaner-oudkrygsgevangenes van Ceylon behartig word, met die hoenderboerdery. Tydens die onenigheid wat spoedig na hul vestiging in April 1903 onder hulle uitbreek het, deel hy in die kwaai gerugte wat oor hulle versprei is. Die koerant "Het Nieuws van den dag" te Batavia het in Januarie 1904 Van Ham kort na sy af-danking as hoof ondervra en die vuil was van Vrijheidslust openbaar gemaak.¹²⁾ Ons lees in die koerant: "De hoenderparkman Tremlett, vroeger detective in Transvaalschen dienst en door de Engelschen met den strop bedreigd als hij in Zuid-Afrika kwam, kreeg veel eieren en ook kuikens van zijn gevederde vrienden, maar verkocht die en wendde het daarvoor bekomen geld

naar eigen inzichten aan zonder er de algemeene kas van te laten profiteeren." Ons moet by hierdie verwyf van Van Ham daaraan dink dat Van Ham hom kwalik neem dat hy hom by die kongsie (belangegroep) van J.R. Bothma wat Van Ham ontslaan het, aangesluit het.

Na die uiteengaan van die Onversoenlikes en die verlatting van Vrijheidslust in 1904 het Tremlett kleinboer by Lembang geword. Sy plaas was klein. Visker vermeld hom in 1934 as landbouer, daarna nie meer nie.¹³⁾ Volgens 'n bekende van hom¹⁴⁾ is hy tussen 1934 en 1940 oorlede. Hy is getroud met 'n dogter van 'n huisarts in Den Haag wat blykbaar met haar broer na Java getrek het. Haar vriende het haar tante BÉ Tremlett genoem. Die plek van haar plasie het Kajoe Ambon (Ambonese hout) geheet. Die Japanse besetter het haar in 1942-45 in 'n vrouekamp geïnterneer. Soos die meeste geïnterneerdes het sy al haar besittings buite die kamp verloor en na die oorgawe deur Japan op 15 Augustus 1945 het sy die kamp verlaat en tydelik by die familie van boer Nagel op hul plaas by Lembang gebly totdat hulle die plaas verlaat het weens die dreiging van die pemoeda's (Indonesiese terroriste) in die bersiaptyd. Sy het na Nederland getrek en is daar oorlede.¹⁴⁾ Dit is nie bekend of sy kinders gehad het nie.

Cornelis Janse Uys, 1877-1944.

Hy was een van die talryke lede van die groot Uysfamilie met die doopname Cornelis Janse. Hy is gebore in 1877 en 22 jaar oud toe hy in Oktober 1899 op kommando gegaan het. In die oorlog is hy tot luitenant bevorder. Hy is nie geïdentifiseer op die "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901", en geen besonderhede van sy kommando en gevangename is bekend nie. Hy is by sy aankoms op Ceylon in die kamp Dyatalawa geplaas. As een van die Onversoenlikes het hy kommandant J.G. van Ham in Maart 1903 van Ceylon na Java vergeesel en hom saam met hulle op die plaas Vrijheidslust by Lembang wat hulle aangelaê het, gevestig. Hy het in die onenigheid onder die Afrikaners op dié plaas kant vir Van Ham as hoof gekies. Toe Bothma Van Ham as hoof afgedank en opgevolg het, het hy met Van Ham spoedig Vrijheidslust verlaat. Hy het hom in die bergdorp Pengalengan, 30 km suid van Bandoeng, gevestig. In die volgende dekades het ook daar Europese veeteelt en akkerbou ingang gevind. Hy het uiteenlopende besighede uitgeoefen, sommige geslaag, andere nie. Hy word in 1906-11 as transportondernemer vermeld; hy het toe vragouto's gekoop om hulle te verhuur. Van Ham het tussen 1904 en 1910 as ingenieur in Delft, Nederland, afgestudeer en na Java teruggegaan waar ook hy uiteenlopende betrekkinge beklee het. Hy het Uys geld geleen om verhuurouto's te koop en in 1911 'n vennootskap met Uys aangegaan om 'n winkel op Pengalengan, 'n broodbakkerij en slagtery

Cornelis Janse Uys by 'n bantengbul (buffel) wat hy op 16 September 1928 geskiet het in die bergland by Madjenang in die afdeling Zuid-Banjoemas op Midde-Java; foto vir Cornelis se broer Thys Uys
Foto afkomstig van Mev. J.W. Prinsloo gebore Uys

C.J. Uys en 'n gas, Mevrouw Hoff, voor die restaurant van Uys se berghotel te Pengalengan op 23 Oktober 1933; foto vir Uys se peetdogter Johanna Wilhelmina Uys, nou Mevrouw Prinsloo.
Foto afkomstig van Mev. J.W. Prinsloo gebore Uys

te open.¹⁵⁾ Dit is merkwaardig dat Van Ham omstreeks 1911-14 werknemer op die selfde plantasie as Uys was en ek twyfel.

Daarna het Uys plaasgrond by die kampong Bodjong Waroe, nogal ver van Pengalengan, in erfpag van die goewerment gepag om te gaan boer met beeste en aartappels. Hy het daar ook 'n posagentskap beklee. Maar hy het die boerdery afgeskeep en toe Van Ham met sy gesin in 1922 met verlof in Nederland was, het die outoriteite op Java hom getelegrafeer dat die erfpag beëindig sou word indien die grond nog langer ongebruik bly lê. Van Ham het dadelik na Java teruggegaan en die boerdery van Uys oorgeneem en behartig tot sy oorlyde in 1932. Dit is onbekend of die plaas toe voortgesit is - waarskynlik nie.

Inmiddels het Uys weer ander sake aangepak. Hy word in 1927 en 1929 vermeld as inspekteur van die versekeringsmaatskappy Arnhem te Pengalengan.¹⁶⁾ In die jare '30 het hy 'n hotel op dié dorp gedryf. Volgens foto's wat hy omstreeks 1938 na sy familie in Suid-Afrika gestuur het, was hy toe die tevrede besitter van 'n groot, mooi huis met die vriendelike landhuisstyl wat in die begin van ons eeu in Nederland gewild was,¹⁷⁾ en 'n redelik groot hotel met kolomme in die voorgewel. Daar het hy gaste geherberg uit die vogtigwarm kusgebied met die stede Batavia en Semarang, wat vakansie wou geniet in die bergklimaat met koel nagte.

Hy het nie getrou omdat hy geen geskikte blanke vrou kon vind nie. Hy het 'n inlandse huishoudster met die naam Soeti gehad. Hy was lief vir sy familie in Suid-Afrika en het hartlike briewe gestuur na sy niggie Johanna Wilhelmina, dogter van sy broer Matthys Johannes (1878-1966) op sy plaas by Memel in die Vrystaat toe sy getrou het met mnr. W.J. Prinsloo op Bloedrivier in Desember 1938 tydens die herdenking van die veldslag. Foto's wat hy gestuur het, toon hom as 'n wakker oubaas saam met gaste, of op 'n jagtog by 'n geskote buffel.

Toe die Japanners in 1942 Oos-Indië beset het, is Uys met talle ander blankes deur hulle na 'n interneringskamp gestuur. Hy het die wrede Japanse besetting helaas nie oorleef nie. Hy is in 1944 aan koors, 'n algemeen vermelde en niksseggende doodsoorsaak, oorlede. Hy het geen kinders nagelaat nie.¹⁸⁾

Johannes R. Bothma.

Na bewering was hy 'n kleinseun van Stephanus Bothma of Abraham Carel Bothma, twee grensboere in die Oos-Kaapkolonie wat met drie ander rebelle op 9 Maart 1816 te Slagtersnek opgehang is. Blykbaar het hy hul rebelse gees geërf. Ek weet nie waar en wanneer hy gebore is en die Britte hom krygsgevangene het nie.¹⁹⁾ Hy het beweer dat hy van 'n skip met krygsgevangenes ontsnap en na land geswem het - dit moet in Tafelbaai of Valsbaai wees; hy is egter spoedig na sy aankoms op die

land weer gearresteer en na 'n kamp op Ceylon gestuur. Sy ontvlugting is nie deur ander bronne bevestig nie. Hy het met 17 ander Onversoenlikes kommandant J.G. van Ham van Ceylon na Java vergesel. Oor sy optrede op die plaas van die 18 Onversoenlikes by Lembang, deur hulle Vrijheidslust genoem, is hierbo reeds berig. Hy was die byehouer op die plaas, maar kwaai gerugte was in omloop dat hy meer dikwels in Bandoeng as op Vrijheidslust was. Die koerant "Het Nieuws van den dag van Nederlandsch-Indië" skryf oor die uiteengaan van die Afrikaners op Vrijheidslust: "De splitsing had plaats wegens oneenigheid en een der voornaamste oorzaken was het voortdurend afwezig zijn van den ymker (byehouer) Bothma in Bandoeng..."²⁰⁾ Hy het in Desember 1903 saam met vier ander Afrikaners, Tremlett, Corbitt, Smit en Prinsloo, Van Ham as hoof van die onderneming afgedank en homself as hoof uitgeroep, maar geen kans gesien om die Afrikaners by mekaar te hou en die bedryf voort te sit nie. Hy het kleinboer by Lembang geword. Volgens Visker het hy tussen 1904 en 1906 getrou met mej. C.S. Lamb, in 1908 was hy ongetroud, in 1910 hertrou met mej. H. Langenberg, in 1917 weer ongetroud. In 1927 was sy seun John medewerker op sy plaas. Dié seun was toe 17 jaar, dus omstreeks 1910 gebore toe Bothma getroud was met mej. H. Langenberg. Ook in 1934 het vader en seun saam geboer. Daarna is niks oor hulle bekend nie.²¹⁾

John Francis Corbitt

Na bewering is hy van Britse geboorte en omstreeks 1883 gebore. Hy het in Germiston, destyds Elandsfontein genoem, gewoon en hom by die uitbreek van die oorlog in Oktober 1899 by die veldkornetskap van dié dorp aangesluit. Hy is 17 jaar oud gevang by Farrar's Farm op 30 Mei 1900 en na Ceylon gestuur.²²⁾ Hy het saam met Willem van Zyl uit die kamp Dyatalawa ontsnap, maar hulle is spoedig weer op Ceylon gevang. Met ander Onversoenlikes het hy kommandant J.G. van Ham na Java gevolg en hom op die plaas Vrijheidslust by Lembang gevestig. Hy was een van vier Afrikaners op dié plaas wat kant teen Van Ham as hoof en vir J.R. Bothma as opvolger van Van Ham gekies het. Na die verlatting van Vrijheidslust deur die Afrikaners in 1904 word hy werknemer op plantasies op Java. In 1910 was hy op die plantasie Goewa te Poerwokerto, in dieselfde jaar op die plantasie Modjo Ardjo by Malang op Midde-Java, in 1922 op 'n ongenoemde plantasie. Na 1927 word hy nie meer genoem nie. Dit is onbekend of hy getrou het.²³⁾

Hendrik Petrus Geldenhuys.

Daar was ten minste twee burgers met dié naam krygsgevangene in 'n kamp op Ceylon. Die eerste is H.P. Geldenhuys, gevangenner 23 668, in 1901 53 jaar oud, in 1899 woonagtig op

die plaas Roodebank by Standerton, Suid-Transvaal, gevang by Oudehoutsdraai - 'n my onbekende plek - op 4 Oktober 1901. Die tweede is H.P. Geldenhuys, gevangenner 13 783, in 1900 62 jaar oud, in 1899 woonagtig op die plaas Hartebeestfontein by Vrede in die Noordoos-Vrystaat, gevang by Boschfontein - 'n my onbekende plek - op 3 September 1900. Volgens Rooikruislyste, briewe en sy kinders en kleinkinders is hy op 21 Mei 1904 in Colombo oorlede en begrawe.²⁴⁾

Hierdie inligting stem ten dele ooreen met inligting deur Willie Hefer en glad nie met dié deur Visker nie. Hefer berig op p.268 dat Geldenhys en Japie van Straaten weens siekte uit die gevangenis Welikada in Colombo na die hospitaal oorgeplaas is. Sy gesondheid was te sleg om met die ander Onversoenlikes van Ceylon na Java te reis. Hy is in Colombo oorlede en begrawe. Hefer skryf op p.274 oor hom: "Oorspronklik was hy Kolonialer (d.w.s. afkomstig uit die Kaapkolonie), maar toe die oorlog uitbreek was hy reeds 'n welaf man met twee plase in die distrik Ermelo. Op ongeveer 75-jarige ouderdom neem hy die wapen op teen die vyand van sy volk. Gedurende die oorlog het hy in die veld reeds afgegee sy enigste twee seuns. In die konsentrasiekampkerkhof lê sy oorlede vrou en enigste drie dogters. Hy is toe die laaste van die huisgesin wat die eer het om die stryd teen Mammon voort te sit, en dit doen hy tot die dag van sy dood op 78-jarige leeftyd..."²⁵⁾

In Hefer se berig stem slegs die oorlyde van H.P. Geldenhuys ooreen met die bovermelde amptelike berigte; moontlik het Hefer 40 jaar later nie alle feite noukeurig onthou nie. Visker se mededeling dat Geldenhuys op Java aangekom het en nog in 1921 daar vermeld word, kan nie waar wees nie.²⁶⁾

Frederik Carel Hefer.

Hy was 23 jaar oud toe hy in 1900 gevang is, dus omstreeks 1877 gebore. Hy was 'n seun van Frederik Carel Hefer (senior), wat by sy gevangename in 1900 52 jaar oud was. F.C. Hefer junior was 'n kleinneef van Willie Hefer en ouer. Hy het by sy vader op die plaas Daggafontein by Bloemfontein gewoon. By die uitbreek van die oorlog in Oktober 1899 het vader en seun Hefer hulle by die veldkornetskap Moroka aangesluit. Hulle was onder die omstreeks 4500 Vrystaatse burgers wat deur generaal Marthinus Prinsloo op 30 Julie 1900 by Fouriesburg in die Brandwaterbekken aan die Britte oorgegee is.²⁷⁾ Hulle is na 'n kamp op Ceylon gestuur. Na die Vrede van Vereeniging in 1902 het F.C. Hefer senior na Suid-Afrika teruggegaan, indien hy in lewe was, maar sy seun wou die verklaring van trou aan die Britse koning nie aflê nie en het hom by die Onversoenlikes onder kommandant J.G. van Ham aangesluit en hom van Ceylon na Java gevolg. Hy het hom saam met 17 ander Onversoenlike Afrikaners op die plaas Vrijheidslust by Lembang gevestig. By die onenigheid onder hul-

le het hy met C.J. Uys en Willie Hefer die kant van J.G. van Ham as hoof gekies. Hulle het Vrijheidslust verlaat toe Bothma Van Ham afgedank en as hoof opgevolg het. Hy was in 1908 werknemer op die plantasie Dardjad by Garoet, 40 km suidoos van Bandoeng, en in 1913 kleinboer op Wes-Java. Hy word die laaste maal vermeld in 1932, nog as kleinboer. Dit is onbekend of hy getroud was.²⁸⁾

Arnold Francis O'Brien.

Hy was in 1900 19 jaar oud, dus gebore in of omstreeks 1881. Hy woon in 1899 op Kroondal, dorp van Duitsers by Rustenburg in Wes-Transvaal. In Oktober 1899 sluit hy hom aan by die veldkornetskapskap Hexrivier, 'n wyk van Rustenburg. Hy is op 30 Mei 1900 in of by Johannesburg kort na die Britse besetting van dié stad gevang en na Ceylon gestuur.²⁹⁾ Hy het as een van die 20 Onversoenlikes kommandant J.G. van Ham in 1903 van Ceylon na Java gevolg en hom saam met hulle op die plaas Vrijheidslust by Lembang gevestig. Na die uiteengaan van die Onversoenlikes en die verlating van Vrijheidslust in 1904 was hy kleinboer te Tjisaroea in 1906, werknemer op die plantasie Djasinga by Tonjo op Wes-Java in 1908, administrateur (dit is bestuurder) aldaar in 1911. Hy woon in 1913 te Pengalengan en was in 1917 werknemer op die plantasie Hanggoen by Buitenzorg (tans Bogor genoem) en in dié jaar vermeld as getroud met mej. F.E. Stuts. Hy is in 1927 as ongetroud vermeld. Hy word eerste employee op die plantasie Tjiliwoeng by Buitenzorg.³⁰⁾

Visker verloor sy spoor na 1934. Hy het die Japanse besettingstyd 1942-45 in of buite die interneringskampe oorleef. Nederlanders uit Oos-Indië het my berig dat hy een van twee blanke boere was wat na die oordrag in 1949 van die soewereiniteit aan die Republiek Indonesia van Java na Wes-Nieu-Guinea - destyds nog Nederlandse gebied - gegaan het om daar te boer. Hy is in 1960 te Manokwari op Nieu-Guinea oorlede.

Uit sy leidende poste op plantasies en sy poging om op die grotendeels onontginde Nieu-Guinea (tans Wes-Irian genoem) 'n nuwe bestaan te skep blyk dat hy meer inisiatief as die meeste ander Afrikaners in Oos-Indië getoon het.

Matthys Johannes Olivier.

Hy was by sy gevangename op 30 Julie 1900 19 jaar oud, dus is gebore in of omstreeks 1881. Sy adres was in 1899 Zastron by Rouxville in die suidoostelike Vrystaat. Hy het hom in Oktober 1899 aangesluit by die veldkornetskapskap Rouxville. Hy was een van die ongeveer 4500 Vrystaters wat hulle op 30 Julie 1900 oorgegee het by Fouriesburg in die Brandwaterbekken, en is as krygsgevangene na Ceylon gestuur.³¹⁾ Hy is een van die Onversoenlikes wat in 1903 met kommandant J.G. van Ham van Ceylon na Java trek en hulle op die plaas Vrijheidslust by Lembang

vestig. Na die uiteengaan van die Afrikaners en die verlatting van Vrijheidslust in die begin van 1904 word hy kleinboer by Lembang en is as sodanig in 1906 op Tjisarooa woonagtig. In 1908 is hy werknemer op die groot plantasie Malabar, in 1913 op die plantasie Tanara by Pengalengan. Hy word in 1917 vermeld as getroud met mej. C.A. Brüning, 'n familielid - miskien 'n dogter - van 'n boer by Pengalengan. Hy was in 1921 werknemer op die plantasie Pandan Aroem en is daar nog in 1929. Na 1932 is hy nie meer vermeld nie.³²⁾ Volgens Willie Hefer het hy na Suid-Afrika teruggegaan.³³⁾

H.F. Prinsloo.

Hy is nie gevind in die "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901" nie. As Onversoenlike het hy in Maart 1903 kommandant J.G. van Ham van Ceylon na Java vergesel en hom gevestig op die plaas Vrijheidslust wat hulle by Lembang gestig het. Hy skaar hom by J.R. Bothma nadat Bothma in Desember 1903 Van Ham as hoof afgedank en hom opgevolg het. Na die verlatting van Vrijheidslust in die begin van 1904 word hy werknemer op plantasies. Hy word in 1913 genoem as Fick H. Prinsloo ("Frikkie") en as getroud met mej. E. Horst. Hy is in 1917 werknemer op die plantasie "P en T-landen" by Soebang op Wes-Java en in 1921 werknemer op die plantasie Babajang by Renden. Hy is in 1925 oorlede. Sy weduwee E. Horst het haar in Tjilatjap, die enigste haweplaas aan die suidkus van Java, gevestig en word na 1929 nie meer vermeld nie.³⁴⁾

H.F. (Tielie) Roos.

Hy is nie op die "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901" gevind nie. Oosthuizen berig na sy verhaal oor die ontsnapping van krygsgevangene J.L. de Villiers (as 'n Indiër verkleed uit 'n kamp by Trichinopoly in Voor-Indië na die Franse kolonie Pondicherry): "Tielie Roos en Japie van Straaten het 'n soortgelyke ontsnapping probeer en elkeen in die mondering van 'n Indiër probeer wegkom. Die vermomming het hulle gehelp om uit die kamp (op Ceylon) te kom en met 'roll call' het hulle maats op hulle plekke gaan staan om hulle 'n beter kans te gee om weg te kom. Hulle kon egter nie daarin slaag om die kus te bereik nie en is aangekeer en terug kamp toe geneem."³⁵⁾

Roos het met die ander Onversoenlikes van Ceylon na Java getrek en hom met hulle op die plaas Vrijheidslust gevestig. Hy het na die verlatting van Vrijheidslust in die begin van 1904 kleinboer by Lembang geword en is in 1906 as sodanig vermeld. Na 1908 word hy nie meer genoem nie³⁶⁾ en verdwyn hy in die onbekendheid.

Johannes van Rooyen.

Jannie van Rooyen is nie gevind op die "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901" nie. Miskien het hy na die datum in 'n kamp op Ceylon aangekom. Ook na 30 November 1901 is groot aantalle republikeinse burgers gevange geneem en na oorsese kampe gestuur. Hy was een van die Onversoenlikes wat onder leiding van kommandant J.G. van Ham van Ceylon na Java geëmigreer en hulle saam op die plaas Vrijheidslust by Lembang gevestig het. Hy word na die verlating van Vrijheidslust vermeld as landbouer by Lembang in 1904 en 1906 en ontbreek na 1908.³⁷⁾ Volgens Willie Hefer het hy na Suid-Afrika teruggegaan.³⁸⁾ Verder is my niks van hom bekend nie.

Petrus Lafras Smit (of Smidt).

"Mot" Smit, soos Willie Hefer hom noem,³⁹⁾ is gebore omstreeks 1875 en het in 1899 gewoon op die plaas Weltevreden by Carolina in Transvaal. Hy het hom 24 jaar oud in Oktober 1899 aangesluit by die kommando Carolina en is gevang by Tweefontein op 5 Augustus 1901.⁴⁰⁾ Ek weet nie watter Tweefontein hierby bedoel is nie, want daar is meer plekke met dié naam. Hy is na 'n kamp op Ceylon gestuur en het met die ander Onversoenlikes onder leiding van kommandant J.G. van Ham van Ceylon na Java getrek. Hy het hom saam met hulle in April 1903 op die plaas Vrijheidslust by Lembang gevestig. Hy skaar hom by J.R. Bothma nadat Bothma in Desember 1903 Van Ham as hoof afgedank en opgevolg het. Na hul verlating van die plaas in die begin van 1904 word hy as landbouer, d.w.s. kleinboer, by Lembang vermeld. Volgens Willie Hefer het hy teruggegaan na Suid-Afrika.⁴¹⁾

Jacobus F. van Straaten.

Daar was drie gevangenes met dié naam op Ceylon volgens die "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901", te wete no. 6499, op die skip 'Catalonia' in Colombo op Ceylon aangekom, no. 7815, op die 'Ranee' aangekom, en no. 9296, op die 'Mongolian' aangekom. Watter een van hierdie drie 'n Onversoenlike was, is nie vas te stel nie. Volgens die "Alphabetical Roll" was no. 9296 by sy gevangename 31 jaar oud, dus gebore in of omstreeks 1869. Hy woon in 1899 op die plaas Brakvlei by Winburg en sluit hom in Oktober 1899 aan by die kommando Winburg. Hy is saam met 4500 ander Vrystaters op 30 Julie 1900 by Fouriesburg in die Brandwaterbekken gevang en na Ceylon gestuur.

Volgens Willie Hefer was ene Japie van Straaten een van die Onversoenlikes. Weens sy slegte gesondheid is hy na die Vrede van Vereeniging na die hospitaal gestuur,⁴²⁾ al dan nie na 'n verblyf in die gevangenis Welikada te Colombo. Hy het

kommandant J.G. van Ham van Ceylon na Java vergesel, maar by sy aankoms in Batavia moes hy na die hospitaal. Daar is hy na 'n kort tyd oorlede. Die regering van Oos-Indië het sy begrafnis in Batavia betaal. Volgens Hefer was dit 'n groots begrafnis.⁴³⁾

Jacob Johan Strating.

Japie Strating was in 1900 27 jaar oud, dus gebore in of omstreeks 1873. Hy woon in 1899 op die plaas Leeuwan by Winburg in die Oranje-Vrystaat en sluit hom in Oktober 1899 aan by die kommando Winburg. Hy word saam met ongeveer 5000 burgers gevang by Paardeberg op 27 Februarie 1900 toe generaal P.A. Cronjé hom met sy leër daar oorgee. Strating is nie soos die meeste van sy lotgenote na Sint Helena gestuur nie, maar later na Ceylon.⁴⁴⁾ Hy het in Maart 1903 met ander Onversoenlikes onder leiding van kommandant J.G. van Ham van Ceylon na Java gemigreer en hom saam met hulle op die plaas Vrijheidslust by Lembang gevestig. Nadat hulle Vrijheidslust in die begin van 1904 verlaat het, is sy besigheid onbekend. Visker deel oor hom slegs mee: "Strating, J.J., in 1904 aangegeven als 'Transvaler' tot in 1910. Daarna komt alleen zijn naam voor, zonder verdere gegevens, tot en met 1923. Ontbreekt na 1925."⁴⁵⁾ Volgens Willie Hefer het hy na Suid-Afrika teruggegaan en is hy voor 1940 daar oorlede.⁴⁶⁾

Johannes D. de Villiers.

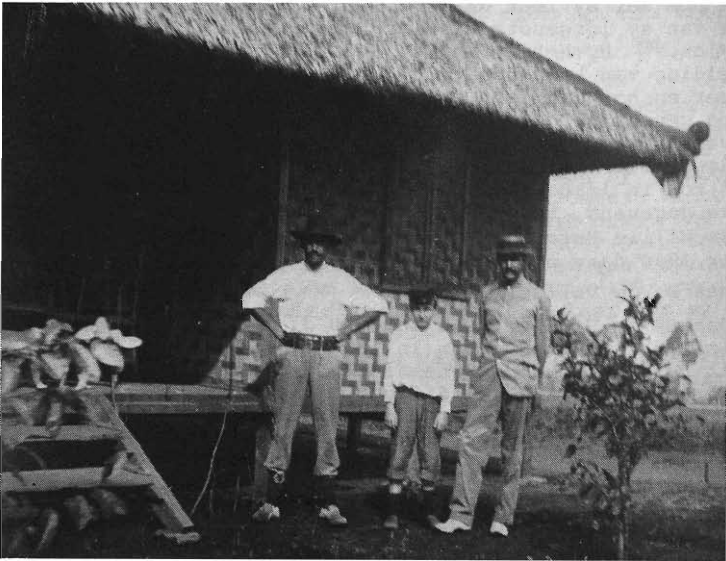
Jannie de Villiers was in 1900 37 jaar oud, dus gebore in of omstreeks 1863. Hy woon in 1899 op Senekal en het hom waarskynlik by die kommando Senekal in Oktober 1899 aangesluit. Hy is op 5 September 1900 op dié dorp gevang en na Ceylon gestuur.⁴⁷⁾ Hy het as een van die Onversoenlikes onder leiding van kommandant J.G. van Ham in Maart 1903 van Ceylon na Java geëmigreer en hom saam met hulle op die plaas Vrijheidslust by Lembang gevestig. Na hul verlatting van dié plaas in die begin van 1904 word hy werknemer op die plantasie Pandaglan; in 1906 is hy as sodanig vermeld. Hy word in 1908 genoem as bibitplanter te Tjimahi by Bandoeng, d.w.s. hy het saailinge van rys, suikerriet of tabak en/of ander gewasse gekweek, vermoedelik om te verkoop. Van 1910 tot 1921 word hy sonder besonderhede vermeld. Sy naam ontbreek na 1925.⁴⁸⁾ Volgens Willie Hefer het hy na Suid-Afrika teruggegaan en is hy daar voor 1940 oorlede.⁴⁹⁾

Die drie Onversoenlikes op die Generaal-de-Wetplaas.

Die laaste drie Onversoenlikes is Louis Hirschland en die broers Willem Gerhardus en Christoffel Johannes van Zyl, die drie grondlêers van die Generaal-de-Wetplaas te Tsjisaroea by Lembang. Hulle was onteenseglik die suksesvolste van alle Afrikaners in Oos-Indië met uitsondering van Theodor Christoph Sandrock. Maar hulle was meer, naamlik die baanbrekers van die

melkye- en stoetyeteelt in Oos-Indië. Hul opkoms, voorspoed en ondergang sal in die volgende bydrae bespreek word. Daarop vooruitlopend eindig ek die onderhawige bydrae met 'n sitaat uit Oosthuizen se meermale aangehaalde werk:

"So het die gordyn gaandeweg oor die lotgevalle van die laaste bittereinders gesak. Onder vreendes het hulle 'n heenkome gevind, onder onbekende toestande het hulle in vreemde wêrelddele opnuut baanbrekerswerk gedoen. Deur hul eie mense is hulle ðf vergeet ðf van hardkoppigheid beskuldig, maar aan hul eie gewete het hul tot die einde trou gebly."⁵⁰⁾

Op Vrijheidslust voor die tweedrag, 1903; woning van J.R. Bothma op die byery van Bothma; van links na regs: J.R. Bothma; Theun de Vries, 'n jong Nederlander wat gehelp het; J.G. van Ham.

Foto afkomstig van H.R. van Ham

Verwysings.

- 1) Kyk C. de Jong, "Die blanke boere in Oos-Indië", (2) in "Pretoriana" no. 94, November 1988, p.72. Daar is per abuis vermeld dat Japie Strating kort na sy aankoms op Java oorlede is; die oorledene se naam was Japie van Straaten.
- 2) Die lys van 20 Onversoenlike Afrikaners staan met klein spellingsverskille in Willie Hefer se oorlogsherinneringe, Aanhangsel C van J.N. Brink, "Oorlog en ballingskap", by Nasionale Pers, Kaapstad ens., 1940, p.264, en in O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", 's-Gravenhage, jaar (vraagteken), onder "De Onversoenlijken", p.91-93.
- 3) Kyk C. de Jong, "Die blanke boere in Oos-Indië (1)", Theodor Christoph Sandrock", in "Pretoriana" no. 93, April 1988, p.53-65.
- 4) Inligting oor J.G. van Ham grotendeels met dank ontvang van luitenant-kolonel R.H. van Ham te Utrecht, Nederland, seun van J.G. van Ham.
- 5) J.P. Schoemaker, "Het verraad van Lombok, Augustus 1894", by W.P. van Stockum, 's-Gravenhage 1895, p.58 en volgende.
- 6) Mnr. R.H. van Ham het my 'n afskrif van 'n artikel uit die koerant "De Java-Bode" van 6 Desember 1900, oorgeneem uit die "Nieuwe Rotterdamse Courant" van Oktober 1900 of eerder, gestuur. Die artikel bevat 'n verslag van 'n ongenoemde korrespondent te velde in Suid-Afrika, een van talle korrespondente wat berigte aan oorsese koerante gestuur het. Die verslag beskryf 'n nagtelike verkenning deur luitenant J.G. van Ham met 9 manskappe op 3 Julie 1900 by Lindley in opdrag van generaal C.R. de Wet. Die korrespondent prys Van Ham en ongetwyfeld tereg, maar origins romantiseer hy in belangrike mate en hy herinner aan verhale oor Amerindiane van die Duitse jeugskrywer Karl May, destyds gewild.
- 7) Bron: "Alphabetical list of the prisoners of war in Ceylon", gedruk en gedateer 30 November 1901, met latere aanvullings, mededeling daaruit deur mej. E.M. Wessels, Oorlogsmuseum Bloemfontein. Die krygsgevangene van J.G. van Ham was 15 213.
- 8) "Het Nieuws van den Dag van Nederlandsch-Indië", 13 Januarie 1904, p.1 berig: Bothma was voortdurend beneden (in Bandoeng of Batavia - C.d.J.), de gast van den assistent-resident, kwam eindelijk boven en duwde den verbaasden commandant (J.G. van Ham) den volgende minzamen brief in zijn maag:
"The Apiary", Dec. 20th 1903.
J.G. van Ham Esq, Vrijheidslust

Sir, I herewith beg to inform you that from this moment Vrijheidslust with everything thereon must be considered as in my possession as Chief of the colony. And therefore I wish you to be fully understood that nothing may be removed, or touched in any way whatsoever without my presence or a written document bearing my signature allowing anything to be done.

Further that you, C.J. Uys, W.J. Hefer and F.C. Hefer will henceforth be considered till time of departure as guests and guests only.

I am, Sir, respectfully yours,

(w.g.) J.R. Bothma

Chief of the colony

- 9) W.J. Hefer, "Aanhangsel C" in J.N. Brink, "Oorlog en ballingskap", Nasionale Pers, Kaapstad 1940 ens., p.247-286; daarin is 'n foto-portret van Willie Hefer wat oorgeneem is in "Pretoriana" no. 94, November 1988, laaste bladsy.
- 10) Volgens die "Alphabetical Roll of the Prisoner of War in Ceylon, 30 November 1901" was sy gevangenner 9722.
- 11) "Alphabetical Roll of Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901", inligting hieruit van mej. E.M. Wessels, Oorlogsmuseum, Bloemfontein-sy gevangenner was 3110.
- 12) "Het Nieuws van den dag van Nederlandsch-Indië", Batavia, 13 Januarie 1904, p.1.
- 13) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.93.
- 14) Brief van mev. J.G.C. Reisner-Nagel, dogter van boer Nagel van 5 September 1987.
- 15) Brief van 4 Desember 1987 ontvang van mnr. R.H. van Ham te Utrecht, "Hollandsch Zuid-Afrika", jaargang 3 no. 2, Amsterdam, 15 Augustus 1911, onder opskrif "Transvalers in de Preanger". Die Onversoenlike Afrikaner is in Oos-Indië meestal "Transvalers" genoem.
- 16) O.A. Visker, "Familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.93.
- 17) Brief van 4 Desember 1987, ontvang van mnr. R.H. van Ham. Mnr. R.H. van Ham skryf my dat hy die huis van "Oom Uys" goed geken het en dat sy ouer broer Piet op 10 Oktober 1912 in dié huis gebore is.
- 18) Inligting en foto's met dank ontvang van mev. J.W. Prinsloo gebore Uys te Pretoria, niggie van C.J. Uys.
- 19) Hy is nie gevind in die "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901" nie; van sy ontvlugting is origins niks bekend nie.
- 20) "Het Nieuws van den dag van Nederlandsch-Indië", Batavia, 13 Januarie 1904, p.1.
- 21) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.91. Nadat ek mnr. H.R. van Ham meegedeel het wat ek van J.R. Bothma weet, het hy my op 1 Februarie 1989 geskryf: "Nu begryp ik ook waarom Bothma - toen zijn dood in aantocht was - zijn oude makkers langs ging met een 'forgive and forget, forget and forgive'. Dat is de enige keer dat hij bij ons thuis (In Pengalengan) is geweest."
- 22) "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901"; sy gevangenner was 3130.
- 23) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.91.
- 24) Mededelings deur mej. E.M. Wessels, Oorlogsmuseum, Bloemfontein.
- 25) Willie Hefer (W.J. Hefer), Aanhangsel C in J.N. Brink, "Oorlog en ballingskap", Kaapstad ens., 1940, p.268 en 274.
- 26) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.91. skryf: "Geldenhuis, H.P. Deze persoon was bij zijn aankomst op Java reeds 'oud en ziek'. Hij schijnt nooit ergens te zijn ingepast, is steeds aangegeven als 'Transvaler'. Tot 1921 wordt hij als zodanig vermeld, na 1925 ontbreekt hij. Staat ook nergens als gehuwd aangeduid."

- Op H.P. Geldenhuys is van toepassing wat S.J.P. Oosthuizen in sy proefskrif: "Die beleid, behandeling en lewe van die krygsgevangenes gedurende die Anglo-Boere-oorlog 1899-1902", UOVS, Bloemfontein 1975, p.560-561, in gevoelvolle woorde oor 'n ander krygsgevangene geskryf het: "In Ceylon het uiteindelik een krygsgevangene, 'n Vrystater H.E. Engelbrecht, agtergebly. Onder jammerlike omstandighede het hy hom in Hambertota gevestig waar hy op 23 Maart 1922 oorlede is. Van hom skryf R.L. Brohier: 'Beyond the wild, relentless waters of the Styx the turbulent spirit of the last man in 5000 who would not compromise, had found eternal rest. A simple inscribed stone in the Hambertota cemetery marks the spot where his mortal remains were buried. In this setting the rhythmic beat of sea on shore and the sougning winds of the open spaces sound a monotonous dirge. Their mournful murmur echoes the yearning of these exiles whose misty eyes were strained on every hill and glade of green: '...till anguish keen/ Did once again a fresh hold take,/ the dear dead voices of the veldt awake/ that might have been'." Brohier haal die versreëls waarmee hy eindig, uit die gedig "Exile" in die kampkoerant "Dyatalawa Dum-Dum".
- 27) "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901"; sy gevangenner was 9724, dié van sy gelyknamige vader was 9723.
  - 28) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar?, p.91.
  - 29) "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901"; sy gevangenner was 3170.
  - 30) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.92.
  - 31) "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901"; sy gevangenner was 7695.
  - 32) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.96.
  - 33) W.J. Hefer, Aanhangel C in J.N. Brink, "Oorlog en ballingskap", Kaapstad 1940, p.286.
  - 34) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.92.
  - 35) S.J.P. Oosthuizen, "Die beleid, behandeling en lewe van die krygsgevangenes gedurende die Anglo-Boere-oorlog 1899-1902", Bloemfontein 1975, p.417. Willie Hefer, t.a.p. 262, het 'n ander, minder geloofwaardige storie. Hy beweer dat Louis Hirschland, Tielie Roos en hy deur 'n vuilwatervoor uit Ragama ontsnap het en 'n paar dae later deur koelies gepak is.
  - 36) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.92.
  - 37) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.92.
  - 38) W.J. Hefer, Aanhangel C in J.N. Brink, "Oorlog en ballingskap", Kaapstad ens., 1940, p.286.
  - 39) Willie Hefer, Aanhangel C in J.N. Brink, "Oorlog en ballingskap", Kaapstad ens., 1940, p.264.
  - 40) "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901"; sy gevangenner was 22 309.
  - 41) Hefer, t.a.p. verwysing 39, p.286.
  - 42) W.J. Hefer, Aanhangel C in J.N. Brink, "Oorlog en ballingskap", Kaapstad ens., 1940, p.268.

- 43) Hefer, t.a.p. voorgaande verwysing, p.283 - Die inligting in O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.92, stem nie met Hefer se inligting ooreen nie. Visker deel mee: "Van Straaten, J.F. word in 1904 assistent op die onderneming Medan Estates op Noord-Sumatra. In 1906 wordt hij assistent op de onderneming Sampali bij Medan. Ontbreekt na 1908." Ek vermoed dat Visker 'n gebore Nederlander op die oog het; die naam Van Straaten is naamlik ook in Nederland welbekend.
- 44) "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901"; sy gevangenner was 6532.
- 45) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.93.
- 46) Willie Hefer, Aangangsel C in J.N. Brink, "Oorlog en ballingskap", Kaapstad ens., 1940, p.286.
- 47) "Alphabetical Roll of the Prisoners of War in Ceylon, 30 November 1901"; sy gevangenner is 14 152.
- 48) O.A. Visker, "Indisch familienamenboek", Den Haag, jaar ?, p.93.
- 49) Willie Hefer, Aangangsel C in J.N. Brink, "Oorlog en ballingskap", Kaapstad ens., 1940, p.286.
- 50) Oosthuizen, t.a.p. verwysing 35, p.561.

Johan Gerrit van Ham en sy eggenote Carolina Anna Henriëtte van Ham gebore De Vries op hul boereplaas by Pengalengan op Wes-Java omstreeks 1930.

Foto afkomstig van H.R. van Ham

Book review article.

THE BUSHVELDT CARBINEERS; NO "SCAPEGOATS OF THE EMPIRE"

Review by C. de Jong of: Arthur Davey, "Breaker Morant and the Bushveldt Carbineers, edited with commentary"; Van Riebeeck Society, Second series no. 18, Cape Town 1987, 65 + 245 pp.

Short history of the Bushveldt Carbineers (BVCs).

On 21 February 1901 the British Intelligence Department at Headquarters in Pretoria founded a new irregular corps of veteran volunteers, called the BVCs, to combat and suppress the guerrilla activities of Boers in the halfwild Northern Transvaal, by applying the same tactics as the Boers. About half of the BVCs were Australians, the other were British or South Africans, including several "joiners" or National Scouts, i.e. Boer turncoats. They were attracted by the extra pay, 7 shillings a day. Several officers and NCOs were promoted in rank, e.g. P. Hunt became a captain, Henry Morant, Peter Handcock, G.R. Witton, and H. Picton (British) became lieutenants. Captains P. Hunt and Alfred Taylor told the men that Headquarters had ordered them verbally to shoot Boer prisoners of war. From July to September 1901 BVCs killed at least 20 surrendered whites and 3 blacks. Among them were some unwelcome witnesses of executions, namely BVC J.H. van Buuren, a joiner, and the Berlin missionary Daniel Heese, not a German as is often maintained, but a British subject.

The murder on Heese awakened Headquarters, BVC officers were arrested, a Court of Inquiry was convened, followed by a secret Court-Martial at Pietersburg and Pretoria. The Court sentenced Morant, Handcock and Witton to death and cashiered Picton. The Commander-in-Chief, Kitchener, converted Witton's sentence into life imprisonment in Britain. Morant and Handcock were shot in Pretoria on 27 February 1902 and buried in the Old Cemetery.

The sentences raised excitement in Australia and these led to Witton's release in 1904. The glorification of the sentenced BVCs in Australia did not start with Morant's and Handcock's deaths, but later. Rev. Gordon Tidy and Frank Renar wrote on Morant and called his life a sorry history. The glorification started in earnest with the appearance of Witton's book "Scapegoats of the Empire" in 1907. Thereafter a series of publications on the BVCs appeared, mostly in Australia, many exonerating the BVCs in Witton's vein, some objective, e.g. Margaret Carnegie and Frank Shields, "In search of Breaker Morant" (1979) and Kit Denton, "Closed file" (1983). Publications of South Africans are scarcer. I know of a chapter by Gustav Preller in his book on Captain Jack Hindon, an article by Dr. C.A.R. Schulenburg and Prof. Davey's book reviewed here.¹⁾

Documents and commentary.

Some authors on the BVC have added transcriptions of original documents to their work, such as Witton, Carnegie and Shields and Denton. Prof. Davey has now published the first comprehensive collection of documents regarding the sorry BVC-story with general introduction, comments, notes and bibliography. The documents comprise private letters from BVC Sergeant Frank Eland to his wife; letters of Berlin missionaries on the death of Rev. Heese; letters of Frederick R. de Bertolano, a Spaniard born in Australia, Intelligence Officer at Headquarters and the driving force behind the judicial action against the BVC and his important statement in 1953 on p.53-64; papers of the Court of Inquiry and the Court-Martial, among which Reuter's interesting press report on the trial from Durban (p.126-139); papers on Witton's imprisonment and release and on the compensation for victims of the BVCs. Annexures with inter alia a list of BVCs, a bibliography and index complete Prof. Davey's deserving work.

Conclusions.

The following statements of Prof. Davey are of special interest:-

A large part of the BVCs were non-Australians. There were rascals among the BVCs, but also many brave and decent men. Prof. Davey refers to the letter of 15 troopers, dated October 1901, to their commander at Pietersburg to protest against the behaviour of some officers; he refers to the terror imbued by these officers in the troopers (p.78-82, Dr. Schulenburg) and to the troopers' resentment against the stern discipline inspired by those officers (p.78-80). Prof. Davey does not believe that Headquarters ever ordered the executions of surrendered prisoners, as this action would prolong the war (p.xxxviii). He refers to the escalating cruelty of this bush war and statements that superior officers verbally ordered the execution of prisoners during another guerrilla, that of the US Army in Vietnam in the 60s and the proceedings against Lt. W. Calley of the USA (p.xxii), that reminds one of the lawsuit against the BVCs. Kitchener did not leave Pretoria because he wished to escape requests to pardon the condemned BVCs, but because he had to supervise the campaign against General C.R. de Wet.

The BVC was not disbanded in October 1901, but it was re-staffed and renamed Pietersburg Light Horse. The victims of the BVCs receive hardly any attention from the people, who regarded the sentenced BVCs as heroes and martyrs - as is usual with venerators of so-called freedom fighters who act as terrorists, I think. The trial of Court-Martial was fair, according to Prof. Davey: they acquitted Handcock of the murder of Heese on account of his alibi - certainly a false one - and they recommended Kitchener to pardon the sentenced BVCs. The British

War Office did not deliberately withhold the documents of the Court-Martial from historical research, as some authors allege, e.g. Denton. Prof. Davey states that these documents were destroyed with other military papers by the Luftwaffe in London in September 1940. Fortunately enough documents are available to explain the events and trials dealt with in Prof. Davey's book.

Questions.

The Australian Kit Denton has succeeded his novel "Breaker Morant" - the second novel on this horsebreaker - with his historical work "Closed file, The true story behind the execution of Breaker Morant and Peter Handcock" (1983).²⁾ But the BVC-file is not yet closed, for several intriguing questions have not been convincingly answered and will probably never be solved. I pose the following questions:-

- (1) "Boer atrocities"? - British correspondents during the War refer to Boer atrocities in Northern Transvaal, which justified the stern actions of irregular corps such as the BVC against guerrilla fighters. Prof. Davey mentions only trainwrecking which was not a warcrime, according to British military law (p.xxxix), and some Boer shooting at passengers of derailed trains which was understandable during the confusion - I mention in this context that the German inventor of the Boer train-boobytrap, Carl Cremer, who surrendered during a trainwrecking close to Potgietersrust, was nevertheless killed.³⁾ I have read of very few, if any, other warcrimes of Boers in Northern Transvaal.
- (2) Alfred Taylor - Captain Taylor was acquitted by the Court-Martial and kept his rank in spite of his very bad reputation as Bulala (killer) Taylor and Bertolano's harsh judgment of his character and behaviour.
- (3) Mutilations - Captain P. Hunt of the BVC, Morant's friend, Frank Eland, fieldcornet Barend Viljoen and two other Boers fell in a savage fight on a farm at Duivelskloof. Two days later the bodies of Hunt and Viljoen were found stripped and mutilated. BVCs assumed that Boers had maltreated Hunt's body. This explains Morant's revenge on Boer surrenderers. But some witnesses stated that also Viljoen's body was mutilated. Indeed mutilation by Boers was very unusual. Viljoen's family, Dr. Schulenburg and Prof. Davey suppose that blacks mutilated the bodies when they were abandoned after the fight, that means they removed parts of the bodies to make medicine from these "strong men", inter alia the genitals, which is not mentioned with Victorian decency by witnesses and Prof. Davey. I think this is the best explanation.

- (4) The Berlin missionaries - Rev. Fritz Reuter, Rev. Daniel Heese and other missionaries were very friendly to British soldiers (among them the BVCs). Why? I suppose because they disapproved of the behaviour of many local Boers - rough and tough farmers of the pioneer frontier - towards the blacks, as was usual with missionaries regarding white farmers in South Africa. Their pro-British attitude was badly rewarded by the BVC-murder of Heese.
- (5) The most picturesque figure in the BVC-scandal is Harry Morant, central in historical works and novels. I think that his character is full of contrasts and could be analyzed in more detail, and that his poems should get more attention. Several authors have reprinted and quoted his poems and some incorrectly called them doggerel verse. They can possibly shed more light on his character.

We should be grateful to Prof. Davey and the Van Riebeeck Society for giving us a comprehensive collection of BVC-documents regarding a black episode of the Anglo-Boer War, because this war still attracts amazingly many authors outside South Africa and many Australians claim rehabilitation of the reputation of the sentenced BVCs.

References.

- 1) Gustav Schoeman Preller, "Kaptein Hindon", Pretoria 1916 - C.A.R. Schulenburg, "Die Bushveldt Carbineers, 'n Groep uit die Anglo-Boereoorlog", in "Historia", jaargang 26, Pretoria, Mei 1981; p.37-58 - Arthur Davey, "Bushveldt Carbineers: Pretoria connections", in "Pretoriana" no. 92, November 1987, p.51-52, introduced by C. de Jong, p.44-49.
- 2) Reviewed by G. Baines in "KLEIO, Journal of the Department of History, University of South Africa", volume 17, Pretoria 1985, p.122-123.

In 1981 an excellent Australian film "Breaker Morant" came into circulation, objective as it shows the murders committed by BVC officers, but misleading as it attributes to Headquarters the verbal orders to BVC officers to kill Boer prisoners.

- 3) Prof. Davey does not refer to Preller's statement in his "Kaptein Hindon" that Kitchener stopped the trainwrecking by ordering the placing of Boer non-combatants into trucks which were coupled before the locomotives and would be blown up first by Boer traps.

POEM OF HENRY MORANT, THE BREAKER

The Bushveldt Carbineer Henry Morant, nicknamed "the Breaker" (i.e. tamer of horses) was a cowboy in Australia, a soldier in the Anglo-Boer War who was executed for war crimes in Pretoria on 27 February 1902, and also a poet. He may have sinned, but I like his poetry in his "Bush ballads". They are refreshing as the morning wind that sweeps Australian grasslands and typify cowboys in a picturesque way. Here follows an example of these Bush ballads, printed in F.M Cutlack, "Breaker Morant, A horseman who made history", URE Smith, Sydney etc., 1962, p.121-122.

The Brigalow Brigade

There's a band of decent fellows
On a cattle-run outback -
You'll hear the timber smashing
If you follow in their track;
Their ways are rough and hearty,
And they call a spade a spade;
And a pretty rapid party
Are the Brigalow Brigade.

They are mostly short of 'sugar'
And their pockets, if turned out,
Would scarcely yield the needful
For a decent four-man 'shout'.
But they'll scramble through a tight place
Or a big fence unafraid,
And their hearts are in the right place
In the Brigalow Brigade.

They've painted Parkes vermilion¹⁾
And they've coloured Orange blue,
And they've broken lots of top-rails
'Twixt the sea and Dandaloo;
They like their grog and palings
Just as stiff as they are made -
These are two little failings
Of the Brigalow Brigade.

The Brigalow Brigade are
Fastidious in their taste
In the matter of a maiden
And the inches of her waist;
She must be sweet and tender
And her eyes a decent shade -
Then her Ma may safely send her
To the Brigalow Brigade.

But women, men, and horses,
With polo in between,
Are mighty potent forces
In keeping purses lean;
But spurs are never rusty,
Though they seldom need their aid -
For 'the cuddies ain't too dusty'
In the Brigalow Brigade.

Reference.

1) to paint the town red.

V&R DRUKKERY PRETORIA

KULTUURAKTIWITEITE VAN DIE PRETORIASE JEUG
VANAF 1883: G.J. Van Eck: 1967

Die eerste Jeugvereniging in die Zuid-Afrikaanse Republiek skyn dié te wees wat te Pretoria deur wyle ds.(later dr.) H.S. Bosman op 20 APRIL 1883 opgerig is met die doel "Het geestelijk en zedelijk welzijn van elkander en ook van anderen te bevorderen" deur middel van "Bijbelbespreking, de behandeling van Kerkgeschiedenis, en het lezen van Godsdienstige werken". Dit het geheet: CHRISTELIJKE JONGELINGS-VERENIGING te PRETORIA.

Na dit voorkom, het die Vereniging, moontlik in ietwat gewysigde vorm, bly voortbestaan, want volgens 'n skriftelike mededeling van wyle dr. (destyds ds.) H.D.A. Broekhuizen het hy in November 1898 voorsitter van die C.J.V. in Pretoria geword en dit tot Julie 1900 gebly toe hy op kommando gegaan en later 'n "paar maande in die Pretoria Tronk gesit het."

Aan hierdie stukkie verenigingslewe en kulturele arbeid in Pretoria het die Tweede Vryheidsoorlog ook 'n einde gemaak. Maar na die Vrede van Vereeniging in 1902 het die Afrikanervolk weer uit die as van sy verlore worstelstryd opgestaan en is daar benewens die politieke stryd, ook 'n "vredesstryd" om die volk se taal- en kultuurbehoud aangeknoop. Ook op die terrein van die kultuurontwaking neem Pretoria weer die voortou.

Op 15 November 1904 ontstaan daar naamlik op inisiatief veral van ds. W.P. Steenkamp van die moedergemeente die PRETORIA CHRISTELIKE JONGELIEDEN VERENIGING wat tot doel gehad het om die jong Afrikaners van die hoofstad op "Christelike-nasionale wijze te brengen, en door de omgang bijmekaar te houden". In die Vereniging is daar oornasionale en ander belange gedagtes gewissel en is die lede geleer om die Afrikaans-Hollandse element te handaaf, en in hierdie en ander verenigings is dit waar die Afrikaners van die toekoms gevorm is.

THE HUNDRED DAYS SIEGE OF PRETORIA

For about a hundred days Loreto Convent, Pretoria frowned on the world - a redoubtable laager, occupied by some six hundred volunteers. Living in cramped quarters brought its quota of inconvenience and suffering, but the sisters accepted their privations gladly for the privilege of being close to the Blessed Sacrament day and night. In this way they were able to preserve the essentials of Convent life. The Cells, the school rooms and Church were all occupied by the military. The loft corridor, its height halved as two sleeping apartments for the volunteers. The trees, shrubs and hedges were cut down and the once flowery expanse was replaced by tents and other grim reminders of war.

....the nuns still had five boarders with them; two little orphans aged four and six, and three others who had been unable to get home. The youngest inhabitant of the Laager was not the little orphan boarder of four, but a new-born baby, who first saw the light of day in what was then the nuns' community room. It was now the residence of Sir Kelsey and Lady Loveday. The event appears in the news of the Camp of 1 February 1881: Birth: "At the Convent Redoubt on January 29 to the wife of Richard Kelsey Loveday - a daughter."

The daughter was named Celine Loveday after M.M. Margaret Mary whose baptismal name was Celine.

LORETO IN SOUTH AFRICA: 1878 - 1978

NOTE: Some years back whilst on the City Council's Street and Place name advisory Committee I recommended the name CELINE be given one of the streets in ELZIMARI, a proposed township adjoining Glen Lauriston which is near ROOIHUISKRAAL where a major battle took place during the Siege of Pretoria. Tom A.

RUSSIAN AMBULANCE SERVICE 1900

For the future historian looking back on Europe at the turn of the twentieth century, one of the most intriguing aspects of public life will be the largely disinterested sympathy expressed in almost all civilized countries for the heroic struggle of the Boers for their national independence.

In Russia, society responded with great warmth to the events in South Africa and is even today demonstrating its sympathy with generous donations. Evidence of these are the details published recently by Pastor Gillot of sums entrusted to him for the relief of the unfortunate Boer families, deprived by the cruel war of their homes and of any means of subsistence. Particular interest was aroused by the formation in the autumn of 1899, through public donation, of an ambulance, which was to prove the best supplied and equipped of any operating in the Transvaal.

Because of the neutrality which his position obliged him to observe, the Dutch ambassador refused to accept the money collected for the Boers, so it was handed to the pastor of the Dutch community in St Petersburg, Mr. Gillot, a man of great experience in the administration of charitable enterprises. On his initiative and under his chairmanship, a Committee for aid to the Boers was organized, consisting mainly of leading members of the Dutch community in St. Petersburg. After consultations with the representative of the South African Republics, Doctor Leyds, it was decided that the funds should be used for the formation of an ambulance.

The ambulance was entirely independent of the Russian Red Cross despatched to South Africa at about the same time and it was agreed that only half of the personnel would be Russians. To facilitate relations with the Government and population of the Transvaal, the rest of the unit

NEWSLETTER

NUUSBRIEF

OLD PRETORIA SOCIETY
GEBOOTSKAP OUD-PRETORIA

P.O. BOX : 4063
POSBUS

PRETORIA
0001

JULY/JULIE 1988

No/Nr: 116

It is pleasing to report that on our Chair-
mans recommendation I was once again selected
to serve on the City Council's Place and Street
Name Advisory Committee after a break of 8
years, as we already have a representative on
the committee, Mr. Willem Punt, Council saw it
fit to include me as an independent, but the
Society is assured that they now have two voice
in the interests of Pretoria.

Tom

We were requested to illustrate the aims of the
OLD PRETORIA SOCIETY at an exhibition in Menlyn
Centre from the 27th July 1988; a sub-committee
was formed and a lot of hard work went into pre-
paring the material - then - the show was cancel-
led..... until the 28th August 1988 -
imagine what the sub-committee said!!!!!!
.... more about this later.

Your Committee was not in favour of the wine-
vintage names to be given to streets in the in-
tended township of Nellmapius, but nothing could
be done about it as the City Council had already
sanctioned the names. The Society will be taking
up the matter with the developers to try and
change their minds and to come forward with
names appropriate to Pretoria's history.

PLEASE KEEP THE 2ND SEPTEMBER EVENING OPEN...
FOR OUR 40th ANNIVERSARY CELEBRATION - see
CIRCULAR - and advise MERL - 43-6250

was to be recruited in Holland and the head doctor was to be Dutch. It was required of the Russian members of the ambulance that they should know German and some knowledge of Dutch or English was also considered desirable. I had been working as a sister for more than two years in the surgical and other departments of the Hospital of St George. Moreover, I had good knowledge of German and English and was able to pick up Dutch without difficulty, so I was accepted immediately onto the staff of the ambulance. The other Russian members were: Doctor F.K. Weber, surgeon from the St Petersburg Hospital of St Mary Magdalene, the senior Russian doctor and the only one with the degree of Doctor of Medicine; Doctors K.G. van Rennenkampf of the Alexandrovskaya German Hospital: Doctor L.V. Bornhaupt, assistant to Professor Bergman in Eiga; Doctor V.A. Kukharenko of the Moscow Hospital of St Catherine. The sisters, besides myself, were Josephine Exhevskaya of the Community of the Holy Cross, who had served with a medical unit in the Greco-Turkish war and was undoubtedly the most experienced sister on our ambulance, Amelia Jacobsen and Johanna Meyer of the Aleksandrovskaya German Hospital and Hilda Meisner of the Evangelical Hospital, the youngest member of our ambulance.

A FEW MONTHS WITH THE BOERS:
Sophia Izedinova

...vanaf bladsy 6 - M^ôre Letta .....

by die slim mense gaan leer. Hierdie ouens is nou regtig slim. Maar hoe sê hulle? slim vang sy baas.
M^ôre Tom - M^ôre Letta - M^ôre Hollander -

Don't worry Anton - this is just a skit on the naam. A visit to the Mundt's family cemetery on the river banks will prove that there was not Letta Mundt. Mundt snr's wife was a Miss van Soelen from the Free State; they did not live in the old house, the beautiful residence, named Mundtsoelen was demolished: Tom.

GUILD OF LOYAL WOMEN : Extract from THE ROYAL ENGINEERS JOURNAL: Jan. 1, 1902.

ROYAL ENGINEER GRAVES IN SOUTH AFRICA. The work of identifying and caring for the graves of those who have fallen in the war in South Africa is being undertaken by the VICTORIA LEAGUE, acting in conjunction with the GUILD OF LOYAL WOMEN of South Africa.

The League have invited regiments generally to subscribe and the Treasurer has asked if the Royal Engineers will help.

The returns up to the 1st October, 1901, show that 13 officers and 348 N.C.O.'s and men of the Corps had either been killed or had died in South Africa during the war.

ROYAL ENGINEERS JOURNAL: 1903: R.E. GRAVES

The subscription list for this fund is closed, and a statement of accounts is given below. From this it will be seen that although the original amount suggested as suitable has not been subscribed, yet a very substantial sum has been forwarded to the VICTORIA LEAGUE SOUTH AFRICAN GRAVES FUND who, working in conjunction with the GUILD OF LOYAL WOMEN, for three years have been carrying out the noble and patriotic work of the care of the graves in South Africa. The Committee have expressed their thanks for all the work that has been done by the Committee of the above fund in the application of the money, and have received a letter from the Treasurer of thanks for the generous subscriptions of the Corps.

POSTSCRIPT : I am sure that there are members of the OLD PRETORIA SOCIETY who were at one time members of THE GUILD OF LOYAL WOMEN which was disbanded not so very long ago. Many will remember their hall in Voor Street, Sunnyside the walls decorated with pictures of Queen Victoria and members of their Committees over

the years, many people, like me had their wedding receptions in that hall.

CAN ANY OF OUR MEMBERS PERHAPS PUT US IN TOUCH WITH ANY MEMBER/S OF THE ONCE GUILD OF LOYAL WOMEN?

WHAT HAS HAPPENED TO THEIR RECORDS - TO WHAT SOCIETY DID THE MONEY GO TO ON THE SALE OF THE HALL?

Any information, no matter how slight, will be welcome.

Tom
43-6250

A Letter from Anton Jansen who is restoring Erasmus Castle asks:-

OOR SINKPLATE, PLAFONNE EN ANDER DINGE

Gedurende die laat sestiger jare is meester van die hout plafonne in die kasteel vervang met moderne S.A. Den plafonne(Knotty Pine). Nou wil ons weer die outydse hout plafonne aanbring. Weet iemand dalk van 'n huis wat gesloop word en waar ek die plafonne kan gaan uithaal? Die plafon plankies was ongeveer 15 cm. breed en 1 cm. dik, en het 'n ronde groefie in die middel gehad. Dit maak nie saak of die plankies geverf of vernis is nie.

Skakel my gerus by die volgende nommers as u inligting het:

Op terrein 012 - 451395 :Huis 012-475838
Kantoor 012- 706456.

Groete en dankie
ANTON.

WAR GRAVES: 1899-1902: G.A. CHADWICK:
MILITARIA 11/1 -1981;

REGISTERS: Commencing immediately after the peace settlement, the Dutch Reformed Church played a major part in recording particulars of all Boers who died in the War. This included soldiers as well as men, women and children who died in concentration camps or elsewhere. No monuments or headstones were erected on battlefields, but in many cases, monuments bearing the names of the fallen from a particular district, were erected in church yards

During the 1920's an organisation known as the SOLDIERS' GRAVES ASSOCIATION was established to care for the graves of British soldiers. It concentrated mainly on the period 1899-1902 and did sterling work. It is still in existence. A similar organisation, known as the Burgergraftekomitee, cared for the Boer graves, but ceased to exist when its functions and most of its members were absorbed into the SOUTH AFRICAN WAR GRAVES BOARD.

G.A. CHADWICK: MILITARIA 11/1: 1981.

Môre Letta - From Be My Guest - June 1988.

It has been suggested that the origin of the name Moreleta dates back to the Mundt family, who lived in the old house which now forms part of the Pioneer Open Air Museum in Silverton. Letta Mundt enjoyed sitting outside the house and being greeted 'Môre Letta' by passers-by on the road between Pretoria and Bronkhorstspuit.

A note from ANTON JANSEN reads:- " Kyk hier Engelsman, as jy nie weet waar die name vandaan kom nie dan moet jy

terug na bladsy 3.....